

WikiLeaks; vriend of vijand?

Een kwalitatief onderzoek naar de beleving van de vloeibare netwerksamenleving

Valerie Kaiser
303291

Erasmus Universiteit Rotterdam
Masterscriptie Sociologie: Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Januari, 2012

Begeleider: Dr. Justus Uitermark
2de beoordelaar: Dr. Th. Veld

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1. Inleiding	7
2. Theoretische inkadering	10
2.1. De overgang naar een vloeibare netwerksamenleving	10
2.1.1. Toenemende complexiteit en vrijheid	10
2.1.2. Netwerkstructuren	11
2.1.3. De vloeibare samenleving	12
2.1.4. Wikileaks als de uitdrukking van de vloeibare netwerksamenleving	13
2.2. Culturele verschuivingen in de publieke sfeer	14
2.2.1. Verschuiving in de politiek en in de massamedia	14
2.2.2. De nieuwe cultureel-politieke breuklijn	15
2.2.3. De digitale kloof	16
2.3. Hoe wordt de vloeibare netwerksamenleving beleefd?	17
2.3.1. De rol van de media in het framingsproces	18
2.3.2. De culturele theorie van Douglas	20
2.3.3. Emotionele framing	21
2.4. Probleemstelling	22
2.4.1. Onderzoeksvragen	24
3. Onderzoeksmethode & ontwikkeling nieuwe theorie	25
3.1. Dataverzameling	25
3.1.1. Diepte-interviews	25
3.1.2. Hulpmiddelen	26
3.2. Samenstelling van de onderzoeksgroep & werving van de respondenten	28
3.3. Onderzoeksproces	30
3.3.1. Interviews	30
3.3.2. Drie onderzoeksfasen	30
3.3.3. Theoretische gronden	32
3.3.4. Aangepaste interviewmethode	36
3.3.5. Analyse	38
4. Analyse	39
4.1. Wikileaks en de macht van de vanzelfsprekendheid	40
4.1.1. De overheid heeft recht op geheimen	40
4.1.2. De sceptische houding	47
4.1.3. Tegen rebellerende idealisten	51
4.1.4. Vanzelfsprekende loyaliteit en identificatie met het leger & V.S.	53
4.2. Media invloed	57
4.2.1. Wikileaks en gevaar	57
4.2.2. De vloeibare netwerksamenleving en gevaar	61
4.3. Cognitieve dissonantie	62
5. Resultaten	64
5.1. Deelvraag 1: Hoe ervaart men de vloeibare netwerksamenleving?	64
5.2. Deelvraag 2: Hoe wordt Wikileaks ervaren?	66
5.3. Deelvraag 3: Hoe kan de variatie tussen mensen verklaard worden?	67
6. Conclusies & aanbevelingen	70
Bibliografie	73
Bijlagen	77
Bijlage 1: Selectie van nieuwsartikelen	77
Bijlage 2: Format gestructureerde vragenlijst	79
Bijlage 2a: Antwoorden vragenlijst onderdeel A.	85

Bijlage 2b: Antwoorden vragenlijst onderdeel B.	86
Bijlage 3. Achtergrondkenmerken respondenten	88
Bijlage 4: Strategische vragen m.b.t. nieuwe concepten	89
Bijlage 5: Itemlijst	91

Voorwoord

Waar ga ik mezelf in begeven. Dat was het eerste dat in me op kwam toen ik definitief het onderwerp Wikileaks had uitgekozen voor mijn *masterthesis*. Ondanks dat ik geen enkele affiniteiten heb met ICT en geen indrukwekkende digitale vaardigheden bezit, wilde ik desalniettemin de uitdaging aangaan. Wikileaks is iets nieuws. Het onderwerp boeide me, fascineerde me en ik wilde daar meer over weten. Sterker nog: onderzoek naar doen. Ook al lag het onderwerp in het begin ver van me af, beslaat dit onderwerp een redelijk onontgonnen gebied en raakt het nauwelijks met de *Master Grootstedelijk Vraagstukken en Beleid* waarvoor ik gekozen heb, het idee van een klokkenluiderorganisatie die opkomt voor de vrijheid van meningsuiting, vrijheid van pers en alle donkere geheimen van de machthebbers bloot wil leggen, is iets dat nieuwsgierig maakt. Na lezing van *Inside Wikileaks*, het boek van Julian Assange's voormalige secondant Daniel Domscheit-Berg, was ik nog meer onder de indruk van dit fenomeen dan ik al was. De manier waarop Wikileaks is opgericht en in de wereldpers verschenen is, is interessant. Een fenomeen waar niet iedereen even blij mee zal zijn, maar velen toch ook wel! Althans dat dacht ik. Het is opvallend dat de theorieën over de vloeibare netwerksamenleving voorspellen dat Wikileaks veel voorstanders zou moeten hebben, maar deze verwachting niet in dit onderzoek tot uiting is gekomen. Respondenten waren kritisch tot zeer kritisch over dit fenomeen. Na deze uitkomst gevonden te hebben, kwam de nadruk van dit onderzoek te liggen op de vraag hoe deze interessante puzzel verklaard kon worden.

Graag wil ik via deze weg alle respondenten en alle personen bedanken die op wat voor manier dan ook hebben meegeholpen aan dit onderzoek. In het bijzonder dan ik Dr. Justus Uitermark voor de geweldige begeleiding, Dr. Theo Veld voor de rol van tweede beoordelaar, en tot slot mijn vader voor alle commentaar en Karim voor alle steun.

Valerie Kaiser

Januari, 2012

1. Inleiding

'' In de 21ste eeuw zijn bits en bytes even dodelijk als kogels en bommen ''

(15-07-11: Amerikaanse onderminister van Defensie)

De samenleving is een netwerksamenleving geworden waarin complexiteit, vrijheid en vloeibaarheid kenmerken zijn. Deze overgang naar een vloeibare netwerksamenleving¹ zorgt voor tal van veranderingen. Traditionele instituties zullen aan macht moeten inboeten, er ontstaat een bepaalde grenzeloosheid en men ervaart een gebrek aan normatieve structuur (Boutellier, 2010:17). Zo stellen Benkler (2006) en Castells (2007) dat de sociale ordening gekenmerkt wordt door knooppunten en de relaties tussen deze knooppunten (Boutellier, 2010:28). De identiteit wordt niet meer gevormd op basis van functie en gemeenschap, maar door het net en het zelf. Volgens Bauman spelen de begrippen tijd en ruimte vrijwel geen rol meer. Objecten, personen en informatie zijn gemakkelijker te verplaatsen dan ooit. Autonomie en vrijheid zijn kenmerken van de vloeibare netwerksamenleving (Bauman, 2000).

Wikileaks is de uitdrukking van die vloeibare netwerksamenleving. Wikileaks openbaart op het net geheimen van overheden en andere hiërarchische instituties en brengt de traditionele machtsverhoudingen aan het wankelen. Wikileaks belichaamt de ondergraving van traditionele hiërarchische instituties en de radicale openheid van de vloeibare netwerksamenleving. Wikileaks is een verschijnsel van de laatste tijd. De afgelopen tijd is veel media-aandacht uitgegaan naar Wikileaks als fenomeen en naar Assange als oprichter. De eerste beelden waar de wereld mee werd geconfronteerd, waren de beelden van de Amerikanen die burgerslachtoffers maakten in Irak. De video werd naar buiten gebracht onder de naam ''*Collateral Murder*''.

Later kwam Wikileaks in een mediastroomversnelling terecht. Omdat Mastercard, Visa en tal van betalingssites betalingen aan Wikileaks tegen wilden houden, besloten aanhangers van Wikileaks deze sites aan te vallen. Het gevolg was dat deze sites niet meer functioneerden. Kortom: Wikileaks houdt de samenleving bezig. De meningen die over dit verschijnsel gevormd worden, zullen iets zeggen over de beleving van de vloeibare netwerksamenleving. Wikileaks is volgens mij de ultieme uitdrukking van de vloeibare netwerksamenleving waarvan transparantie en de vloeibaarheid van informatie

¹ In deze thesis zal gesproken worden over een vloeibare netwerksamenleving om de huidige samenleving te kunnen duiden. Hiermee zijn de werken van Bauman (2000) over de vloeibare samenleving en Castells (2007) en Benkler (2006) over de netwerkmaatschappij samengevoegd tot één begrip.

kenmerken zijn en iedereen zal Wikileaks op een eigen manier percipiëren. De meningen zullen verdeeld zijn en toe te schrijven aan bepaalde groepen. In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen de verschillen in politieke disposities, namelijk autoritair en libertair en de verschillen in digitale vaardigheden aan de hand van de begrippen digibeet en niet-digibeet. De vraag die in dit onderzoek centraal staat zal zijn: *Hoe ervaren mensen de vloeibare netwerksamenleving?* De overige vragen van dit onderzoek gaan in op onderwerpen als; hoe framen respondenten het fenomeen Wikileaks? Waar wordt die framing aan ontleend? En is deze framing sociologisch te interpreteren als uitdrukking van de respondenten tegenover de vloeibare netwerksamenleving?

De verwachtingen van dit onderzoek waren dat de autoritaireren een meer negatieve houding tegenover Wikileaks hebben, omdat zij liever niet zien dat de traditionele rollenpatronen en machtsverhoudingen verdwijnen. De libertairen daarentegen zullen enthousiaster zijn over dit nieuwe fenomeen, omdat zij juist openheid, vrijheid en transparantie voorstaan.

In totaal zijn 24 diepte-interviews afgenomen. Na de eerste dertien diepte-interviews is gebleken dat de respondenten niet antwoorden zoals werd verwacht. Zowel libertairen als autoritaireren stonden kritisch tegenover Wikileaks. Om deze reden zijn nieuwe concepten ontwikkeld en nieuwe theorieën gevormd. De macht van de vanzelfsprekendheid, symbolische macht, media-invloed en cognitieve dissonantie zijn de theoretische uitgangspunten geworden in dit onderzoek. Respondenten antwoorden vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid wanneer zij een verschijnsel als Wikileaks willen verklaren. Deze vanzelfsprekendheid is zo aanwezig bij de respondenten dat het hen ervan weerhoudt misstanden waar te nemen en de schuldigen ter verantwoording te roepen. Wikileaks wordt gezien als een indringer die de traditionele machtsverhoudingen in gevaar brengt en zelf een gevaar vormt wanneer zij geheime documenten uitlekt. Ook de media is van grote invloed gebleken in dit onderzoek. De respondenten halen frames aan die in de media de boventoon voeren. In het citaat op de vorige pagina is een voorbeeld van een frame terug te vinden. Het idee van gevaren in de vloeibare netwerksamenleving wordt door respondenten overgenomen. Ook wanneer respondenten hun antwoord baseren op een frame of een vanzelfsprekendheid, wordt door middel van cognitieve dissonantie getracht deze mening houdbaar te maken. De verwachte positieve reacties op dit nieuwe fenomeen Wikileaks zijn niet tot nauwelijks aanwezig. In plaats daarvan beheersen angst en onzekerheid het toneel van de vloeibare netwerksamenleving en is de overheid nog altijd een instituut waar de samenleving niet zonder schijnt te kunnen. De macht van de vanzelfsprekendheid zorgt ervoor dat de respondenten vinden dat het overheidswezen een instantie is die niet in gevaar mag komen

door het lekken van documenten. De overheid heeft recht op geheimen en het is niet nodig dat deze openbaar worden. Ook wanneer misstanden bewezen zijn, hoeft de overheid niet transparant te worden. Dit is een opvallende uitkomst gegeven de theorieën die verkondigen dat de vloeibare netwerksamenleving transparantie en radicale openheid behelst.

2. Theoretische inkadering

In dit onderzoek zal een antwoord worden gezocht op de probleemstelling: *Hoe ervaren mensen de vloeibare netwerksamenleving?*. Dit theoretisch kader zal houvast en ondersteuning bieden bij het uitvoeren van dit onderzoek en bij het vinden van de antwoorden op de probleemstelling. In sectie 2.1. wordt ingegaan op de overgang naar een vloeibare netwerksamenleving. In sectie 2.2. worden de culturele verschuivingen in de publieke sfeer besproken. Vervolgens zal in sectie 2.3. uiteengezet worden hoe de vloeibare netwerksamenleving wordt beleefd. Tot slot wordt in sectie 2.4. de probleemstelling nader uitgewerkt en zal toelichting gegeven worden over de geformuleerde deelvragen.

2.1. De overgang naar een vloeibare netwerksamenleving

De vloeibare netwerksamenleving is tot stand gekomen door verschillende veranderingen. Zo stelt Boutellier dat de samenleving overgaat van een Gesellschaft naar een Netzchaft en spreekt Bauman over een liquide samenleving. Benkler en Castells schrijven over de netwerksamenleving. In het volgende deel worden de veranderingen puntsgewijs toegelicht middels bovenstaande kenmerken van de vloeibare netwerksamenleving². Deze vloeibare netwerksamenleving kenmerkt zich door toenemende complexiteit en vrijheid (2.1.1), netwerkstructuren (2.1.2) en vloeibaarheid (2.1.3). Tot slot wordt ingegaan op de rol van Wikileaks (2.1.4).

2.1.1. Toenemende complexiteit en vrijheid

Op individueel niveau hebben mensen volgens Boutellier de eigen omgeving redelijk georganiseerd. Er is een verlangen naar innerlijke coherentie, dat wil zeggen dat iedereen een aantrekkelijke en bevredigende omgeving voor zichzelf creëert. Het probleem dat hierin schuilt volgens Boutellier, is dat de mensen niet of nauwelijks begrijpen hoe de eigen omgeving samenhangt met de rest van de onbegrensde wereld (Boutellier, 2010).

Met het begrip ‘improvisatiemaatschappij’ biedt Boutellier een frame waarmee de complexiteit van de samenleving begrepen kan worden. Hij doelt hier op de institutionele complexiteit en de morele incoherentie. De wereld is onbegrensd geworden, zowel in geografisch, sociaal en moreel opzicht. Dit levert veel vrijheid op en tegelijkertijd de

² Wanneer in deze thesis over samenleving gesproken wordt, wordt daarmee de vloeibare netwerksamenleving bedoeld zoals beschreven en toegelicht in dit hoofdstuk

noodzaak om het eigen leven een richting te geven. Mensen leven in afhankelijkheid van andere mensen. De maatschappij vraagt daarom om ordening. In de improvisatiemaatschappij heerst chaos, maar ook orde, en zijn er nog altijd regels van bovenaf. Vandaag de dag leven we in een netwerksamenleving die zich kenmerkt door improvisatie (Boutellier, 2010). Zo stelt Boutellier dat de moderniteit een bepaalde ongerustheid veroorzaakt, waarbij morele vraagstukken centraal staan en waarbij een gebrek aan normatieve structuur zorgt voor betekenisloosheid (Boutellier, 2010:17). Men is in de netwerksamenleving op zoek naar een sociale orde die tegelijkertijd maximale vrijheid en maximale veiligheid behelst. *''Veiligheid geeft richting aan het maatschappelijke onbehagen en verlangen''* (Boutellier, 2010:19). Met het begrip 'de improvisatiemaatschappij' duidt Boutellier de afstemming aan tussen verschillende identiteiten welke op hun beurt de sociale ordening creëren (Boutellier, 2010:140).

2.1.2. *Netwerkstructuren*

Door de komst van het internet, de digitale media, telefonische communicatie en tal van andere technologische ontwikkelingen zijn er horizontale communicatienetwerken ontstaan (Castells, 2007:248). Van een *Gesellschaft* die zich kenmerkte door organische orde zijn we overgegaan naar een *Netzchaft* (Boutellier, 2010:28). Er ontstaan netwerkstructuren waardoor er een nieuwe vorm van samenleven tot stand komt. Het is een sociale ordening van knooppunten en de relaties daartussen.

''Deze ordening kan elke denkbare gedaante aannemen, afhankelijk van de bewegingen van de omliggende (horizontale en verticale) knooppunten'' (Boutellier, 2010:28).

Volgens Boutellier zijn deze netwerkstructuren kenmerkend voor de moderne complexiteit van vandaag de dag. Deze netwerken moeten normatief richting krijgen:

''Voor dit moment constateer ik dat netwerken zich niet aandienen als oorzaak maar als oplossing van complexiteit, mits zij normatief richting krijgen vanuit duidelijke identiteiten'' (Boutellier, 2010:28).

Castells stelt dat de netwerkstructuren van vandaag de dag macht uitoefenen die buiten de staat om gaat. De staat is geen actor meer die alle processen in de netwerksamenleving kan

beteugelen. In plaats daarvan zijn het de afzonderlijke identiteiten in de netwerksamenleving die op hun manier macht proberen te verkrijgen (Castells, 2004:337). De wereld is onbegrensd geworden. Een netwerksamenleving of een informatiemaatschappij zorgen ervoor dat de voorheen bestaande sociale verbanden verdwijnen en plaats maken voor een nieuwe wereld waarin de identiteit van mensen opnieuw vorm gegeven dient te worden. De identiteit wordt niet meer gevormd op basis van functie en gemeenschap. Het proces van identiteitsvorming is in de netwerkmaatschappij meer vloeibaar van aard. In *'The power of identity'* (2000) geeft Castells weer hoe de identiteit in de netwerksamenleving gevormd wordt door het net en het zelf. De interactie tussen deze twee vormen creëert een nieuwe identiteit in de netwerksamenleving (Castells, 2000).

Benkler gaat in op het verschuiven van de vroegere samenleving naar een netwerksamenleving. Mensen ervaren meer autonomie. Op tal van manieren kan men aan informatie komen en voorheen belangrijke spelers voor bijvoorbeeld het verstrekken van informatie, worden in mindere mate belangrijk. Ook stelt Benkler dat de netwerksamenleving de democratie ten goede zou komen. De massamedia komt op een minder belangrijke positie te staan en de mensen in de samenleving zullen beter in staat zijn voor zichzelf op te komen. Er is meer vrijheid om zelf cultuur te kunnen maken (Benkler, 2006).

2.1.3. *De vloeibare samenleving*

Bauman spreekt over een liquide samenleving (Bauman, 2000) om de huidige samenleving te duiden. Evenals Boutellier zegt Bauman dat de moderne samenleving zich kenmerkt door het gebrek aan stabiele instituties, alles is vloeibaar geworden en de vloeibare samenleving kenmerkt zich door risico en onzekerheid.

''The state of unfinishedness, incompleteness and underdetermination is full of risk and anxiety; but its opposite brings no unadultered pleasure either, since it forecloses what freedom needs to stay open'' (Bauman, 2000:62).

Later wordt het verschijnsel van de risicosamenleving verder toegelicht met behulp van het werk van Douglas en Beck. De hedendaagse onzekerheid draagt bij aan de toenemende mate van individualisering. Tijd en ruimte spelen vrijwel geen rol meer in de samenleving en objecten, personen en informatie zijn makkelijker te verplaatsen dan ooit (Bauman, 2000). Emancipatie en individualisering maken deel uit van de vloeibare samenleving waarin men vandaag de dag leeft volgens Bauman. Men maakt zijn eigen beslissingen en creëert zijn

eigen leefstijl (Bauman, 2000:29). Onder individualisering verstaat Bauman toenemende autonomie en vrijheid. Emancipatie, individualisering en de moderniteit zijn niet los van elkaar te zien (Bauman, 2000:32).

2.1.4. Wikileaks als de uitdrukking van de vloeibare netwerksamenleving

In dit onderzoek wordt Wikileaks als case gebruikt, omdat Wikileaks de belichaming is van die vloeibare netwerksamenleving en zich daarom goed als onderzoekscase laat gebruiken.

Een eerste kenmerk van Wikileaks is de vloeibaarheid van Wikileaks als verschijnsel.

Jurgenson tracht Wikileaks te verbinden met die moderne liquide samenleving. Wanneer informatie steeds vloeibaarder wordt zal de informatie uiteindelijk lekken. Wikileaks is daar een goed voorbeeld van. Het is niet een nieuw verschijnsel dat informatie gelekt wordt. Daarentegen dragen het internet en de toenemende digitalisering bij aan het toenemend groter wordende verschijnsel van het lekken van informatie. Wikileaks is in twee opzichten als vloeibaar te beschouwen. Het lekken van Wikileaks is vloeibaar, maar ook de website Wikileaks is vloeibaar. Dankzij de vele *mirror-sites* die bestaan wordt Wikileaks als website vloeibaarder. In de eerdere jaren van het internet bestond een 'hacker'-cultuur. Vanaf de jaren '80 en '90 is deze cultuur overgaan naar een meer politieke beweging die cyberlibertarisme genoemd werd. Informatie hoort vrij te zijn en geheimen van bijvoorbeeld overheden moeten openbaar worden gemaakt. Diezelfde waarden hing Assange aan, waardoor Wikileaks werd opgericht (Jurgenson, 2010).

Een tweede kenmerk van Wikileaks is dat de macht en controle van de overheid ondergraven wordt door de komst van dit fenomeen. Geheimen zijn geen publieke geheimen meer en overheden worden gedwongen nauwkeuriger of opener met documenten om te gaan. Cardon (2010)³ gebruikt de metafoor van Goffman en laat daarmee zien dat het publiek de backstage van de overheid en andere instanties te zien krijgt. De backstage is de ruimte waar geheimen bestaan en waar de bevolking oorspronkelijk geen zicht op heeft. Dit is nu omgedraaid volgens Cardon. Wikileaks dwingt transparantie af en opent een *two-way street*. *'For the supporters of Wikileaks, the very act of making these data public is enough to increase citizen control over their government'*. Waar eerst de burgers transparant gemaakt werden door overheden en instanties voor een groter goed, zo kunnen nu de burgers zelf controle uitoefenen over hun overheden. De overheid, de politieke besluitvormers en de machthebbende instanties zijn aan het wankelen gebracht in de netwerksamenleving. De

³ The Global Sociology Blog: Cardon on Wikileaks and Raison D'Etat. Verkregen van <http://globalsociology.com/2010/12/04/dominique-cardon-on-wikileaks-and-raison-detat/>

oorspronkelijke macht is ondergraven door de opkomst van Wikileaks. Wikileaks kenmerkt de openheid en vloeibaarheid van de netwerksamenleving en tegelijkertijd ondermijnt Wikileaks de macht van de traditionele hiërarchische instituties.

2.2 Culturele verschuivingen in de publieke sfeer

In het voorgaande deel is besproken welke verschuivingen plaats hebben gevonden in de overgang naar een vloeibare netwerksamenleving. De belangrijkste is die van de toenemende technologische ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen hebben instituties als de media en politiek aan het wankelen gebracht en burgers zijn mondiger geworden. In het publieke domein kunnen verschillende veranderingen worden opgemerkt. Zo heeft de overgang naar een vloeibare netwerksamenleving het publieke domein niet onaangetast gelaten. Er heeft een verandering plaatsgevonden tussen de politiek en de massamedia (2.2.1), is er een cultureel-politieke breuklijn ontstaan (2.2.2.) en is sprake van een toenemende *digital divide* (2.2.3.).

2.2.1. *Verschuiving in de politiek en de massamedia*

Castells beschrijft de verandering van de politiek en de massamedia in de netwerksamenleving. Politiek is in sterke mate afhankelijk van de massamedia, ofwel de mediapolitiek (Castells, 2007:242). De media brengt de politiek onder de bevolking en kan als het ware de gedachten van de bevolking sturen. Politici zijn de gezichten van de politiek. Het is dan ook essentieel politieke karakters op een bepaalde manier in de media neer te zetten, omdat zij bepaalde waarden inhouden. De media bepaalt waar de macht ligt. Tussen 2000 en 2002 bleek dat tweederde van de wereldbevolking ervan overtuigd was dat hun land niet gestuurd werd door de mening van de burgers (Castells, 2007:244). De bevolking kan zelf bepalen uit welke bronnen zij informatie halen. Castells noemt dit de *mass self-communication* (Castells, 2007:246). De nieuwe sociale communicatie stelt de bevolking in staat op te kunnen treden tegen de machtige actoren in de samenleving (Castells, 2007:248). Dit noemt hij *counterpower*.

“The emergence of mass self-communication offers an extraordinary medium for social movements and rebellious individuals to build their autonomy and confront the institutions of society in their own terms and around their own projects (Castells, 2007:249).

Sociale bewegingen maken gebruik van de technologie en hebben een groter bereik dan voorheen.

2.2.2. De nieuwe cultureel-politieke breuklijn

In *'Op de ruines van de traditie'* gaat Houtman in op individualisering en culturele veranderingen. Zo stelt hij dat er een nieuw cultureel-politieke breuklijn is ontstaan (Houtman, 2006). De nieuwe cultureel-politieke breuklijn kenmerkt zich door het verdwijnen van het traditioneel klassenstemmen. Het stemgedrag wordt tegenwoordig meer gestuurd door culturele stemmotieven.

“Doordat autoritarisme leidt tot rechts stemmen, maar wordt gedragen door de arbeidersklasse, terwijl libertarisme juist leidt tot links stemmen, maar wordt gedragen door de middenklasse, ondermijnt deze toenemende structurering van de politiek door een nieuwe cultureel-politieke breuklijn het vertrouwde patroon van een links stemmende arbeidersklasse en een rechts stemmende middenklasse” (Houtman, 2006:9).

Er is sprake van een nieuwe culturele polarisatie en xenofobie en etnocentrisme is toegenomen.

“Het steeds grotere streven naar vrijheid en zelfbeschikking heeft, hoewel door velen omarmd, bij velen ook geleid tot gevoelens van cultureel onbehagen. Deze gevoelens, door sociologen aangeduid als ‘anomie’, voeden een autoritair verlangen om de orde in het land te herstellen door alles wat afwijkt van ‘het vertrouwde’ en ‘het gewone’ met harde hand te bestrijden” (Houtman et al., 2008:67-68).

Het traditionele klassengebonden stemgedrag is afgenomen. In plaats van klassengebonden stemgedrag, dat gebaseerd is op het zijn van de arbeidersklasse of van de middenklasse, wordt het stemgedrag van vandaag de dag vooral bepaald door cultureel kapitaal (Houtman et al. 2007).

“Cultureel stemgedrag betreft het stemmen op een rechtse (linkse) partij op basis van autoritarisme (libertarisme) dat wordt veroorzaakt door weinig (veel) cultureel

kapitaal, terwijl klassegebonden stemgedrag het stemmen op een linkse (rechtse) partij betreft op basis van economische progressiviteit (conservatisme), dat wordt veroorzaakt door een zwakke (sterke) economische positie. Het is essentieel om deze twee stemmechanismen van elkaar te onderscheiden omdat de eerste een 'cross-pressure' in het electoraat teweeg brengt die haar tegen haar klassenbelangen in doet stemmen.'' (Houtman et al. 2007:8-9).

Diegenen die autoritair zijn staan afwijzend tegenover afwijkingen in traditionele waarden en normen. Diegenen die libertair zijn omarmen juist de veranderende traditionele waarden en normen. Een ander standpunt van de libertairen is dat individuen hun leven mogen leiden zoals zij willen. Kenmerken van autoritairen zoals Houtman deze omschrijft zijn bijvoorbeeld: het aanpassen aan de normen van de samenleving, problemen met homoseksualiteit, problemen met de afname van traditionele genderrollen, positief tegenover strenge straffen voor criminelen en tegen immigratie van mensen uit niet-westerse landen (Houtman, 2003:11-12). In dit onderzoek nemen de begrippen autoritair en libertair een belangrijke plek in. Aan de hand van deze politieke disposities wordt getracht verwachtingen te scheppen over de betekenisgeving van respondenten. Hier wordt in het volgende hoofdstuk verder op ingegaan.

2.2.3. De digitale kloof

Ondanks dat de digitale wereld een onontkoombaar fenomeen is geworden, worden veel mensen buitengesloten van de digitale netwerksamenleving (Castells & Cardoso, 2005:5). De een kan wel mee op de digitale snelweg en de ander niet. Zoals Dijk & Hacker (2003) aangeven wordt vandaag de dag het zogenoemde *usage gap* alsmaar groter. De vaardigheid van individuen in de digitale wereld en de manier waarop zij gebruik maken van digitale bronnen hebben een polariserend effect. Er ontstaat een gat tussen diegenen die wel goed met de digitale wereld om kunnen gaan en degenen die daarin achter blijven. Er wordt aangetoond dat leeftijd, etniciteit en gender een belangrijke rol speelt voor het bepalen of iemand wel meekan op de digitale snelweg of dat niet kan. De *usage gap* is gerelateerd aan de evolutie van de informatie- en netwerksamenleving. Voornamelijk vrouwen, ouderen, lageropgeleiden en etnische minderheden lopen achter in de digitale wereld en in de manier waarop zij zich manoeuvreren in die digitale wereld (Dijk & Hacker, 2003:316).

2.3. Hoe wordt de vloeibare netwerksamenleving beleefd?

De veranderingen die door de verschillende wetenschappers genoemd zijn, zullen niet voor iedere groep dezelfde impact hebben. De ene groep zal meer gebaat zijn bij bepaalde verschuivingen dan de andere groep. Er zullen verschillende betekenissen aan verschillende sociale verschijnselen gegeven worden. De werkelijkheid betreffende de uitwerkingen van de vloeibare netwerksamenleving kan dan ook niet zo eenduidig gezien worden.

Boutellier stelt dat de meeste mensen zich ongemakkelijk voelt in de vloeibare netwerksamenleving. Aan de ene kant is er meer individuele vrijheid en aan de andere kant weet men steeds minder wat zijn of haar rol is in die samenleving en hoe zij zich tot elkaar verhouden. Er heerst orde en chaos. Castells stelt dat iedereen in de netwerksamenleving op zoek is naar een identiteit en behoefte heeft aan het creëren van een identiteit. Bauman laat zien hoe emancipatie en individualisering de kenmerken zijn van de moderniteit en de vloeibare samenleving, waarin de technologie een centrale rol speelt.

De manier waarop mensen betekenis geven aan de werkelijkheid kan door middel van framing theorieën onderzocht worden. Om sociale gebeurtenissen te begrijpen maken mensen gebruik van framing. Dat wil zeggen dat ieder individu een gebeurtenis op een bepaalde manier ziet en vanuit dat oogpunt de mening vormt. Op deze manier kunnen zij gebeurtenissen interpreteren en tot bepaalde oordelen over een verschijnsel komen. Ieder individu of iedere groep zal op een verschillende manier de werkelijkheid framen. Niet alleen discursieve framing is bepalend voor iemands opvattingen, maar ook de emotionele framing. Dat wil zeggen, de innerlijke emoties die iemands denken en handelen bepalen. De discursieve framing bestaat uit framing ontleend aan de media en de framing gebaseerd op de culturele opvattingen van respondenten vanuit de culturele theorie.

In deze sectie wordt allereerst ingegaan op de rol van de media (2.3.1). De media is een belangrijke speler in het verschaffen van informatie aan het publiek en speelt een rol in de manier waarop iemands opvattingen geconstrueerd worden.

Vervolgens wordt er ingegaan op de culturele theorie (2.3.2.). Deze theorie gaat ervan uit dat er individualisten, egalitair en hiërarchen bestaan in de samenleving. Deze groepen vormen voorspellende factoren als het gaat over framing en betekenisgeving in de vloeibare netwerksamenleving.

Tot slot wordt er een laatste deel van het framingsproces besproken, namelijk de emotionele framing (2.3.3.). Uit de emotionele framing blijkt dat ieder persoon anders reageert op

gebeurtenissen uit de omgeving. Dit komt door de manier waarop de individuen vaardigheden van huis uit hebben meegekregen in het framen en het beoordelen van sociale verschijnselen.

2.3.1. *De rol van de media in het framingsproces*

De media is een belangrijke factor die ervoor zorgt dat sociale processen door verschillende groepen anders beleefd en beoordeeld worden. De media zorgt er dan ook voor dat er een versplintering ontstaat van het publiek in verschillende groepen die allen een andere waarde hechten aan een bepaald fenomeen. Gamson (1992) onderzoekt hoe het komt dat verschillende individuen anders denken en op welke manier zij informatie verzamelen om tot een standpunt te komen.

Mensen duiden de politiek door collectieve conversatie, die veelal gebaseerd is op de media, door persoonlijke ervaring en door populaire wijsheid. Gamson legt de nadruk op de rol van de media in het 'framen' van bepaalde problemen. Hiermee probeert hij te begrijpen hoe het mensen lukt te navigeren in politieke wateren en ook hoe deze collectieve groepen soms in staat zijn de politiek te hervormen. Hij stelt een collectief actie-frame op dat bestaat uit drie componenten;

1. Problemen moeten worden bekeken door een *injustice frame*. Dit frame benadrukt morele verontwaardiging en traceert problemen van specifieke actoren.

2. Het idee van een *agency*; het idee dat mensen samen iets kunnen doen aan een probleem.

3. De identiteitscomponent. Hier gaat het om het eigen frame tegenover andere frames. Het collectieve wij-gevoel tegenover een andere groepsidentiteit die andere interesses en waarden hebben. Het belangrijkste frame is het *injustice* frame volgens Gamson. Dit frame stelt mensen in staat om toch deel te nemen aan de collectieve actie, ondanks dat ze niet echt deel willen nemen (Gamson, 1992:175).

De mate van media invloed is afhankelijk van welke van de drie discoursstrategieën een groep gebruik maakt. Gamson onderscheidt *cultural strategies*, *personal strategies* en *integrated strategies*. Mensen die de culturele strategie gebruiken om een onderwerp te begrijpen worden enorm beïnvloed door de frames die bestaan in de media. Hun meningen veranderen zodra het mediadiscours verandert. Mensen die persoonlijke strategieën gebruiken zijn relatief immuun voor media effecten. Mensen die geïntegreerde strategieën gebruiken worden selectief beïnvloed door de aanwezigheid van mediaframes. Hier gaat het om de mate waarin de mediaframes in overeenstemming zijn met de populaire wijsheid en de experimentele wijsheid (Gamson, 1992:181).

De media blijkt veelal een bron te zijn waaruit men betekenis geeft aan een bepaald verschijnsel. Beelden spelen een belangrijke rol bij de betekenisgeving van mensen. Dit is niet altijd het geval. Soms geven groepen betekenis aan een verschijnsel door eerst te putten uit de media, maar het komt ook voor dat de media gebruikt wordt als een ondersteunende rol bij de betekenisgeving van een probleem en putten mensen eerder uit eigen kennis en andere wijsheid. Gamson et al. (1992) omschrijven dat de media eigenlijk maar een bedrieglijk systeem is dat niet geschikt is voor de democratie. De media zorgt er namelijk voor dat men passief en beperkt wordt in de manier waarop zij denken en handelen. Aan de andere kant wordt weergegeven dat de verbeelding van de media in de samenleving vele malen groter is dan de media zelf laat zien. Zo zorgt een medium als de televisie voor een versplintering van de samenleving. *''It does not require a postmodernist perspective to come to the conclusion that news media provide a fragmented and confusing view of the world''* (Gamson et al., 1992:387). Gesteld wordt dat de media door verschillende mensen op een andere manier geframed wordt. Dit zorgt voor verwarring. Men weet niet goed wat waar is en wat niet waar is.

''The result is news that comes to us in "sketchy dramatic capsules that make it difficult to see the connections across issues or even to follow the development of a particular issue over time." The structure and operation of societal power relations remain obscure and invisible'' (Gamson et al., 1992:387).

Als men zijn mening alleen van de media af laat hangen, zal het vinden van een coherent frame volgens Gamson et al. moeilijk zijn. Mensen framen gebeurtenissen vaak op basis van cultuur. Maar ook op basis van het verstand kunnen gebeurtenissen geframed worden.

''This underlines the usefulness of framing as a bridging concept between cognition and culture. A cultural level analysis tells us that our political world is framed, that reported events are pre-organized and do not come to us in raw form. But we are active processors and however encoded our received reality, we may decode it in different ways'' (Gamson, 1992:384).

Zowel culturele framing als cognitieve framing zijn belangrijk voor het begrijpen van de meningen en interpretaties van mensen. Om deze reden wordt Gamson in dit onderzoek

gebruikt in het cognitieve gedeelte van het framingsproces en Douglas voor het culturele gedeelte in het framingsproces.

2.3.2. *De culturele theorie van Douglas*

Mensen beoordelen risico's in de samenleving naar hun wereldbeeld. De culturele theorie gaat over de keuzen die individuen op grond van hun eigen waarden maken.

''cultural biases - that is, to worldviews or ideologies entailing deeply held values and beliefs defending different patterns of social relations'' (Wildavsky & Dake, 1990:43).

Sociale relaties worden in de culturele theorie gedefinieerd als een aantal onderscheidende patronen van inter-persoonlijke relaties. Deze relaties kunnen worden onderscheiden in hiërarchische, egalitaire en individualistische. De hiërarchische index wordt verklaard door de mate van patriottisme, de regel -en wetgeving en ethische standaarden. Centralisatie wordt als positief beschouwd (Wildavsky & Dake, 1990:47). De index voor de culturele bias van individualisme bestaat uit de economische groei als de standaard voor een goed leven en private winst wordt gezien als een motief om hard te werken. Egalitarisme staat voor gelijkheid en een eerlijke verdeling van middelen. Deze groep is van mening dat de politiek moet ingrijpen in de samenleving. Bijvoorbeeld door belasting te heffen op de rijkste inkomens. Deze groep staat zeer vijandelijk tegenover misbruik van wetenschappelijke kennis door de politiek en de instituties hebben een belemmerende werking op de doelen die deze groep wil bereiken, namelijk gelijkheid en broederschap (Wildavsky & Dake, 1990:48).

De culturele theorie van Douglas is gebaseerd op risico's in de samenleving. Zoals eerder vermeld, denkt ook Bauman dat de nieuwe samenleving gekenmerkt wordt door risico's en onzekerheid. Douglas denkt dat het perspectief dat mensen hebben tegenover risico's, bepaald wordt door hun onderliggende assumpties en waarden over orde, hiërarchie en een juiste samenleving (Draper, 1993:642). De culturele theorie is een methode om uit te zoeken

''where the political stakes lie and where the individual stands in relation to them'' (Draper, 1993:643). Beck had het idee van een risicosamenleving ook aan het licht gebracht. Door de voortschrijdende technologie ontstaat een risicosamenleving. Er ontstaan meer risico's en problemen zijn moeilijker te definiëren en te herleiden. Douglas zegt dat risico-perceptie-modellen *''take account of culturally distinct attitudes to authority and order''* (Draper, 1993:643). Beck stelt dat globale risico's de klassensamenleving zullen laten verdwijnen. In

de eerdere op klassen gebaseerde samenlevingen werden alleen de laagste klassen getroffen door zogenoemde risico's en gevaren. In de vloeibare netwerksamenleving kan iedereen getroffen worden door gevaren en risico's (Draper, 1993:642). Verondersteld kan worden dat Wikileaks een voorbeeld is van een risico. Dit risico zal op basis van de theorie nadeliger zijn voor autoritair dan voor liberaal. Autoritair zien immers liever geen veranderingen in de samenleving. Ondanks dat de klassensamenleving aan het verdwijnen is zullen er toch groepen verschillend reageren op gevaren en risico's.

2.3.3. *Emotionele framing*

Emoties worden door iedereen op een andere manier gereguleerd. De een kan de emoties beter onderdrukken dan de ander. Hochschild noemt dit het emotiemanagement. Bepaalde gebeurtenissen en bepaalde gevoelens zullen verschillende emoties oproepen. De een zal beter in staat zijn deze te onderdrukken dan de ander. Hierdoor kunnen verschillende reacties op bepaalde gebeurtenissen tot stand komen op basis van het managen van emoties. De zoektocht naar de authenticiteit is een belangrijk gegeven bij het omgaan met emoties (Hochschild, 1979). De achtergrondkenmerken van een individu kunnen ervoor zorgen dat emoties verschillend gereguleerd worden. Hochschild geeft het voorbeeld van twee moeders die een kind achterlaten op de dagopvang. De een is feministisch ingesteld en voelt zich niet schuldig. De andere moeder hangt meer traditionele waarden aan en voelt zich daarentegen wel schuldig. Het gaat om hetzelfde gebeurtenis die door de twee individuen verschillend geïnterpreteerd wordt (Hochschild, 1979:567). Het idee dat men een verschijnsel als Wikileaks ook emotioneel kan framen is aanleiding geweest deze theoretische notie op te nemen in het literair kader.

2.4. Probleemstelling

In deze thesis onderzoek ik hoe de vloeibare netwerksamenleving wordt beleefd. De opvattingen over een verschijnsel als Wikileaks zullen iets zeggen over de manier waarop individuen de vloeibare netwerksamenleving beleven. Wikileaks is een instituut dat mogelijk gemaakt is door de nieuwe netwerken en tegelijkertijd de bestaande orde ondergraaft. De machtsverhoudingen vallen weg en de frontstage en backstage van het publieke stort in elkaar. De overheid wordt door Wikileaks gedwongen transparanter met gegevens om te gaan en de bevolking krijgt zicht op geheimen die tot dan toe verborgen werden gehouden. De capaciteit van de staat om geheimen te bewaren wordt ook ondergraven door een fenomeen als Wikileaks en burgers worden mondiger.

Aan de ene kant zal Wikileaks bijdragen aan de emancipatie. Door meer zicht te krijgen op de machthebbers, door meer informatie te bezitten en door mee te gaan op de digitale snelweg zal het individu emanciperen in de samenleving en mondiger worden. Aan de andere kant kan een fenomeen als Wikileaks beangstigend zijn. Zo kan het als negatief opgevat worden dat staten geen geheimen meer kunnen waarborgen en dat de netwerksamenleving zoveel ongrijpbare plaatsloze bewegingen voort kan brengen. De digitale wereld is voor velen onbekend terrein en zelf als het wel bekend terrein is kan men nog niet altijd weten wat zich in de digitale wereld afspeelt. Dit soort praktijken kan men angst inboezemen. Doordat de macht van de staat erodeert en ondermijnd wordt, verliest de staat tegelijkertijd de capaciteit om bescherming te kunnen bieden aan de bevolking.

Uit deze positieve en negatieve denkbeelden over het fenomeen Wikileaks en gegeven het feit dat Wikileaks de belichaming is van de vloeibare netwerksamenleving, is de volgende probleemstelling worden geformuleerd:

Hoe ervaren mensen de vloeibare netwerksamenleving?

De effecten van de overgang naar een vloeibare netwerksamenleving en Wikileaks zijn tot nu toe in algemene termen begrepen. Uit de literatuur is duidelijk geworden dat de belevingen van verschillende groepen uiteenlopen. Om deze reden is het doel ook om verschillen te verklaren. Verschillende mensen zullen verschillende opvattingen hebben. Op basis van de literatuur kunnen enkele verwachtingen uitgesproken worden.

Er hebben belangrijke verschuivingen in het publieke plaatsgevonden die mede kunnen voorspellen wat de opvattingen van een individu zijn. Zo speelt het zijn van autoritair of

libertair een rol, het zijn van digibeet en niet-digibeet en de manier waarop individuen de werkelijkheid framen, dat wil zeggen betekenis geven aan die werkelijkheid.

Naar verwachting zullen de meningen over Wikileaks uiteenlopen. De uitwerking die Wikileaks op mensen heeft zal dan ook niet hetzelfde zijn. Aan de hand van de literatuur kan verwacht worden dat libertairen een verschijnsel als Wikileaks als positief zullen zien, omdat de traditionele orde valt weg en er meer individuele vrijheid zal zijn. De autoritairen daarentegen zullen minder blij zijn met een verschijnsel als Wikileaks, omdat juist Wikileaks een macht is die de traditionele orde ondergraaft.

Een andere verwachting gaat over de mate waarin iemand mee kan op de digitale snelweg. Zo zullen niet-digibeten opener staan tegenover Wikileaks, omdat zij weten wat dit verschijnsel behelst en wat het inhoudt. Zij zullen zich meer interesseren voor dit fenomeen. Digibeten daarentegen zullen eerder gevoelens van onwetendheid en aversie vertonen bij een verschijnsel als Wikileaks. Ook gevoelens van angst kunnen hier een rol spelen.

Met deze constatering kan er een verwachting worden uitgesproken over de libertaire niet-digibeten en de autoritaire digibeten. De verwachting is dat de libertaire niet-digibeten positief tegenover Wikileaks zullen staan. Te denken valt aan de groep libertaire cyberactivisten zoals in de theorie besproken. De autoritaire digibeten zullen wantrouwend tegenover een verschijnsel als Wikileaks staan, omdat Wikileaks de traditionele normen en waarden aantast en de macht van de staat ondermijnt (tabel 3.1).

Omdat dit onderzoek meer inductief dan deductief van aard zal zijn, zullen de concepten zoals autoritair, libertair, digibeet en niet-digibeet dienen als richtlijnen. De concepten fungeren als zoeklicht en geven richting aan het onderzoek. De aandacht in dit onderzoek gaat uit naar deze theoretische concepten en de onderlinge relatie tussen deze concepten in de vloeibare netwerksamenleving. Op deze manier wordt getracht een toevoeging te maken op de werken van onder andere Boutellier en Bauman en zal uiteengezet worden hoe uiteenlopende groepen de vloeibare netwerksamenleving ervaren.

	Libertair	Autoritair
Niet-digibeet	+	?
Digibeet	?	-

Tabel 3.1 Verwachting uitkomsten onderzoek.

2.4.1. *Onderzoeksvragen*

De onderzoeksvragen zullen samen antwoord geven op de probleemstelling: *Hoe ervaren mensen de vloeibare netwerksamenleving?*

De deelvragen zijn:

- Hoe ervaart men de vloeibare netwerksamenleving?
- Hoe wordt WikiLeaks ervaren?
- Hoe kan de variatie tussen de respondenten verklaard worden?

Bij de deelvragen die gaan over "ervaren" wordt ingegaan op het idee dat mensen verschijnselen cognitief framen op basis van de media of op basis van cultuur of dat ze verschijnselen emotioneel framen. Bij de deelvraag die gaat over hoe de variatie tussen mensen verklaard kan worden wordt gekeken naar de achtergrondkenmerken van deze personen met behulp van de begrippen autoritair, libertair, digibeet en niet-digibeet.

3. Onderzoeksmethode & ontwikkeling nieuwe theorie

In dit onderdeel zal worden besproken hoe de data verzameld is. Het onderzoeksproces is iteratief van aard. Dat wil zeggen dat de op voorhand geformuleerde theoretische verwachtingen constant aan verandering onderhevig zijn. Stapsgewijs wordt telkens naar verbetering gestreefd door het herhalen van het proces met behulp van verschillende theoretische uitgangspunten en verschillende insteken. De theorie wordt gevormd aan de hand van de bevindingen. Ook worden de bevindingen weer vergeleken met de reeds gevormde theoretische noties. Constant zal worden gereflecteerd naar de theorie en zal worden getracht van de bevindingen algemenere theorieën te maken (Bryman, 2008). Dit proces blijft zich herhalen tot aan het doel van dit onderzoek voldaan wordt; namelijk het zo goed mogelijk analyseren hoe mensen de vloeibare netwerksamenleving en Wikileaks ervaren.

Op basis van de interviews zijn nieuwe concepten en theorieën ontwikkeld en zullen sommige theorieën in het theoretisch kader niet van toepassing blijken te zijn op dit onderwerp. Ook is de manier van vragen aangepast en is er gekozen voor verschillende methoden bij het afnemen van de interviews. In sectie 3.1 wordt ingegaan op de wijze van dataverzameling door middel van halfgestructureerde diepte-interviews (3.1.1.) en hulpmiddelen (3.2.2.). Vervolgens wordt in sectie 3.2 omschreven op welke manier de toegang tot de respondenten verkregen is. Tot slot wordt in sectie 3.3 het onderzoeksproces behandeld, waarin stapsgewijs omschreven wordt hoe de interviews zijn afgenomen en verwerkt (3.3.1.), hoe de nieuwe en oude concepten vorm hebben gekregen in drie onderzoeksfasen (3.3.2.), hoe de theorie daarop is aangepast (3.3.3.), hoe de interviews zijn aangepast (3.3.4.) en tot slot hoe de analyse is gedaan (3.3.5.).

3.1. Dataverzameling

3.1.1. Diepte-interviews

Voor de uitvoering van dit onderzoek is gebruik gemaakt van halfgestructureerde diepte-interviews. Dat wil zeggen, dat de vragen die zijn gesteld deels op voorhand bedacht zijn en deels ontstaan zijn gedurende het interview. De reden waarom dit type interview voor dit onderzoek het beste werkt, is omdat het mij gaat om de beleving van de respondenten en hoe zij de vloeibare netwerksamenleving beleven en niet om wat de vloeibare netwerksamenleving feitelijk behelst. De respondenten zijn vrij in het beantwoorden van de vragen en op welke manieren zij situaties interpreteren. Omdat de probleemstelling open is,

waren er naast de attenderende begrippen digibeet/niet-digibeet en libertair/autoritair nog geen andere categorieën ontwikkeld. De categorieën ofwel thema's zijn gedurende het onderzoeksproces ontstaan.

Ondanks dat het theoretisch kader als richtlijn en basis voor dit onderzoek is gebruikt, is gebleken dat de respondenten antwoorden gaven die aanvankelijk niet zijn ingecalculeerd in dit onderzoek. Er waren verschillende overeenkomsten te zien die in het theoretisch kader geen aandacht hebben gekregen. Om deze reden is de analyse aangepast met behulp van nieuwe attenderende begrippen en theorieën.

In totaal zijn 28 diepte-interviews afgenomen. Vier interviews zijn achteraf niet bruikbaar gebleken, omdat deze respondenten niet voldeden aan de eisen die vooraf aan het interview aan de respondent werden gesteld. Aan het begin van het interview werd de respondent namelijk gevraagd een of meerdere artikelen te lezen over Wikileaks en een vragenlijst in te vullen. In deze vier gevallen was de respondent vanwege de hoge leeftijd en concentratiegebrek niet in staat de artikelen te lezen of de vragenlijst in te vullen. Hierdoor lieten onderwerpen als Wikileaks zich zeer lastig interviewen en konden de respondenten geen duidelijke antwoorden geven. In totaal bleven er 24 bruikbare interviews over.

De interviews duurden gemiddeld 25 minuten. Het kortste interview duurde 15 minuten en het langste interview duurde 50 minuten.

3.1.2. *Hulpmiddelen*

Uit proefinterviews is gebleken dat Wikileaks en de vloeibare netwerksamenleving onderwerpen zijn die bij respondenten niet tot de verbeelding spreken. Het duurde soms even voordat de respondenten konden antwoorden op afgeleide vragen van deze onderwerpen. Ook moesten zij lang nadenken voordat een antwoord geformuleerd kon worden. Om deze reden is ervoor gekozen gebruik te maken van hulpmiddelen bij het afnemen van de interviews waardoor een bepaalde familiariteit met het onderwerp gecreëerd kon worden. Uit de theorie is gebleken dat de media een belangrijke bron is waaruit men informatie haalt en waarop men zijn mening baseert. Aan de hand van dit uitgangspunt is ervoor gekozen gebruik te maken van drie verschillende artikelen⁴ waarvan één artikel de positieve kanten van Wikileaks belicht met als titel "*Wikileaks verdient Nobelprijs voor de vrede*", één artikel dat de negatieve kanten belicht met als titel "*Publicatie Wikileaks gevaarlijk*", en één neutraal artikel met als titel "*RTL en NRC publiceren Nederlandse Wikileaks*". Op deze manier is

⁴ Zie bijlage 1 voor de inhoud van de artikelen.

getracht vast te stellen of en hoe men door de media beïnvloed wordt, welke frames blijven hangen bij de respondenten en welke frames niet. De artikelen zijn niet altijd op dezelfde manier aan de respondenten voorgelegd in het onderzoek. Dit kwam doordat het proces gedurende het onderzoek aan verandering onderhevig was. In het begin werd de respondent één artikel voorgelegd. Op deze manier is geprobeerd vast te stellen in hoeverre één artikel van invloed kan zijn op de meningvorming van de respondent en of de toon van dat artikel veel terugkomt in het interview. Na dertien interviews is besloten alle drie de artikelen aan het begin van het interview aan de respondent voor te leggen. Dit is gedaan om te kunnen achterhalen hoe men de gelezen informatie gebruikte in de beantwoording van de vragen en of een artikel domineerde in de formulering van de antwoorden en het framen van Wikileaks. Uit voorlopige uitkomsten is gebleken dat de artikelen een minimale invloed hebben op de mening van de respondent. Het meest dominante frame was dat Wikileaks gevaarlijk is. Ondanks dat sommige respondenten in de eerste fase dit artikel helemaal niet gelezen hadden zagen zij Wikileaks toch als een mogelijk gevaar. Het uiteindelijke doel van de inzet van de artikelen is te achterhalen of de artikelen überhaupt iets toevoegen en zo ja welk frame dominant is en welk frame is blijven hangen bij de respondent.

Ook is de respondenten een vragenlijst⁵ voorgelegd waarop verschillende onderwerpen behandeld werden. Deze onderwerpen waren *Wikileaks*, *samenleving en politiek* en tot slot *digitale vaardigheden*. Uit het onderdeel Wikileaks wordt getracht te achterhalen hoe men Wikileaks framed, dat wil zeggen welke betekenissen men toekent aan het fenomeen van deze klokkenluiderorganisatie. Welke beelden dit bij hen oproept en wat zij hiervan vinden. Uit het onderdeel samenleving en politiek probeer ik uit te zoeken of een respondent libertair of autoritair is. Uit de vragen van de vragenlijst kon worden vastgesteld of de respondent meer neigde naar het libertarisme of meer naar het autoritarisme. De respondenten zijn op basis van de theorie door middel van gesloten vragen en de vragen uit het diepte-interview gecategoriseerd. Deze vragen bestonden uit tevredenheid over de Nederlandse regering (B1), het functioneren van de overheid (B2), het vertrouwen in allerlei systemen en instellingen (B3), politieke beschouwing (B4), partijkeuze (B5), straffen in Nederland (B6), de ideale rol van de overheid (B7) en tot slot het immigratiebeleid (B8). Over het algemeen geldt de regel dat mensen die links stemmen meer libertair zijn ingesteld en mensen die rechts stemmen meer autoritair zijn ingesteld. De antwoorden op de vragen B4, B5, B6 en B8 waren onder andere belangrijke factoren voor het achterhalen van de politieke dispositie. De houding van

⁵ Zie bijlage 2 voor de vragenlijst. De resultaten van onderdeel A en B zijn te vinden in bijlage 2A en 2B.

de respondent ten opzichte van de Nederlandse overheid is bepalend voor het vaststellen van de politieke dispositie. De antwoorden alleen (bijlage 2b) gaven veelal niet direct uitsluitsel. Er waren bijvoorbeeld linkse respondenten die wel vonden dat het immigratiebeleid strenger moest worden, terwijl verwacht zou worden dat zij dit niet zouden vinden. En zo zijn meer voorbeelden terug te vinden waarbij de antwoorden niet altijd samenvallen met de verwachtingen. Pas door verder te vragen in het diepte-interview werd de houding van de respondent duidelijk en was daaruit ook af te leiden of de respondent meer neigde naar het libertarisme of het autoritarisme.

Uit het onderdeel digitale vaardigheden probeer ik af te leiden hoe men de vloeibare netwerksamenleving in het geheel framed. Dat wil zeggen op welke manier men betekenis geeft aan de vloeibare netwerksamenleving in de nabije omgeving en meer algemeen. De vragenlijst werd gedurende het interview gebruikt als itemlijst waar de vragen van werden afgeleid. Op deze manier is getracht meer diepgang te krijgen achter de reeds ingevulde antwoorden en de achterliggende motieven van de respondenten. Veel vragen die in het diepte-interview en later in het onderzoek ontstaan zijn, waren niet toegevoegd aan de voorgestructureerde vragenlijst. Deze zijn te vinden in bijlage 4.

Allereerst werd de respondenten de vragenlijst voorgelegd en vervolgens kregen ze de artikelen te lezen. Deze volgorde is gedurende het hele onderzoek zo gebleven.

3.2. Samenstelling van de onderzoeksgroep & werving van de respondenten

De groep respondenten wordt door middel van de zogenoemde "sneeuwbalmethode" tot stand gebracht. De ene respondent zal leiden tot de andere respondent, enzovoorts. Daarbij is geen kennis over de respondent op voorhand aanwezig. Wel is een selectie gemaakt tussen zogenoemde digibeten en niet-digibeten, omdat deze deel uitmaken van het theoretisch kader. De niet-digibeten zijn geselecteerd op basis van het actief deelnemen aan sociale media, het actief gebruik maken van internet, computers, smartphones en alle overige hedendaagse digitale hulpmiddelen. De digibeten zijn geselecteerd op basis van het niet bezitten of het nauwelijks gebruik maken van computers, smartphones e.d., het niet tot nauwelijks overweg kunnen met computers en internet en geen deelname hebben aan sociale media. In totaal zijn er zestien interviews afgenomen met niet-digibeten en acht interviews met digibeten⁶. Deze interviews hoeven niet demografisch representatief te zijn. Het aantal interviews is voldoende

⁶ Voor achtergrondkenmerken van de respondenten zie bijlage 3

gebleken voor theoretische verzadiging. Dat wil zeggen dat er betreffende dit onderzoek geen nieuwe data uit de interviews naar voren zijn gekomen dan reeds is meegenomen in het onderzoek (Flick, 2009:428).

De werving van de niet-digibeten was geen lastige kwestie. In mijn eigen omgeving ben ik rond gaan vragen wie het leuk vond geïnterviewd te worden en of diegene het ook leuk vond om te praten. Op deze manier ben ik telkens via respondenten aan nieuwe respondenten gekomen. Ondanks dat in dit onderzoek geen rekening wordt gehouden met determinanten als leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, wilde ik toch een groep respondenten waar veel variatie in zat. Het risico dat alleen jongeren, ouderen of hoger- of lageropgeleiden deel uitmaakten van de onderzoeksgroep werd hierdoor uitgesloten. Ook is geprobeerd de respondenten niet via mijn directe netwerken te verkrijgen, maar juist via de netwerken van mijn directe omgeving. Op deze manier is een redelijk diverse onderzoeksgroep ontstaan.

Voor de digibeten was de werving lastiger te realiseren. Ervan uitgaande dat vooral ouderen digibeten zijn, ben ik naar het verzorgingstehuis *Simeon & Anna* te Rotterdam-Zuid gegaan. Via mijn eigen netwerken en de netwerken van vrienden en kennissen ben ik verder gaan zoeken naar digibeten en ben op die manier met het resterende deel digibeten in contact gekomen.

De attenderende begrippen autoritair en libertair hebben geen rol gespeeld bij de selectie van respondenten. De respondenten zijn pas achteraf geassocieerd met deze begrippen op basis van de uitkomsten van de vragenlijst. Om deze reden zijn de respondenten niet evenredig vertegenwoordigd in dit onderzoek. Op basis van de theorie is dit ook niet noodzakelijk. In totaal zag de verdeling van respondenten op basis van politieke dispositie en digitale vaardigheden er als volgt uit (tabel 4.1).

	Libertair	Autoritair	Totaal
Niet-digibeet	10	6	16
Digibeet	2	6	8
Totaal	12	12	24

Tabel 4.1. Indeling respondenten

Bij het analyseren van de data is gebleken dat de nadruk van het interview op andere zaken moest komen te liggen dan aanvankelijk volgens de theorie verwacht werd. Om deze reden zijn een aantal respondenten voor een tweede keer benaderd om op die manier enkele grijze gebieden in te kunnen kleuren. In totaal zijn 24 interviews afgenomen en zijn 7 respondenten voor een tweede keer benaderd. Het langste interview duurde in totaal 50 minuten.

3.3. Onderzoeksproces

3.3.1. Interviews

Alle interviews zijn met een *voice-recorder* digitaal opgenomen en vervolgens uitgetypt in Word. De eerste interviews zijn gecodeerd op basis van de bestaande attenderende begrippen en de verwachtingen die in het theoretisch kader zijn toegelicht. Interessante bevindingen zijn vervolgens uit de transcripten gedestilleerd en met elkaar vergeleken. Hieruit zijn opvallende overeenkomsten en verschillen tussen de respondenten gevonden die alvorens dit onderzoek begon niet ingecalculeerd waren of konden worden. Om deze reden is gekozen voor het aanpassen van de analyse met behulp van nieuwe concepten en theorieën.

3.3.2. Drie onderzoeksfasen

De manier waarop de vloeibare netwerksamenleving wordt beleefd is niet zo eenvoudig vast te stellen als aanvankelijk volgens de theorie werd gedacht. Uit het onderzoeksproces zijn drie afzonderlijke fasen te destilleren die hebben geleid tot de uiteindelijke vorm van het onderzoek.

Fase 1. In deze fase werd de empirie, afkomstig uit de eerste interviews, getoetst aan de theorie. Er werd alleen rekening gehouden met de attenderende begrippen en met de manieren waarop respondenten Wikileaks en de vloeibare netwerksamenleving framen. Hieruit zijn een aantal voorlopige resultaten tot stand gekomen. Aan de hand van de al eerder geschepte verwachtingen werd verondersteld dat men (voornamelijk libertairen) een organisatie als Wikileaks zou omarmen. Het tegendeel is gebleken. Na het coderen van de eerste interviews op basis van die verwachtingen en de attenderende begrippen is gebleken dat deze concepten alleen niet voldeden. Door zowel autoritairen als libertairen werden antwoorden gegeven die vooraf niet in het onderzoek meegenomen waren. Het enthousiasme voor een organisatie als Wikileaks is minimaal. Men is sceptisch, ziet gevaar en het lijkt erop dat men eerder een organisatie als Wikileaks wantrouwt dan een organisatie als de overheid. Deze uitkomsten waren verassend genoeg niet alleen van toepassing op de autoritairen, maar ook op de

libertairen. De libertairen stonden evenals de autoritairen in meerderheid negatief tegenover Wikileaks. Na het vinden van deze uitkomsten is duidelijk geworden dat het huidige theoretisch kader tekort schoot wanneer de data vergeleken werden met de theorieën. Dit leidde automatisch tot een tweede stap in het onderzoeksproces; namelijk het ontwikkelen van nieuwe concepten of thema's.

Fase 2. In deze fase van het onderzoeksproces zijn nieuwe concepten uit de transcripten naar voren gekomen die een prominente rol bleken te spelen in het onderzoek. Vervolgens zijn nieuwe theorieën ontwikkeld⁷. De theorie is dus niet getest, zoals in fase 1 het geval was, maar is inductief verkregen vanuit de data (Flick, 2009:428). Een eerste thema of concept gaat over de manier waarop men betekenis geeft aan geheimhouding. Dat wil zeggen wie volgens hen recht hebben op geheimen en wie niet. Zo vinden respondenten het prima dat de overheid geheimen heeft en burgers niet. Een tweede thema gaat over de sceptische houding van respondenten naar een organisatie als Wikileaks. Dit hangt samen met het verschijnsel dat de respondenten tegen rebellerende idealisten zijn waar Wikileaks een voorbeeld van is. Vervolgens is uit de interviews gebleken dat de respondenten een soort vanzelfsprekende loyaliteit toekennen aan de Verenigde Staten en aan overheden. Zij zien Wikileaks als een binnendringer en geven de voorkeur aan het kiezen voor de machthebbers. Ook is gebleken dat de respondenten zich eerder identificeren met de Verenigde Staten en het leger dan met andere partijen. Dus ook partijen die het slachtoffer zijn geworden in een bepaalde kwestie. Blijkbaar zijn er bepaalde wijsheden die de respondenten als vanzelfsprekend beschouwen. Uit een deel van de data en de theorie is tevens gebleken dat de media een zeer krachtige informatiebron is waaruit mensen putten. Toch bleek, zoals eerder toegelicht, het lezen van de artikelen voorafgaand aan het interview een minimale rol te spelen in het proces van betekenisgeving van de respondenten. Wikileaks werd omschreven als een mogelijk gevaar voor de samenleving. Opvallend aan dit verschijnsel is dat het gevaar van een organisatie als Wikileaks nooit bewezen is en men toch probeerde uit te leggen door middel van speculatie op welke manieren dit gevaar zou kunnen ontstaan.

Fase 3. In deze laatste fase zijn de theoretische noties en concepten zoals deze in fase 2 geformuleerd zijn getoetst aan de hand van de halfgestructureerde diepte-interviews. De

⁷ Ondanks dat nieuwe theorieën gebruikt zijn, wil dit niet zeggen dat alle eerder ontwikkelde theorieën niet bruikbaar zijn. Bepaalde theorieën uit het theoretisch kader spelen wel degelijk een rol in het analyseproces, maar zullen in deze sectie verder niet behandeld worden. Deze zijn reeds toegelicht. In het onderdeel resultaten zal duidelijk worden welke theorieën en verwachtingen hiermee bedoeld worden en welke van invloed zijn op dit onderzoek.

vragenlijst is onveranderd gebleven. In de interviews is extra aandacht gegeven aan de nieuwe concepten en is meer doorgevraagd over deze onderwerpen. De transcripten van alle interviews zijn vervolgens gecodeerd aan de hand van deze concepten. Ook zijn in deze fase van het onderzoek de artikelen strategisch ingezet. Dit is gedaan om de vanzelfsprekendheid van het begrip gevaar te toetsen, zoals deze uit de voorlopige resultaten naar voren kwam. In deze laatste fase zijn interviews afgenomen met libertairen en met digibeten. Bij de digibeten maakte het niet uit of het autoritair of libertair waren. Deze keuze is gemaakt omdat de libertairen, op basis van eerdere resultaten, de meest onverwachte en verrassende antwoorden gaven en omdat de digibeten nog niet genoeg vertegenwoordigd waren in het onderzoek. Aan het begin van deze fase waren namelijk dertien niet-digibeten geïnterviewd en zes digibeten, waarvan drie onbruikbaar.

3.3.3. Theoretische gronden

In tabel 4.2 is af te lezen hoe de thema's of nieuwe coderingen samenhangen met de daaruit geformuleerde theorieën.

Codes	Theorie
1. Geheimhouding 2. Sceptische houding 3. Tegen rebellerende idealisten 4. Vanzelfsprekende loyaliteit 5. Identificatie leger/ Verenigde Staten	Vanzelfsprekendheid/ Symbolische macht
6. Betekenisgeving d.m.v. gevaar	Media invloed
7. Speculatie	Cognitieve dissonantie

Tabel 4.2 Theoretische coderingen

De eerste theoretische notie is gebaseerd op de macht van de vanzelfsprekendheid en de symbolische macht zoals deze door Bourdieu ontwikkeld is en later door andere onderzoekers verder is uitgewerkt. De macht van de vanzelfsprekendheid laat zien hoe respondenten betekenis geven aan verschijnselen op basis van de wijsheid die zij bezitten en die zij aannemen als waarheid. De macht van de vanzelfsprekendheid is een macht die mensen in staat stelt zich af te sluiten voor veranderingen en zich vast te houden aan de eigen gevoels- en belevingswereld (Komter, 2006:10). In het werk van Komter wordt ingegaan op de sekseverhoudingen in huwelijksrelaties. De onderzoekster laat zien hoe de vanzelfsprekendheid binnen die relaties bepaalde verhoudingen tussen mannen en vrouwen in stand houdt. Alhoewel de sekseverschillen vaak geassocieerd worden met begrippen als macht en onderdrukking laat Komter zien dat deze vormen van ongelijkheid niet hun doorwerkingen vinden in de relatie. *''Juist die vanzelfsprekendheid fungeert als een zeer effectief defensiemechanisme tegen verandering''* (Komter, 2006:10). De macht van de vanzelfsprekendheid zorgt ervoor dat beide partijen elkaar verschillende taken toebedelen en verschillende taken van elkaar verwachten zonder dat daar over is nagedacht of aan is getwijfeld. Die macht zou gezien kunnen worden als vormen van ongeschreven regels die sterk in de geest van de individuen vertegenwoordigd zijn. Zo sterk is die macht van de vanzelfsprekendheid (Komter, 2006). Een belangrijk kernbegrip van de vanzelfsprekendheid is dus het onbewust zijn. Men interpreteert bepaalde denkbeelden als vanzelfsprekend en twijfelt niet aan de echtheid van dit denken. Ondanks dat men ongelijkheid of andere afwijkingen constateert zorgt de macht van de vanzelfsprekendheid ervoor dat deze beelden omgezet worden in vanzelfsprekendheden hetgeen de bewuste waarneming naar de doet achtergrond verdwijnen (Komter, 2006). Zoals de macht van de vanzelfsprekendheid waar te nemen is binnen huwelijksrelaties is deze ook elders in de samenleving te vinden. De vanzelfsprekendheden waarmee respondenten verschillende aannames doen in dit onderzoek zijn daar goede voorbeelden van.

De macht van de vanzelfsprekendheid hangt samen met de symbolische macht zoals deze door Bourdieu (1989) omschreven is. Deze hangt ook samen met de onbewuste denkpatronen in het geestesleven. Men kan niet met het volle bewustzijn betekenis toekennen aan een fenomeen zonder beïnvloed te worden door dit onderbewustzijn die de vanzelfsprekendheden voortbrengen. De symbolische macht van Bourdieu houdt in dat mensen bepaalde patronen in het dagelijks leven niet meer waar kunnen nemen.

''I mean that there exist, within the social world itself and not only within symbolic systems (language, myths, etc.), objective structures independent of the consciousness and will of agents, which are capable of guiding and constraining their practices or their representations'' (Bourdieu, 1989:14).

In de sociale leefwereld zijn deze symbolische machten zo sterk aanwezig dat individuen niet het idee hebben hieraan ondergeschikt te zijn, noch dat zij de wil hebben uit die ondergeschikte positie te komen. Een voorbeeld van deze symbolische macht is terug te vinden in het etnografisch onderzoek van Auyero & Swistun (2008). Uit dit onderzoek is gebleken dat men, ondanks wantoestanden of misstanden die hen worden aangedaan of waarin zij leven, niet ingrijpt. Zij hebben het idee dat 'anderen' problemen op zullen lossen en gedragen zich niet anders dan toeschouwers (Auyero & Swistun, 2008). In het onderzoek wordt ingegaan op hoe men omgaat met gevaren en risico's. De onderzoekers laten zien hoe men gevaren en misstanden framed en dat deze mensen, zonder het zelf te beseffen vasthouden aan bestaande vanzelfsprekendheden ofwel symbolische machten. De feitelijke situatie speelt een ondergeschikte rol in dit verhaal.

''The cognitive heuristics people use to select and digest information about their environment—and thus their perceptions of hazards—are relationally anchored in everyday routines'' (Auyero & Swistun, 2008:369). ''Schemata, cognitive structures, or frames mediate between a hazardous environment and the subjective experiences of it, giving form to what people know, think they know, ignore, or (mis)interpret about surrounding dangers'' (Auyero & Swistun, 2008:359).

Men neemt de omgeving niet in zich op zoals deze feitelijk is. Verschillende sociale krachten zorgen ervoor dat men een situatie anders interpreteert of zelfs negeert. De symbolische macht laat tevens zien dat er een duidelijk patroon zichtbaar is tussen de machthebbende en 'de gewone mens', waarbij de gewone mens op een dusdanige manier beïnvloed is door de sociale omgeving dat bepaalde vanzelfsprekendheden de overhand nemen. De symbolische macht en de macht van de vanzelfsprekendheid zijn goed terug te zien in dit onderzoek. Code 1 omvat de manier waarop respondenten geheimhouding framen. Dit doen zij door het als vanzelfsprekend te beschouwen dat overheden en machtige personen nu eenmaal recht hebben op geheimen. De sceptische houding (code 2) houdt in dat de respondenten Wikileaks niet

met open armen ontvangen, maar juist zien als een binnendringer. Het idee dat de overheid niet aan het wankelen mag worden gebracht speelt hier een grote rol. Dit hangt samen met code 3, waarbij de binnendringers gezien worden als idealisten. De vanzelfsprekendheid dat de loyaliteit bij de Verenigde Staten en de Nederlandse overheden moet komen te liggen omvat code 4. Code 5 gaat hier ook over. Men identificeert zich in de eerste plaats met de Verenigde Staten en het leger betreffende de Wikileaks-*case* en niet met de aangetoonde slachtoffers. Een andere manier waarop de onderbewuste vanzelfsprekendheden van de respondenten konden worden vastgesteld, had te maken met het feit dat de interviews vaak moeizaam verliepen. Respondenten sloegen vaak dicht en wisten niet goed te antwoorden op vragen waarom zij zo dachten en hoe zij tot die mening gekomen waren. Dit hangt samen met de volgende theoretische notie, namelijk de invloed van de media.

De media is een belangrijke informatiebron voor respondenten. Ondanks dat er drie verschillende artikelen over Wikileaks aan de respondenten voorgelegd waren, werd Wikileaks in alle 24 interviews geframed als een mogelijk gevaar (code 6). Dit hangt samen met frames die bestaan in de media, waar veelal politici Wikileaks afschilderen als een gevaar voor de mensheid en waarin Wikileaks vergeleken wordt met een terroristische organisatie. (BBC news⁸). Het aparte is dat respondenten juist dit frame oppikken en niet de berichten en frames die de positieve kanten van Wikileaks belichten. In de diepte-interviews werden de respondenten aan zowel de positieve, de negatieve als de neutrale kanten van Wikileaks blootgesteld. Op de vraag waarom het publiceren van geheimen gevaarlijk is hadden de respondenten niet snel een antwoord klaar en werd overgegaan op speculatie (code 7). Negatieve consequenties van Wikileaks zijn niet bewezen, noch gepubliceerd. Toch probeert men redenen te achterhalen waarom het een gevaar zou kunnen opleveren om geheimen te openbaren. Deze uitkomst leidde tot de volgende theoretische notie, namelijk die van de cognitieve dissonantie.

Het begrip cognitieve dissonantie is ontwikkeld door de sociaal psycholoog Festinger en is sindsdien één van de meest invloedrijke modellen in de sociale psychologie (Overwalle & Jordens, 2002:204). Cognitieve dissonantie treedt op wanneer er een inconsistentie ontstaat tussen iemands denkbeelden en de feitelijke werkelijkheid. Deze cognitieve inconsistentie laat mensen psychisch ongemakkelijk voelen, omdat zij het idee willen krijgen het wel bij het rechte eind te hebben. Zij zullen de inconsistentie reduceren om op die manier toch consistentie te krijgen tussen hun denkpatronen en de opvattingen die strijdig zijn met deze

⁸ Connolly, K. BBC news. (1-12-2010) Has release of Wikileaks document cost lives? Verkregen van <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-11882092>

denkpatronen. Dit doen zij door rationeel hun opvattingen of denkbeelden aan te passen of toe te lichten, zodat de dissonanties verkleind kunnen worden (Overwalle & Jordens, 2002:204).

3.3.4. *Aangepaste interviewmethode*

Na het formuleren van nieuwe theorieën zijn de methoden van het afnemen van de interviews ook aangepast. In plaats van redelijk blanco het interview in te gaan, zoals in fase 1 het geval was, is bij het resterende deel van de interviews dieper ingegaan op de thema's en codes zoals geformuleerd. Omdat ik nu wist waar ik naar zocht, was het gemakkelijker de relevante informatie te destilleren uit de interviews. Deze nieuwe wijze van interviewen heeft niet gezorgd voor het ontstaan van nieuwe data, maar heeft een bijdrage geleverd aan het goed kunnen uitvoeren van de analyse. Ook is er getracht dieper en strategischer op de verschillende onderwerpen in te gaan, om zo meer te weten te komen over de dieper liggende motivaties van gegeven antwoorden.

Uit de data van de eerdere interviews is gebleken dat respondenten veelal antwoorden vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid, dat zij mediaframes overnemen en dat er een vorm van cognitieve dissonantie ontstaat bij de respondenten. Deze theoretische noties zijn getracht onderzoekbaar te maken. Dit is gedaan door middel van het ontwikkelen van strategische vragen die deze theorieën aan kunnen tonen in dit onderzoek. In de itemlijst⁹ is tot en met respondent dertien af te lezen op welke reeds gegeven antwoorden en gevonden uitkomsten deze vragen gebaseerd zijn.

De manier waarop vanzelfsprekendheid strategisch onderzocht kan worden, is door een andere vraag te formuleren die niet slaat op het desbetreffende onderwerp, maar wel op de situatie. Dat wil zeggen: een vraag die probeert aan te tonen dat respondenten tegenstrijdige antwoorden geven over in principe dezelfde verschijnselen. Zodra men paradoxaal antwoord, kan duidelijk worden gemaakt dat geantwoord wordt vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid. Een voorbeeld van zo een vraag is: *Wat vind je van idealisten, dat wil zeggen, mensen die opkomen voor hun belangen en misstanden aantonen?* Hier kan dan een recentelijk voorbeeld bij worden gegeven zoals van de demonstraties tegen misstanden in de financiële sector en tegen het kapitalisme. De organisatie Wikileaks is ook een rebellerende idealist. Het zou voor zich spreken dat respondenten óf tegen beide verschijnselen zijn of voor. Gebleken is dat men tegen Wikileaks is, maar juist weer voor andere vormen van

⁹ Zie bijlage 5 voor de itemlijst. Per concept zijn hier de citaten van respondenten af te lezen.

idealistische groeperingen. Het lijkt erop dat men tegen abstracte idealisten is en men bij idealisten die zij daadwerkelijk kunnen zien, zoals de *occupy*-beweging, Peter R. de Vries, Alberto Stegeman, enzovoorts, meer sympathie kunnen opbrengen en om deze reden positiever zijn. Dit is een paradoxale uitkomst, waarmee de vanzelfsprekendheid van respondenten over een organisatie als Wikileaks onder andere kan worden vastgesteld. Ook zullen de respondenten geconfronteerd worden met deze vanzelfsprekendheid van waaruit zij antwoorden. Op deze manier kan de respondent zelf over het antwoord nadenken en kan de vanzelfsprekendheid nog beter vastgesteld worden.

Bij het onderzoekbaar maken van de notie van cognitieve dissonantie kan extra doorgevraagd worden over waarom een respondent bijvoorbeeld denkt dat het publiceren van geheimen gevaarlijk is. Veelal slaan mensen op deze vraag dicht, maar ook proberen veel respondenten met ondersteunde antwoorden te komen die gebaseerd zijn op speculatie. Bij deze vragen die cognitieve dissonantie uitlokken moet afgewacht worden hoe de respondent antwoordt, omdat anders het gevaar bestaat woorden in de mond te leggen. Met dat soort in de mond gelegde antwoorden kan de theorie van de cognitieve dissonantie namelijk niet ondersteund worden. Ook in dit geval wordt de respondent geconfronteerd met zijn of haar speculatieve uitlatingen. Op deze manier wordt de respondent wederom tot nadenken aangezet en zal duidelijk worden dat de respondent een vanzelfsprekendheid heeft geuit. Tevens kan hiermee de cognitieve dissonantie concreet gemaakt worden, omdat de respondent het zelf in de meeste gevallen zal beamen dat de antwoorden speculaties zijn.

Bij de theorie over media-invloed wordt nogmaals extra aan de respondenten gevraagd wat zij van Wikileaks vinden. Wat zij belangrijk vinden, wat niet en of ze gedurende het onderzoek een andere mening gevormd hebben. Zo kan worden vastgesteld welk frame dominant is en is blijven hangen bij de respondenten. Ook is met deze theorie aan te tonen in hoeverre de media van invloed is op meningvorming. Alle toegevoegde strategische dieptevragen over de nieuwe concepten zijn te vinden in de bijlage van dit onderzoek¹⁰. De laatste interviews zijn afgenomen met libertairen, zowel digibeet als niet-digibeet en met digibeten.

¹⁰ Zie bijlage 4 voor vragen op basis van de nieuwe theoretische noties

3.3.5. *Analyse*

Op basis van de ontwikkelde codes en theorieën zijn de uitgeschreven interviews gecodeerd en met elkaar vergeleken. Aan de hand daarvan zijn overeenkomsten en verschillen vastgesteld tussen de verschillende respondenten. Tevens is een vergelijking gemaakt tussen de digibeten en de niet-digibeten en de autoritaireren en de libertairen om te kunnen zien of de verwachtingen zoals deze aan het begin van dit onderzoek geformuleerd waren nog enigszins stand hielden.

4. Analyse

Eerdere verwachtingen uit het theoretisch kader bleken tijdens dit onderzoek niet van toepassing te zijn. Het idee dat libertairen Wikileaks als positief beschouwen en autoritair Wikileaks eerder zouden zien als een negatief fenomeen, bleek niet geheel op te gaan. In plaats daarvan waren libertairen wel enigszins positief over Wikileaks maar waren zij het op veel vlakken eens met de autoritair en zagen zij Wikileaks eerder als een verstorende factor dan een positief fenomeen. Daarnaast is gebleken dat de digibeten, zowel autoritair als libertair, sterke overeenkomsten lieten zien met de libertaire niet-digibeten. In dit onderdeel zullen deze uitkomsten geanalyseerd worden. Allereerst wordt in sectie 4.1. ingegaan op de uitkomsten die samenhangen met de theoretische noties van vanzelfsprekendheid en symbolische macht. Vervolgens zal in sectie 4.2. ingegaan worden op de uitkomsten die samenhangen met de invloed van de media en tot slot zal in sectie 4.3. ingegaan worden op de theorie van de cognitieve dissonantie en hoe deze terug te vinden is in dit onderzoek. Tevens zal elke sectie begonnen worden met de verschillen tussen respondenten op basis van de attenderende begrippen autoritair, libertair, digibeet en niet-digibeet en worden vervolgens voorbeelden gegeven. De algemene tendens is dat digibeten en niet-digibeten weinig tot nauwelijks van elkaar verschillen. De begrippen autoritair en libertair houden enigszins stand in dit onderzoek, maar zijn geen verklarende factoren.

Daarnaast moet, alvorens de analyse uiteengezet wordt, een opmerking geplaatst worden bij de verschillen in opleidingsniveau van de respondenten en de manier waarop zij hun gebrek aan steun voor Wikileaks op verschillende manieren verwoorden en legitimeren. Hoger opgeleiden bijvoorbeeld waren beter in staat te verklaren waarom Wikileaks een mogelijk gevaar zou kunnen zijn en waarom het beter is dat geheimen bij de overheid blijven. Zo werd getracht verschillende redenen te bedenken, en werden de voordelen en nadelen beter tegen elkaar afgewogen. Er werden mogelijke gevolgen opgenoemd en er werd meerdere malen aangegeven dat het openbaren van geheimen beter alleen bestemd is voor de ogen van diegenen die er verstand van hebben. Ondanks de gegeven voor- en nadelen was de algemene mening dat geheimen vooral bij de overheid moeten blijven om zo met name onrust onder de bevolking te voorkomen. Ook waren de gevaren groter dan de eventuele positieve uitkomsten. Bij de lager opgeleide respondenten werd duidelijk dat zij meer moeite hadden met het legitimeren van hun mening wanneer gevraagd werd of de overheid recht op geheimen heeft en of het openbaren van geheime documenten gevaarlijk is. Zij hadden dezelfde mening als de hoger opgeleide respondent, maar vaak volgde er geen toelichting en was de respondent niet

in staat een toelichting te geven. Gesteld kan worden dat de hoger opgeleide respondent de symbolische macht articuleert in de vorm van legitimaties en verschillende redenen. De lager opgeleide respondent articuleert de symbolische macht door situaties voor logisch en normaal aan te nemen zonder behoefte aan verdere uitleg. Er is dus wel degelijk sprake van variatie tussen respondenten, maar het gaat wel om variatie op hetzelfde thema. De reacties waren hetzelfde ondanks dat de onderbouwing of het gebrek aan onderbouwing varieerde. Het opleidingsniveau heeft gedurende het onderzoek verder geen rol gespeeld en is om deze reden dan ook niet meegenomen in de analyse.

4.1. Wikileaks en de macht van de vanzelfsprekendheid

Het onderzoekbaar maken van vanzelfsprekendheden is geen makkelijke opgave. Desalniettemin is er uit de transcripten voldoende bewijsmateriaal gekomen dat de respondenten wel degelijk vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid verschillende verschijnselen verklaren en toelichten. Paradoxe antwoorden, geen antwoord hebben op vragen waarom zij iets vinden, cognitieve dissonantie. Het zijn allemaal voorbeelden van het bestaan van vanzelfsprekendheden bij respondenten.

De nadruk van deze analyse komt te liggen op de theoretische noties zoals eerder besproken, namelijk dat de overheid recht op geheimen heeft (4.1.1.), een sceptische houding ten opzichte van Wikileaks (4.1.2.), tegen rebellerende idealisten (4.1.3.) en vanzelfsprekende loyaliteit en identificatie met het leger en de Verenigde Staten (4.1.4). Deze elementen hangen met elkaar samen. Ondanks dat de concepten elkaar op sommige gebieden zullen overlappen is toch geprobeerd deze elementen afzonderlijk te behandelen.

4.1.1. De overheid heeft recht op geheimen

Het opvallende aan de antwoorden van de respondenten, was dat men het als vanzelfsprekend beschouwt dat instanties als overheden geheimen hebben. Achttien respondenten vinden dat de overheid recht op geheimen heeft of enigszins recht op geheimen heeft. De autoritaire niet-digibeten waren standvastig in het antwoorden op de vraag of geheimen voor de overheid zijn (resp. 1,2,3,7,12). De libertaire niet-digibeten (resp. 6,9,10,14,19,22) en de autoritaire digibeten (resp. 17,18,23,24,20) waren gematigder in hun antwoorden, maar vonden alsnog dat het openbaren van geheimen niet altijd even goed is. Vaak werd hier gerefereerd aan het veroorzaken van onrust binnen de samenleving wanneer geheimen openbaar worden.

Voornamelijk de autoritaire niet-digibeten hadden snel een antwoord klaar, maar konden niet uitleggen waarom dat een logisch antwoord was. Een voorbeeld is te zien in het volgende citaat. Er werd antwoord gegeven op de vraag of het niet beter is als er geen transparantie zal zijn in de samenleving.

''...Ja, omdat er bepaalde dingen zijn die het volk niet hoort te weten. Dat kan te maken hebben met bepaalde belangen die spelen en met bepaalde risico's'' (Resp. 2, man, aut, nd.).

Er zijn volgens de respondent dingen die het volk niet hoort te weten. De vaagheid waarmee de belangen en risico's werden toegelicht lieten duidelijk zien dat de respondent zelf ook niet goed weet wat deze belangen en risico's inhouden. Het volgende citaat van dezelfde respondent geeft dit duidelijk weer.

''...Ehh het kan financieel gevolgen hebben voor bepaalde landen en gebieden, het kan ehh risico's vormen voor militairen en dat is iets dat we altijd moeten zien te voorkomen. Ehh verder kan het zorgen dat onderlinge banden tussen landen en overheden dat die slecht worden, omdat één persoon toevallig iets gezegd heeft. Ja en alles eigenlijk een beetje in die trant. Er is gewoon een heleboel informatie die hoort het volk gewoon niet te weten in hun veiligheid, maar ook de veiligheid van anderen. Het belang van één dient niet boven die van een meerderheid uit te komen'' (Resp. 2, man, aut, nd.).

Een andere respondent antwoordde ook met eenzelfde vanzelfsprekendheid.

''Ja het is toch altijd zo geweest? En het is toch altijd goed gegaan? Dus waarom zou je dan in een keer alles moeten weten? Je hoeft niet alles te weten'' (Resp. 1, man, aut, nd.).

Blijkbaar zijn er bepaalde wijsheden die de respondenten als vanzelfsprekend beschouwen. Zo laat ook respondent drie dit goed zien. Ook deze respondent vindt dat niet alles transparant moet worden, omdat dat nu eenmaal beter is.

''...Ja omdat het niet voor niks, niet helemaal transparant is. Er zitten dingen tussen die moeten mensen gewoon niet weten, want dat gaat ze ook helemaal niks aan. Dat is alleen maar beter als ze dat niet weten. Dus ik denk niet dat het beter is als het helemaal transparant wordt'' (Resp. 3, man, aut, nd).

In dit geval had de respondent wederom geen voorbeeld over wat mensen dan niet mogen weten. De vanzelfsprekendheid dat mensen niet alles mogen weten schijnt genoeg te zijn om tot de gegeven antwoorden te komen. De volgende respondent deed een poging te verklaren waarom geheimen niet naar buiten mogen komen.

''...de overheid zal niet voor niets dingen geheim willen houden. Misschien om angst te onderdrukken of om stress bij mensen te voorkomen'' (Resp. 12, man, aut, nd.).

Wat duidelijk moge zijn is dat respondenten bepaalde zaken aannemen voor waarheid, terwijl deze waarheid geen feitelijke gronden bezit. Ook lijkt het erop dat bepaalde zaken niet hoeven te worden uitgelegd. Het idee dat er geheimen zijn die de burgers niet mogen weten, is logisch en vanzelfsprekend voor deze groep. De theorie van de symbolische macht van Bourdieu heeft sterk betrekking op dit onderwerp. De vanzelfsprekende machten zijn zo sterk aanwezig dat de respondenten niet het idee hebben ondergeschikt te zijn, noch dat zij de wil hebben uit die ondergeschikte positie te komen. De autoritaire niet-digibeten frameden Wikileaks als een negatief iets. Dit is in lijn met de verwachtingen zoals geschept in dit onderzoek. Deze groep zal negatiever staan ten opzichte van alles wat de overheid aan het wankelen zal doen brengen. Zij hechten meer waarden aan traditionele normen en waarden. De vanzelfsprekendheid in de gegeven antwoorden laat zien dat zij inderdaad op deze manier denken.

De opvallendste uitkomst van dit onderdeel heeft betrekking op de libertaire niet-digibeten en de autoritaire digibeten. Deze groepen antwoorden niet volgens de verwachting dat de libertairen meer positief zouden zijn en de autoritaire digibeten meer negatief. Beiden groepen gaven dezelfde antwoorden wanneer zij Wikileaks frameden en raakten op veel vlakken met de autoritaire niet-digibeten. Voornamelijk het idee van het veroorzaken van onrust en gevaar hebben belangrijke redenen gevormd voor de respondenten om te besluiten dat geheimen vooral bij de overheid moeten blijven. Bij de libertaire niet-digibeten en de autoritaire digibeten is dit goed te zien. Ondanks dat deze twee groepen gematigder zijn en vinden dat de bevolking ook recht heeft om dingen te weten, spreken zij alsnog vanuit bepaalde

vanzelfsprekendheden die niet tot hun politieke dispositie te herleiden zijn. Veelal hebben ze gemengde gevoelens, maar kiezen de respondenten er toch eerder voor geheimen niet te openbaren.

''Ehmm gemengde gevoelens heb ik erover, ik vind dat bepaalde dingen, dat het niet nodig is dat bekend te maken. Je veroorzaakt er vaak meer onrust mee dan werkelijk nodig is'' (Resp. 14, vrouw, lib, nd.).

Op de vraag wat de respondent bedoelde met deze onrust werd als volgt gereageerd.

''Nou je krijgt natuurlijk een hele toestand in de media. En de media blaast natuurlijk bepaalde dingen wel een beetje op. En dat stapelt zich dan op, en dat is vaak niet nodig, waardoor het alleen maar ernstiger, terwijl als het niet bekend was gemaakt, dat er dan geen haan naar kraait'' (Resp. 14, vrouw, lib, nd.).

Een opvallende uitkomst is dat respondenten lijken te antwoorden uit het idee van 'wat niet weet wat niet deert'. Geen enkele respondent heeft dit letterlijk zo gezegd, maar uit de uitkomsten kan wel degelijk worden vastgesteld dat de respondenten deze tegeltjeswijsheid grotendeels overnemen. De waarheid weegt niet op tegen datgene dat het openbaren van geheimen zal veroorzaken binnen de bevolking. Ondanks dat de respondenten het wel goed vinden als burgers meer te weten komen, wordt toch tegenstrijdig geantwoord. Dit doen zij door toch mogelijke problemen aan te duiden.

''Nou ik denk wel dat er bepaalde dingen zijn die boven water moeten komen, maar niet aanhouden, want dan krijgen we weer zo'n onrustig land. En dan gooien ze de regering er weer uit. En ja ik weet het niet. Je moet geloof ik het schip in het midden laten zeggen ze dan'' (Resp. 16, vrouw, lib, d.).

Op de vraag of het nodig is dat de bevolking alles weet antwoordde een volgende respondent:

''Nee, dat ook weer niet. Ik denk dat als je dat in een kring houdt waar beslissingen moeten worden genomen dat dat wel de beste manier is'' (Resp. 19, vrouw, lib, nd.).

Dit antwoord is vaak terug gekomen bij de libertaire respondenten en bij de autoritaire digibeten. Geheimen mogen wel naar buiten komen, maar alleen bij mensen die er verstand van hebben. Het is niet nodig dat de bevolking het te weten komt.

''Aan de ene kant zeg ik ja je mag het niet uitlekken, niet aan de burgers, maar ik denk gooi het dan bij de regering neer. Doen die er niks mee, ga dan verder, maar niet alles rondstrooien'' (Resp. 23, man, autoritair, d.).

Uit de vele tegenstrijdige antwoorden die gegeven werden werd de vanzelfsprekendheid goed zichtbaar. Zo werd de vraag gesteld: *is het nodig dat de bevolking het weet wanneer de overheid belangrijke fouten heeft gemaakt?* Op deze vraag antwoordden alle 24 respondenten dat de bevolking dat inderdaad te weten moet komen. Het tegenstrijdige is dat op deze vraag wel geantwoord werd met ja, terwijl respondenten wat sceptischer waren bij de vraag *is het goed dat Wikileaks misstanden van overheden openbaart?* Het lijkt erop dat Wikileaks als een versturende factor beschouwd kan worden, en dat men eerder de kant van de overheid kiest dan voor een organisatie als Wikileaks. De relatie tussen de overheid en de bevolking wordt als vanzelfsprekend gezien en hoe goed de motieven van een versturende factor ook zijn, er wordt aan getwijfeld. Het is opvallend dat juist de libertairen niet meteen positief zijn over Wikileaks en dat zij toch framen vanuit een vanzelfsprekendheid. Daarnaast is het een ander opvallend verschijnsel dat de autoritaire digibeten hetzelfde antwoorden als de libertairen. Deze groep was in eerste instantie redelijk positief over het openbaren van geheimen, maar kwamen hier later op terug door met redenen te komen waardoor het toch ook weer niet positief kan zijn.

''Jaja bij tactische overwegingen misschien, want soms met de islamisering kan dat wat gevoelig zijn. Dan gooi je juist olie op het vuur. Soms is het wel tactisch om het niet te doen. Maar dat hangt van de situatie af he zei ik al'' (Resp. 20, autoritair, man, d.).

Deze respondent was in eerste instantie meteen positief over Wikileaks. Toen hij dieper op vragen in moest gaan kwamen hier en daar wel bezwaren waarom het ook niet goed zou zijn.

''ehhmm opzicht wel goed dat er dus wel meer informatie wordt verspreid waar je normaal gesproken niks van af weet, maar aan de andere kant denk ik dat niet alle

documenten er voor zijn om het openbaar te maken. Omdat het ook wel heel veel onrust met zich mee kan brengen'' (Resp. 9. Vrouw, lib, nd).

Ook de volgende respondent vindt dat de overheid recht op geheimen heeft, maar kan niet uitleggen waarom.

''...waar bereik je meer mee, door iets te vertellen en daar een hoop ophef mee te veroorzaken of door iets niet te vertellen en dan maar een geheim te hebben. Ja en in sommige situaties is het inderdaad belangrijk om openheid, transparantie en zichtbaarheid te doen, maar ja ja ik weet niet, waarom ik dat vind. Ja moeilijk...'' (Resp. 22, vrouw, lib, nd.)

Het lijkt erop dat de overheid een onaantastbare instantie is en dat de respondenten vinden dat zij recht hebben op geheimen, ook al weten zij niet goed waarom dat zo is. De vanzelfsprekendheid en de theorie van de symbolische macht komen goed tot uiting in dit onderzoek en met name bij dit element. Een ander voorbeeld waaruit de vanzelfsprekende onaantastbaarheid van de overheid tot uiting kwam, was dat bij de vraag over hoe zij het publiceren van overheidsdocumenten vonden, lang nagedacht moest worden. Daarentegen werd ook de vraag gesteld dat wanneer burgers misstanden plegen, of dat wel naar buiten mag worden gebracht. Op deze vraag reageerden alle respondent met ja. Dit soort misstanden moeten wel degelijk openbaar worden. Ook hiermee wordt de vanzelfsprekende onaantastbaarheid van de positie van de overheid aangetoond.

'' Ja dat vind ik goed. Als je allerlei dingen doet en je bent crimineel bezig, dan vind ik wel dat iedereen dat mag weten. Dat is je grootste straf op dat moment, ja'' (Resp. 22. Vrouw, lib, nd.).

Deze respondent vindt dat geheimen van overheden en misstanden van overheden niet naar de burgers uitgelekt mag worden, maar wanneer criminele burgers iets doen moet dat wel naar buiten komen. Wikileaks is een versturende factor tussen de burger en de overheid. Het idee dat er een binnendringer is, lijkt voldoende om Wikileaks als negatief te beschouwen. Ondanks dat elke respondent vindt dat men tegen misstanden op mag treden, mogen deze geheimen niet via onrechtmatige wegen naar buiten komen en openbaar worden door

Wikileaks. Het gaat dus niet zozeer om de geheimen, maar meer om het feit dat Wikileaks deze geheimen publiceert.

De algemene tendens is dat alle genoemde respondenten niet vinden dat overheidsgeheimen naar buiten mogen worden gebracht. De redenen waarom dit niet mag zijn onduidelijk. Dit komt doordat de respondenten vanuit een bepaalde vanzelfsprekende macht antwoorden. Men neemt zaken voor waar aan, terwijl deze zaken geen uitleg behoeven. Zo stelde een andere respondent dat het haar echt niet interesseert dat de overheid met de technologie van alles te weten kan komen. Geen enkele respondent vond het vervelend dat de overheden en grote instanties veel over hen te weten kan komen in de vloeibare netwerksamenleving.

''...Interesseert me echt geen fluit. Nee ik ben niet zo van de privacy want ik heb echt niks te verbergen. Wat ze van me weten en of ze me afluisteren. Nee ik heb echt niks te verbergen'' (Resp. 8, vrouw, lib, nd.).

Opvallend aan deze uitspraak is dat deze respondent zelf niets te verbergen heeft, maar dat het voor de overheid prima is wanneer zij dingen geheim houden of verbergen. Dit is een voorbeeld van een vanzelfsprekendheid. De overheid heeft recht op geheimen. Burgers hebben dat niet. Voor de respondenten is dat logisch en vanzelfsprekend en deze wijsheden behoeven geen uitleg. Ondanks hier en daar een klein verschil in de manier waarop de groepen respondenten antwoordden, lijkt het erop dat de politieke disposities en de digitale vaardigheden geen tot nauwelijks invloed hebben op de meningvorming rondom het openbaren van geheimen. Alle respondenten antwoordden op eenzelfde manier. Wel zijn de libertaire niet-digibeten en de autoritaire digibeten wat positiever gestemd over het idee van een klokkenluiderorganisatie, maar toch kunnen zij er niet zo enthousiast op reageren zoals volgens de theorie verwacht werd.

Niet alleen bij het idee van geheimhouding is de vanzelfsprekendheid waarmee respondenten antwoorden terug te vinden. Ook staan zij sceptisch tegenover Wikileaks. Deze sceptische houding komt eveneens voort uit een vanzelfsprekende wijsheid.

4.1.2. *De sceptische houding*

De sceptische houding van respondenten kan begrepen worden door de manier waarop men geheimhouding framed. De respondenten hebben een mening over Wikileaks die gebaseerd is op vanzelfsprekendheden. Om deze reden kan ook de sceptische houding afgeleid worden uit de manier waarop respondenten geheimhouding framen. Omdat de overheid nu eenmaal recht op geheimen heeft zal een indringer als Wikileaks niet met open armen ontvangen worden. Daarbij wantrouwen de respondenten een organisatie als Wikileaks.

De autoritaire digibeten (Resp. 1,2,3,7,12,13) wantrouwen Wikileaks het meest en zijn sceptisch. Er wordt getwijfeld aan de legitimiteit van de organisatie. Ook de libertaire niet-digibeten twijfelen aan de legitimiteit van Wikileaks, maar vooral ook aan het nut van Wikileaks (Resp. 5,6,10,11,14,19,22). De digibeten (Resp. 15,16,23,24,21,20) twijfelen het minst aan de legitimiteit en vinden Wikileaks in eerste instantie wel betrouwbaar, maar zijn wel sceptisch over wat de berichtgeving teweeg zal brengen. De meest opvallende uitkomst is dat respondenten eerder een organisatie als Wikileaks wantrouwen dan een organisatie als de overheid.

Bij dit concept zijn de antwoorden van de libertaire niet-digibeten en de autoritaire niet-digibeten overeenkomstig. De libertairen vinden meer openheid wel positief, maar twijfelen aan het belang van Wikileaks.

''...ja misschien dat dat het meer in fases moet worden gebracht. Per onderwerp gewoon naar buiten. Maar opzich zou het wel... Ik denk ja we hebben het ook zonder gedaan en onwetendheid is denk ik ook niet iets dat slecht is'' (Resp. 19, vrouw, lib, nd.).

Daarnaast zijn er respondenten die Wikileaks onbetrouwbaar vinden.

''...Ja dat zeggen ze, maar ik denk dat dat meer voor hun ook een leuk projectje is wat ze kunnen doen, en ehh dan komt het toevallig bij de burgers terecht, maar als ze het andersom hadden kunnen doen hadden ze dat ook graag gedaan'' (Resp. 3, man, aut, nd).

Uit dit citaat is af te leiden dat de respondent Wikileaks ziet als een organisatie die werkt vanuit het eigenbelang. Ook de volgende libertaire respondent denkt dat Wikileaks voor een deel uit eigenbelang werkt.

''Uhm ja deels denk ik dat ze toch ook wel ja wat zal het zijn. 70 procent ofzo en 30 procent meer aan zichzelf denken wat ze ermee kunnen bereiken'' (Resp. 11, vrouw, lib, nd.).

Weer een andere respondent framed Wikileaks als een organisatie die net als de overheid onbetrouwbaar is. *''Nee, nouja het is net zo onbetrouwbaar als de overheid nu''* (Resp. 3, man, aut, nd.). Volgens de mening van de volgende respondent bestaan er geen onafhankelijke organisaties puur ten behoeve van de burgers.

''Ja westerse landen doen echt alsof ze heilig zijn, geen corruptie, nooit iets fout, maar nu zie je juist andersom. Ik denk niet dat het echt voor het volk is, want Wikileaks heeft daar ook zijn eigen belang bij, maar gewoon om staatsgeheimen openbaar te maken en overheden en regeringen kapot te maken dan voor de burgers'' (Resp. 5, vrouw, lib, nd.).

Deze respondent heeft dezelfde grondhouding ten opzichte van de overheden zoals volgens de theorie verwacht wordt. Het opvallende is dat nog feller gereageerd wordt op Wikileaks. Wikileaks wordt niet gezien als een 'helpende hand', maar juist als een organisatie die nog slechtere bedoelingen heeft dan de overheid. Ook de volgende respondent ziet Wikileaks als een idealistische organisatie die meer een statement wil maken dan echt iets wil bereiken.

''Ja ik heb ook het idee dat ze meer een statement willen maken, dat ze meer idealistisch zijn. Het volk komt niet op de eerste plek denk ik'' (Resp. 6, vrouw, lib, nd.)

De vraag die bij deze uitkomsten gesteld kan worden is hoe het kan dat men Wikileaks framed als een 'oneerlijke' organisatie. Er is bewijs geleverd dat overheden voor het eigen gewin verkeerde dingen doen en in eigen belang handelen. Voor Wikileaks zijn deze zaken nooit aangetoond, maar Wikileaks wordt wel geframed als een organisatie die niet te

vertrouwen is. En ook al heeft men wel vertrouwen in een organisatie als Wikileaks, dan nog zijn zij sceptisch.

''...Ja ik geloof namelijk niet... Je kan dingen ook in scene zetten heb ik het idee. Is het echt waar allemaal wat we zien. Dat is de vraag, maar dat is altijd de vraag. Of ga je niet ehh dingen... ja hoe moet ik het zeggen.... Dat het averechts.... Ik geloof wel dat ik ehh als ik iets zie dan geloof ik het altijd niet gelijk. Want je kan dingen zo alles manipuleren op internet. Wikileaks doet het natuurlijk niet zelf... Ze krijgen documenten aangeleverd'' (Resp. 10, vrouw, lib, nd.).

In dit geval gelooft de respondent wel in Wikileaks, maar niet in de documenten die Wikileaks krijgt aangeleverd. Nooit is aangetoond dat Wikileaks valse documenten publiceert en toch framed de respondent Wikileaks op deze manier. De volgende respondent gaat er ook vanuit dat Wikileaks geen legitieme organisatie is.

''Nou ik weet vooral dat ze inderdaad ehm documenten op de een of andere manier ergens vandaag halen en mm dat in de publiciteit brengen. Zodat wij achter meer informatie komen acher wat de overheid geheim wil houden voor ons. De dingen uit de doofpot komen juist nu naar buiten en het is niet bekend hoe ze aan die informatie komen en het zal wel illegaal zijn uiteindelijk'' (Resp. 11, vrouw, lib, nd.).

Geconcludeerd kan worden dat respondenten voornamelijk antwoorden op basis van vanzelfsprekendheden. Deze vanzelfsprekendheid is het best terug te vinden in het gegeven dat men Wikileaks evenveel of meer wantrouwt dan de overheid, terwijl de illegimiteit van Wikileaks nooit aangetoond is. Toch is men eerder sceptisch over Wikileaks dan over de overheid.

De digibeten die vertegenwoordigd zijn in dit onderzoek vinden Wikileaks wel betrouwbaar. Ondanks dat is het ook niet zo dat zij Wikileaks met open armen ontvangen. Wel hebben zij de meeste gematigde mening wanneer het gaat om de houding ten opzichte van Wikileaks. De organisatie Wikileaks spreekt bij de digibeten niet erg tot de verbeelding. De digibeten zijn niet sceptisch en gaan ervan uit dat wat Wikileaks betrouwbaar is. Wel is naar voren gekomen dat de digibeten vinden dat Wikileaks genuanceerd met het publiceren van berichten om moet gaan.

''Ja soms, wat is onbetrouwbaar. Aan de ene kant zeg ik ja je mag het niet uitlekken, niet aan de burgers, maar ik denk gooi het dan bij de regering neer. Lek het niet uit aan de burgers, maar gooi het bij de regering neer. Doen die er niks mee, ga dan verder, maar niet alles rondstrooien'' (Resp. 23, man, aut, d.).

Deze respondent gaf antwoord op de vraag of Wikileaks een betrouwbare organisatie is. Het is taak van Wikileaks om berichten niet klakkeloos naar buiten te gooien volgens de digibeten.

''...Ja daar moeten ze wel in nuanceren ja en dat is moeilijk, want wie doet dat dan wel bij Wikileaks. Dat moeten ze niet ongenueanceerd doen, dat is niet altijd wijs. Maar met de overheid vind ik wel, alleen daar moeten ze inderdaad genuanceerd mee omgaan'' (Resp. 20, man, aut, d.).

Geconcludeerd kan worden dat de niet-digibeten wantrouwiger tegenover Wikileaks als organisatie staan dan de digibeten. Volgens de niet-digibeten is Wikileaks geen legitieme organisatie die het volk niet op de eerste plek heeft staan. Ze zijn sceptisch. Voornamelijk de libertaire niet-digibeten zijn sceptisch over zowel de overheid als over een organisatie als Wikileaks. De digibeten hebben geen sceptische houding over Wikileaks als organisatie, maar vinden wel dat Wikileaks goed en genuanceerd met berichten om moet gaan en niet alles zomaar naar buiten moeten gooien. Deze gedachte wordt niet bij de overheid geplaatst. De concrete voorbeelden over wat Wikileaks dan verkeerd zou doen ontbreken. Het opvallende is dat de libertairen hetzelfde antwoorden als de autoritairen. Van de autoritairen werden de gegeven uitkomsten min of meer verwacht. Van de libertairen niet. De vanzelfsprekendheid zit blijkbaar diepgeworteld bij de respondenten en zorgt ervoor dat de verschillen tussen autoritair en libertair verdwijnen.

De concepten geheimhouding en een sceptische houding hangen met elkaar samen. Zo worden duidelijke overeenkomsten zichtbaar tussen respondenten die vinden dat overheden recht op geheimen hebben en respondenten die een sceptische houding tegenover Wikileaks hebben. De sceptische houding komt voort uit het idee dat men tegen rebellerende idealisten is zoals Wikileaks. Men ziet Wikileaks eerder als een binnendringer, dan als een organisatie die opkomt voor de burgers.

4.1.3. *Tegen rebellerende idealisten*

De vanzelfsprekendheid dat de overheid recht op geheimen heeft en de vanzelfsprekendheid dat Wikileaks een illegitieme organisatie is, hangt samen met het idee dat ook vanzelfsprekend gedacht wordt over rebellerende idealisten.

Respondenten zijn vragen voorgelegd over tal van verschillende vormen van rebellerende idealisten. Zoals documentairemakers, opstandelingen, demonstraties, enzovoorts. Toch framen zij Wikileaks als slecht en de overige rebellerende idealisten als demonstranten, Peter R. de Vries, Alberto Stegeman, enzovoorts, als positief. Hiermee kan de vanzelfsprekendheid van dit concept worden aangetoond. De "indringer" Wikileaks roept bij de respondenten een gevoel van onbehagen op. De autoritaire niet-digibeten (Resp. 1,2,3,7,12) en de autoritaire digibeten (Resp. 23,21,20) vinden het niet zeer positief en van belang dat Wikileaks er is. De libertairen (Resp. 5,10,14,19,22, 16) hebben ook vraagtekens bij Wikileaks en vinden dat de organisatie niet nodig is in deze tijd. Opvallend is dat deze respondenten vinden dat juist Wikileaks transparanter moet worden. Daarnaast lijkt het erop dat de respondenten er minder moeite mee hebben wanneer machtige personen het eigen belang nastreven dan wanneer de uitdager Wikileaks het eigen belang nastreeft.

Zoals in de vorige sectie is aangetoond komt het volk volgens vele respondenten bij Wikileaks niet op de eerste plaats. De vanzelfsprekendheid waarmee de relatie tussen burgers en overheid constant geframed wordt is duidelijk zichtbaar. De relatie tussen burgers en overheid is een voorbeeld van de symbolische macht. Ook al zijn mensen het oneens met wat er achter de schermen van de overheid gebeurt, dan nog vinden zij een idealist als Wikileaks als een verstorende factor en vinden het dan ook niet positief. Juist de idealisten zijn verdachter dan de overheden, ondanks dat is aangetoond dat overheden wel degelijk misstappen begaan hebben en dat nog steeds doen. Dat is een opvallende uitkomst.

De volgende autoritaire respondent vindt het niet nodig dat er een organisatie als Wikileaks is.

"Ja ik denk dat iedereen dat weet dat dat soort dingen bestaan, maar dat het nu vrij is gekomen dat geeft wel meteen iets extra's. Wat sensatie, ik denk dat het meer voor de media is dan dat het echt een positief effect kan hebben" (Resp. 3, man, aut, nd.).

"Nou de politiek waar ik me van op de hoogte ben is dat de politiek na een x aantal jaren moet zelf documenten vrijgeven, dus is het dan toch nog transparant. Dus ik

vraag me af wat Wikileaks ermee wil bereiken het nu al transparant te maken'' (Resp. 12, man, aut, nd.)

Veel respondenten denken dat Wikileaks niet nodig is in de samenleving, omdat men toch wel weet dat er geheimen zijn en bepaalde misstanden zijn en deze vroeg of laat toch aan het licht komen. Een libertaire respondent denkt dat het journalistieke systeem goed genoeg is en de burgers genoeg informeert.

''Ehh, ja ik weet natuurlijk niet in hoeverre ze scheef schaatsen, maar de meeste Nederlanders hebben er geen last van zoals het gaat. Ik zie niet allemaal ongeruste mensen rond lopen van wat zijn ze daar nu allemaal weer aan het uitvreten. Ik vind toch wel dat ja er wordt veel gepubliceerd en er zijn veel journalisten. En als er wat fout gaat wordt dat wel breed uitgemeten'' (Resp. 16, vrouw, lib, d.).

Volgens deze respondent is Wikileaks eigenlijk niets nieuws. Zolang burgers geen last hebben van wat er achter de schermen van de overheid gebeurt is alles goed. Een andere uitkomst is dat respondenten de misstappen van de overheid bagatelliseren. Zo wordt veel aangegeven dat mensen nu eenmaal fouten maken en dat dat nu eenmaal zo is.

''...in principe houd je dat altijd. Je kan niet zeggen dat je alles ehh bekend moet worden.. Zo werkt het ook niet, is in het zakenleven ook niet. Het moet wel ehh allemaal wel verantwoordelijk zijn wat ze naar buiten gooien. Ze moeten zich wel een beetje realiseren wat ze naar buiten gooien'' (Resp. 20, man, aut, d.).

''En kijk iedereen maakt fouten, ook leidinggevende, dus ik vind niet dat ze alles naar buiten moeten brengen'' (Resp. 11, vrouw, lib, nd.).

Uit deze citaten wordt duidelijk dat respondenten eerder de kant van de overheid kiezen dan de kant van Wikileaks. Er is meer sympathie op te brengen voor de machthebbers die af en toe een misstap begaan dan voor een organisatie die deze misstanden bloot willen leggen. Ook vinden de respondenten dat de burgers het in deze samenleving te goed hebben en daarom niet zitten te wachten op een klokkenluidersorganisatie als Wikileaks.

Naast dat respondenten Wikileaks zien als een verstoorder van de traditionele orde, geven zij zeer tegenstrijdige antwoorden wanneer het gaat om transparantie en openheid. Zo vinden zij, zoals eerder toegelicht, dat niet alle geheimen openbaar moeten worden gemaakt en dat het niet nodig is de *ins* en *outs* te weten van het regeringswezen en grote instanties. Wel vinden zij dat juist Wikileaks transparanter moet worden als organisatie op zich en in de documenten die zij publiceren. Dat is tegenstrijdige uitkomst. Juist degenen van wie is aangetoond dat ze fout zijn hoeven niet transparanter te worden. Een organisatie die staat voor openheid en transparantie wordt aan getwijfeld en moet bewijzen dat ze open en transparant zijn.

''Nou tot op zekere hoogte goed, ik vind wel dat de bronnen waar Wikileaks informatie vandaan haalt ook moeten worden gepubliceerd om zo wat meer credibility te krijgen laat maar zeggen ...'' (Resp. 22, vrouw, lib, nd.).

Concluderend kan worden vastgesteld dat het opvallend is dat respondenten tegen een rebellerende idealist als Wikileaks zijn, maar voor andere vormen van idealisme als de *occupy*-beweging, Peter R. de Vries, Alberto Stegeman en ga zo maar door. Idealisten die dichterbij de respondenten staan worden gezien als positief. Dat wil zeggen, wanneer ze op televisie komen, in kranten staan, etc. Een idealist als Wikileaks die waarschijnlijk abstracter is voor de respondenten wordt niet als positief gezien. Over een onderwerp als Wikileaks wordt vanzelfsprekend geantwoord. Wikileaks wordt eerder gezien als een verstoorder van de orde dan als een macht die voor de burgers op komt.

Een andere vorm van vanzelfsprekendheid is terug te vinden in de manier waarop respondenten een vanzelfsprekende loyaliteit aan de Verenigde Staten hebben en hoe zij zich identificeren met dit land en het leger.

4.1.4. Vanzelfsprekende loyaliteit & De identificatie met het leger en de Verenigde Staten

Uit het onderzoek is gebleken dat respondenten een soort vanzelfsprekende loyaliteit hebben ten opzichte van de Verenigde Staten. Van de autoritaire respondenten kan worden verwacht dat zij loyaal zijn aan dit land. Immers, zij zien liever geen veranderingen en willen dat de orde blijft zoals deze is. Van de libertaire respondenten zou worden verwacht dat deze juist eerder tegen een land als de Verenigde Staten zijn. Toch is er een ander beeld van toepassing. Juist die libertaire respondenten laten ook een soort vanzelfsprekende loyaliteit zien, ondanks

dat zij het niet eens zijn met de Verenigde Staten. Deze vanzelfsprekendheid zal nader worden toegelicht. Ook is er een bepaalde identificatie te zien met het leger. Er wordt eerder voor de kant van militairen gekozen dan voor de kant van eventuele slachtoffers. Ondanks de video *''Collateral Murder''* zijn de respondenten eerder bezorgd over het leger dan over de burgerslachtoffers. Het is ook opvallend dat de onderwerpen als de Verenigde Staten en het leger bij alle respondenten tot de verbeelding spreken. Als enkele respondenten in eerste instantie Wikileaks een positief verschijnsel vond, werd op het gebied van oorlogvoering Wikileaks altijd een slechte organisatie gevonden. De Amerikaanse overheid en de Nederlandse overheid worden gezien als één geheel. Eigenlijk reageren alle respondenten vrijwel hetzelfde ongeacht de politieke dispositie en de digitale vaardigheden. De autoritaire respondenten (Resp.1,7,12,13,18,21,20) nemen het veelal op voor de Amerikanen en het leger, ondanks dat ze het niet altijd eens zijn met beslissingen. De libertaire respondenten (Resp. 4,6,8,11,12,13,14,15,16,19,22) denken meer in termen van twee partijen, maar zijn alsnog meer vanzelfsprekend loyaal aan de Verenigde Staten en het leger.

Vrijwel elke respondent gaf aan niet veel sympathie te hebben voor de Verenigde Staten. Ze vinden het land corrupt en zijn het niet eens met de wijze van oorlogvoering. Desalniettemin blijkt uit de antwoorden van respondenten dat ze toch loyaal zijn aan dit land en aan het leger. Zij kiezen eerder voor deze kant dan voor de kant van de onschuldige. Zij zien eerder de onschuld van de militairen. Het is opvallend is dat juist de libertairen hetzelfde over deze kwestie denken als de autoritairen. Dit is in strijd met de theorie.

''Ik vraag me af of die militairen inderdaad wel weten wat voor gedachtegang erachter zit. Want ik denk dat 9 van de 10 militairen dat niet weten en alleen de mensen die heel hoog zitten dat die dat echt weten, maar de mensen die wat lager zitten er helemaal niet bij stil staan en dat wederom alleen de onschuldige mensen slachtoffer worden'' (Resp. 6, vrouw, lib, nd.).

Een volgende respondent reageerde op eenzelfde manier.

''...Ja wat ik net heb gelezen inderdaad. Dat er namen en adressen gegeven worden, naar buiten komen van eh militairen die hebben gevochten in een niet eerlijke oorlog en dat die dan opeens de sjaak zijn.....Ik denk eerder dat het om de olie ging dan om

eh terrorisme wat daar misschien zat of om een wapen wat daar misschien verstopt was. Dus er is altijd wel iets wat ze kunnen gebruiken'' (Resp.11, vrouw, lib, nd.).

Deze respondent geeft duidelijk aan dat de Verenigde Staten ten onrechte Afghanistan zijn binnengevallen. Desondanks hebben de militairen geen schuld. De volgende respondent is duidelijk op hand van de Verenigde Staten en geeft aan dat de macht van het land niet ondermijnd mag worden.

''Ja dus als je bijvoorbeeld bekend maakt dat de Amerikaanse regering ten onrechte Afghanistan binnen is gevallen en je daarmee gelijk de ehh de terroristen daar ehh, hoe je dat ook wilt vertalen dat in ieder geval de legitimiteit van de Amerikaanse regering daarmee ondermijnd wordt'' (Resp. 8, vrouw, lib, nd.).

Het is opvallend dat geen enkele libertaire respondent ook echt stil staat bij de gevallen slachtoffers. Ondanks dat ze de video *Collateral Murder* hebben gezien of toegelicht hebben gekregen. Dan nog wordt geframed op een manier waarbij ze loyaal zijn aan soldaten, dus indirect aan de Verenigde Staten. Er werd aan de volgende respondent gevraagd waarom het lekken van misstanden dan gevaarlijk is.

''...Nou niet eens zo zeer voor een bevolking, maar je hebt de oorlog in Irak inderdaad en je wil als Nederland of Amerika dingen geheim houden en vervolgens als ehm komt dat toch bij Irak terecht. Daar breng je militairen bijvoorbeeld mee in gevaar. Die dan bijvoorbeeld al tactische dingen doorgeven. Ja soort bedrijfspionage maak je daarvan'' (Resp.14, vrouw, lib, nd.).

De autoritaire respondenten reageerden vrijwel hetzelfde als de libertaire respondenten. Zij waren wat directer met beantwoorden en gingen er meteen vanuit dat het lekken van documenten niet goed is ten tijde van oorlog. Zowel de niet-digibeten als de digibeten dachten daar hetzelfde over.

''Ja ik vind het gevaarlijk voor de mensen die daar zitten voor de landen die daar aan het vechten zijn. Ik vind het niet goed nee. Ben het er niet mee eens dat dat gepubliceerd wordt op zo 'n site'' (Resp. 13, vrouw, aut, nd.).

''Mensen moeten niet in gevaar komen als ze daar nog zitten en in gevaar kunnen komen. Net als die commandant in Uruzgan, die man wist dat de soldaten in gevaar kwamen, maar aan de andere kant kon hij anders? hij had ook helemaal geen steun dus eh ja tuurlijk hebben ze gelijk dat. Ik denk dat het makkelijke lullen is van die hoge piefen, maar ga er maar zelf staan. De regering blijft verantwoordelijk'' (Resp. 20, man, aut, d.).

Een volgende respondent vind Wikileaks over het algemeen positief, maar vind wel dat Wikileaks moet nuanceren en gaat ervan uit dat dat in tijd van oorlog ook gebeurt.

''Ik neem aan dat er mensen daar werken daar bij Wikileaks die dan wel verstand van dingen hebben die dan kunnen bepalen van ja luister eens, hier moeten we zorgvuldig mee omgaan. Kijk als jij een naam van iemand in het buitenland gaat publiceren terwijl hij bezig is, dan in vijandelijk gebied is, dan ben je wel heel erg dom. Maar ik neem aan dat ze gewoon kunnen denken'' (Resp. 21, vrouw, aut, d.).

Ook uit dit citaat is af te lezen dat de respondent loyaal is aan het leger en indirect de Verenigde Staten. Ook al wordt de Verenigde Staten nog zo negatief afgeschilderd, dan nog wordt eerst gedacht aan het welzijn van de militairen en niet aan dat van de daadwerkelijk gevallen slachtoffers. Een andere respondent stelt zelfs dat geheimen wel mogen worden gelekt, maar niet over oorlogen. Ook mag de overheid niet in gevaar komen.

''Ja kijk al die oorlogen hoeft niet helemaal uitgedroogd te worden, maar gewoon die kleine dingetjes. Dat je weet wat er een beetje speelt. Zolang de overheid maar niet in gevaar komt'' (Resp. 7, vrouw, aut, nd.).

De vanzelfsprekendheid met betrekking tot de Verenigde Staten en het leger is goed terug te vinden. Ondanks dat respondenten tegen de oorlogvoering en tegen Amerika zijn, dan nog kiezen zij eerder de kant van deze partij dan voor de daadwerkelijke slachtoffers. Het is opvallend dat juist ook de libertairen zo antwoorden. Ondanks dat volgens de theorie verwacht zou worden dat de libertairen tegen de Verenigde Staten zijn en tegen oorlog. Hiermee kan de vanzelfsprekendheid van de respondenten duidelijk aangetoond worden.

4.2. Media invloed

In voorgaande secties is bij respondenten veelal het begrip ‘gevaar’ aan bod gekomen. Het begrip ‘gevaar’ neemt een centrale rol in in dit onderzoek, omdat het begrip in elk interview aan bod kwam en door vrijwel alle respondenten gebruikt is. Respondenten zagen in het lekken van Wikileaks een mogelijk gevaar. Uit dit onderzoek is gebleken dat de media een grote invloed heeft op de meningvorming van respondenten. De media draagt in de huidige tijd een belangrijke bijdrage aan het interpreteren van gebeurtenissen. Dit betekent dat ook de vanzelfsprekendheden die eerder aan bod zijn gekomen gegenereerd kunnen worden door die media.

De respondenten hebben op de vragenlijst bij de stelling *‘het openbaar maken van geheime documenten kan gevaarlijk zijn’*, geantwoord met ‘eens’. De vragenlijst werd voor het lezen van de artikelen voorgelegd. De artikelen kunnen dus niet van invloed zijn geweest op dit antwoord. Een andere opvallende uitkomst is dat respondenten in de vloeibare netwerksamenleving met betrekking tot henzelf geen gevaar zagen. Er bestond geen angst voor internetcriminelen of hackers die gemakkelijk aan gegevens kunnen komen. Ondanks dat Wikileaks verder van de respondenten af staat, werd juist deze organisatie wel gezien als een mogelijk gevaar. In de eerste sectie (4.2.1.) zal worden ingegaan op het feit dat respondenten Wikileaks gevaarlijk achten. In de tweede sectie (4.2.2) zal worden ingegaan op wat de respondenten vinden van de vloeibare netwerksamenleving met betrekking tot henzelf. Omdat alle respondenten over dit onderwerp eensgezind waren zullen ze niet apart behandeld worden. Zowel de autoritaire respondenten (Resp. 1,2,3,7,12,13,18,23,24,21,20) als de libertaire respondenten (Resp. 4,5,6,9,10,11,14,19,22) frameden Wikileaks met betrekking tot gevaar op eenzelfde manier. Hetzelfde geldt voor de digibeten.

4.2.1. Wikileaks en gevaar

Aan de respondenten werden verschillende artikelen voorgelegd. Ondanks dat er ook positieve artikelen gelezen zijn en niet alleen het artikel dat gaat over gevaar, framed toch iedereen het lekken van documenten als een potentieel gevaar. Blijkbaar is dit een vanzelfsprekendheid van de respondent en kan dit beschouwd worden als een vorm van symbolische macht.

Toch zal dit niet alleen met de vanzelfsprekendheden en symbolische machten te maken hebben zoals Bourdieu aangeeft. Ook speelt de media een belangrijke rol in dit proces, zo heeft ook Gamson (1992) aangetoond. Er is namelijk nooit aangetoond dat Wikileaks op wat voor een manier dan ook ‘gevaarlijke’ situaties zou hebben ontlokt en er zijn nog nooit door toedoen van Wikileaks doden gevallen (BBC news¹¹). De Amerikaanse overheid lijkt dit frame van gevaar in het leven te hebben geroepen. Zoals eerder is toegelicht, werd Wikileaks afgeschilderd als een organisatie die de internationale samenleving aanvalt en de veiligheid van elke burger en organisatie in gevaar brengt. Ondanks dat hier dus geen daadwerkelijke bewijzen voor zijn blijken de respondenten deze waarheid die verkondigd is in de media aan te nemen.

''Ja bijvoorbeeld die militairen in wat ik net heb gelezen. En ja zoals Osama Bin Laden ofzo, stel je voor dat dat uitgelekt was. Ik vind het een hele lastige kwestie, maar ik kan me gewoon goed voorstellen dat militairen, mensen die daaraan meewerken dat zij gewoon in gevaar komen'' (Resp. 4, vrouw, lib, nd.).

''Ja ik denk niet alleen levens, ik denk ook andere dingen waar in die zin burgers niet heel erg ehhe individueel input op hebben, dus als jij laat maar zeggen een hele economische tak daarmee om zeep helpt, alleen maar om het kenbaar te maken aan burgers. Als er een verkeerde corrupte baas in zit zou ik het willen weten, maar als het ehhe iets anders is ehhe zoals eh waar het nu om gaat'' (Resp. 8, vrouw, lib).

Volgens deze respondent komen niet alleen levens in gevaar, maar zou ook een hele economische tak om zeep geholpen kunnen worden. Respondenten koppelen het idee van gevaar niet alleen aan oorlogstoestanden, maar aan tal van verschillende onderwerpen. Zo vinden respondenten het publiceren van geheimen gevaarlijk vanwege het veroorzaken van onrust, het in gevaar komen van onschuldigen, gevaarlijk omdat men niet weet wat de consequenties zijn, gevaarlijk voor derden die met de informatie aan de haal gaan en ga zo maar door.

''Ja nouja zolang die staatsgeheimen, die niet voor niets geheim worden gehouden, als dat vrij komt, zitten daar altijd dingen tussen die mensen niet behoren te weten en

¹¹ Katie Connolly, BBC news. (1-12-2010) Has release of Wikileaks document cost lives? Verkregen van <http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-11882092>

daarom is het geheim dus als je dat vrij gaat geven, dan kan dat wel wrijving veroorzaken veroorzaken bij burgers. En dan is het wel gevaarlijk'' (Resp. 3, man, aut, nd.).

''Aan de andere kant is het ook wel gevaarlijk want je weet niet wat ze naar buiten gaan brengen en voor wie het schadelijk is. Het kan ook natuurlijk uh een heleboel problemen over ontstaan'' (Resp. 11, vrouw, lib, nd.).

Het idee dat het lekken van geheime documenten levens kan kosten is enorm vanzelfsprekend bij respondenten.

''Ik vind het lastig, want aan de ene kant het is handig dat je zelf kan zien wat er gebeurt en dat je het zelf kan nagaan met de documenten die de overheid wel vrijgeeft, maar zet je de overheid daarmee niet voor het blok. Als zij, ik bedoel. Het overheidswezen daar werken ook mensen in en mensen maken nu eenmaal fouten. En het vervelende van een dergelijke fout is dat het levens kan kosten'' (Resp. 12, man, aut, nd.).

Zo ook de volgende respondent die denkt dat organisaties als Wikileaks ervoor zorgen dat er ''gekken'' opstaan in de samenleving.

''Ehmm ja ik denk gewoon het moment dat het in verkeerde handen komt. Kijk een normaal denkend persoon, daar heb ik helemaal geen moeite mee dat dat soort informatie gewoon bij zo iemand terecht komt, want die kan daar gewoon rationeel over nadenken en die weet hij daar niet in zijn eentje wat aan kan doen, maar dat ie wel weet wat er aan de gang is. Maar als een psycho dat soort informatie in handen krijgt en daar een beeld bij heeft en daarnaar gaat handelen dan kunnen er ook heel veel slachtoffers vallen denk ik'' (Resp. 22, vrouw, lib, nd.).

Ook de volgende respondent denkt daar hetzelfde over.

''Ja het kan best wel eens escalerend werken. Dat kan verkeerd, bij een heleboel andere mensen die ook niet sporen dan kan dat verkeerd werken. Wat je vroeger in Amerika ook tegen die zwarten had, he... En zeker in een situatie, een crisissituatie

waarin mensen het slecht hebben, dan hebben ze iets om het te uitten. Onder het mom van dat, maar eigenlijk hun eigen crisis situatie waar zij slecht in zitten dan gooien ze dat eruit en dat is heel gevaarlijk. Is heel gevaarlijk bij grote groeperingen, daar moet je heel heel voorzichtig mee om gaan'' (Resp. 20, man, aut, d.).

''Ja. Ja het moet geen stalinistisch regime worden haha, maar ja ik denk ook bij bepaalde dingen dat het nuttig is dat bepaalde dingen dat mensen die daar verstand van hebben ervan af weten, maar ik denk dat als bepaalde dingen in de media belanden, ja dat ze het opblazen dan denk ik ja jongens dat is nergens voor nodig. Dat is hetzelfde dat je ehh op het internet gaat vertellen hoe je een bom moet maken. Dat is gewoon dom'' (Resp. 14, vrouw, lib, nd.).

Het is opvallend dat respondenten met tal van fictieve of mogelijke redenen aankomen waarom het publiceren van geheimen gevaarlijk zou kunnen zijn. De consequenties in negatieve zin zijn niet aangetoond noch gepubliceerd. Toch zien de respondenten Wikileaks als een mogelijk gevaar. Deze vanzelfsprekendheid kan gekoppeld worden aan de 'populaire wijsheid' zoals Gamson deze benoemde. De kennis van de respondenten beperkt zich tot enkel deze wijsheid. Wat duidelijk moge zijn is dat men gebeurtenissen framed op basis van de media en op basis van populaire wijsheid. Voor Gamson waren deze twee bronnen van informatie op zichzelf en losstaand (Gamson, 1992). Om een onderwerp te begrijpen gebruiken mensen veelal de culturele strategie. Dat wil zeggen dat men enorm beïnvloed wordt door de frames die bestaan in de media. Mensen die geïntegreerde strategieën gebruiken, laten zich leiden door deels de media en deels door de populaire wijsheid en experimentele wijsheid (Gamson, 1992:181). Voor dit onderzoek kan worden vastgesteld dat de populaire wijsheid zoals Gamson deze noemt, deels geactiveerd is door frames in de media. De volkse wijsheden waren er altijd al, maar kunnen door berichtgeving in de media aangewakkerd worden. De populaire wijsheid en de invloed van de media kunnen voor dit onderzoek, in tegenstelling tot de theorie van Gamson, niet apart van elkaar gezien worden. De vanzelfsprekende wijsheid van respondenten komt voort uit de media. Van experimentele wijsheid kan geen sprake zijn, omdat de respondenten veelal gebeurtenissen of mogelijke gebeurtenissen omschrijven die nooit hebben plaatsgevonden of nooit aangetoond zijn. Er kan worden vastgesteld dat men een verschijnsel als Wikileaks framed als gevaarlijk. Men maakt gebruik van vanzelfsprekendheden en baseert zijn of haar mening voornamelijk op wat in de media de boventoon voert.

Het aparte is dat men de vloeibare netwerksamenleving met betrekking tot zichzelf totaal ongevaarlijk acht. Ondanks dat het stelen van gegevens en inbraak op de privacy aan de orde van de dag is, is men hier niet angstig door geworden. Ook is men zich niet anders gaan gedragen op het internet.

In sectie 4.1.1. is beschreven hoe men geheimhouding framed en waarom respondenten vinden dat de één wel recht heeft op het hebben van geheimen en de ander niet. Omdat de respondenten vinden dat de overheid wel degelijk recht heeft op geheimen, kan worden verklaard waarom men een mogelijke inbraak op die overheid en de overheidsgegevens als gevaarlijk framed. Het zijn zaken die burgers nu eenmaal niet hoeven en behoren te weten en om deze reden wordt publicatie gezien als een mogelijk gevaar.

4.2.2. De vloeibare netwerksamenleving en gevaar

Eerder is aangetoond dat respondenten vinden dat burgers zelf geen recht hebben op geheimen en dat dit ook niet nodig is. Zij zien ook geen gevaar in de vloeibare netwerksamenleving met betrekking tot henzelf. Het is opvallend dat er door respondenten wel een gevaar gezien wordt in een organisatie als Wikileaks, maar niet in hetgeen zij zelf doen in de digitale wereld. Ondanks dat zowel Wikileaks als hackers en dergelijke breed uitgemeten zijn in de media ziet men in Wikileaks wel een gevaar en in internetcriminelen niet. Dit is opvallend. Het lijkt erop dat de respondenten bij bekende verschijnselen die tot de verbeelding spreken en die dicht bij hen staan niet vanzelfsprekend antwoorden en bij verschijnselen waarmee zij in persoonlijke sfeer niet te maken hebben wel. Hiermee kan tevens opnieuw de vanzelfsprekendheid van hoe men de vloeibare netwerksamenleving framed duidelijk worden.

4.3. Cognitieve dissonantie

Een laatste opvallende uitkomst die te herleiden is tot een bepaalde vanzelfsprekendheid van respondenten heeft te maken met de cognitieve dissonantie. Ook voor dit element zijn er geen verschillen tussen respondenten te vinden betreffende de politieke dispositie en de digitale vaardigheden. Het betrof hier de respondenten 1,3,4, 8, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 22, 24, 20.

Wanneer respondenten frameden op basis van vanzelfsprekendheden werd alsnog geprobeerd een logische beredenering te geven waarom zij zo dachten. Zo is duidelijk geworden dat respondenten het lekken van Wikileaks gevaarlijk achten. Zodra de vraag gesteld werd waarom zij zo dachten sloegen de meeste respondenten dicht. Zij hadden daar geen antwoord op. Hiermee werd de vanzelfsprekendheid nogmaals aangetoond. Om toch te bewijzen dat het gevaarlijk is wat Wikileaks doet en om de eigen vanzelfsprekendheid in stand te houden, werd de mening vaak ondersteund met andere voorbeelden. Voorbeelden die de respondenten zelf verzonnen. Op die manier probeerden zij enigszins hun antwoord logisch te maken. Zij speculeerden over wat mogelijk de gevolgen zouden kunnen zijn en waarom Wikileaks dan wel degelijk gevaarlijk is.

''En ja nouja als jij iets als overheid achter het land zn rug om gedaan hebt om maar de vrede te bewaren om maar zo te zeggen. En wat volgens die overheid het motto is geweest en bij wijze van Duitsland komt daarachter, nouja wie weet wat er dan gebeurt, dan krijg je daar weer discussies over en bij wijze van spreke een derde wereldoorlog, laat maar zeggen'' (Resp. 19, vrouw, lib, nd.).

Deze respondent denkt dat het openbaren van geheimen uit kan lopen op een derde wereldoorlog. Meerdere respondenten speculeerden op basis van de Islam en Osama Bin Laden. Stel dat deze mensen erachter zouden komen. Stel dat we van te voren wisten over Osama Bin Laden, enzovoorts.

'' Ja bijvoorbeeld die militairen in wat ik net heb gelezen. En ja zoals Osama bin laden ofzo, stel je voor dat dat uitgelekt was. Ik vind het een hele lastige kwestie, maar ik kan me gewoon goed voorstellen dat militairen, mensen die daaraan meewerken dat zij gewoon in gevaar komen'' (Resp. 4, vrouw, lib, nd.).

''Dat ligt aan bepaalde situaties. Als strategisch ja ehhhh..... Het is verschillend per situatie. Misschien met die Islam, dat je daar soms niet teveel wat over zegt, omdat het anders te ophitserig is en mensen daar verkeerd op kunnen reageren. Maar dat is een kwestie dat moet je aanvoelen. Je kan niet teveel dingen zeggen want islam is wat gevoeliger..'' (Resp. 20, man, aut, d.).

Twee volgende respondenten gaan ervan uit dat incapabele mensen die de berichten te zien krijgen daar slechte dingen mee gaan doen. Niet alleen wordt gespeculeerd op basis van oorlogvoering, maar ook op basis van andere mogelijke gebeurtenissen.

''Ja niet specifiek een voorbeeld ofzo, maar gewoon ja ehh bepaalde informatie die dan uitlekt waar een of andere gek zoals die Noorse eilandfiguur dan allerlei manuscripten van gaat maken en weet ik het allemaal niet om er maar tegen te zijn en vervolgens de halve wereld uitmoord weetjewel. Op basis van die informatie omdat hij daar verkeerd mee om is gegaan'' (Resp. 22, vrouw, lib, nd.).

De volgende respondent reageerde op de vraag of het lekken van documenten positief is. Hij ging door op het positieve nieuwsbericht.

''Ja eh, nou kijk in het geval van dat stukje wel, dat is inderdaad waar, maar voor de rest vind ik niet. Over die eh voor Nederland, waar die lijnen voor internet bijvoorbeeld bevinden zich ergens in Nederland, nou dat vind ik niet van belang, want als iemand er slechte bedoelingen mee heeft en dat leest, o wacht effe daar en daar en stel dat dat opgeblazen wordt, ja dan vallen er slachtoffers. Dus dan wordt er niet voor jou opgekomen, dan loop je zelf ook gevaar omdat zo nodig staatsgeheimen openbaar werden gemaakt'' (Resp. 1, man, aut, nd.).

Deze uitkomsten vormen een interessante aanvulling op Gamson. Men maakt niet alleen gebruik van experimentele wijsheid of populaire wijsheid, maar men maakt ook gebruik van speculatie om zo de eigen standpunten die gebaseerd zijn op vanzelfsprekendheden te ondersteunen. Deze vanzelfsprekendheden zijn veelal ontstaan door de media en de invloed van de symbolische macht.

5. Resultaten

5.1. Deelvraag 1: Hoe ervaart men de vloeibare netwerksamenleving?

Tijdens het onderzoek is gebleken dat de eerste onderzoeksvraag over hoe de vloeibare netwerksamenleving ervaren wordt geen grote rol heeft gespeeld. Dit kwam doordat de nadruk van dit onderzoek op andere theoretische uitgangspunten is komen te liggen. Over de vloeibare netwerksamenleving kunnen wel conclusies getrokken worden, maar de theorieën van de verschillende wetenschappers zijn te abstract en algemeen gebleken om daar grote uitspraken over te kunnen doen. Toch zal getracht worden de theorieën te verbinden aan de verkregen uitkomsten. Ook zullen op grond van de uitkomsten conclusies getrokken worden over hoe men de vloeibare netwerksamenleving ervaart.

Boutellier (2010) stelt dat de moderniteit een bepaalde ongerustheid zou veroorzaken. Ook zou het gebrek aan normatieve structuur zorgen voor betekenisloosheid (Boutellier, 2010:17). Uit dit onderzoek is gebleken dat, op basis van de interviews, niet geconcludeerd kan worden dat men onrustig is en lijdt aan betekenisloosheid. Daarentegen is de normatieve structuur, namelijk de aansturing door de overheid, prominent aanwezig en zien de respondenten deze machthebber altijd nog als een hoofdrolspeler in de vloeibare netwerksamenleving. De vanzelfsprekendheid en de symbolische macht zorgen ervoor dat dit traditionele rollenpatroon niet aan macht inboet in de vloeibare netwerksamenleving. Ook het idee, dat men in de vloeibare netwerksamenleving op zoek is naar een sociale orde die maximale vrijheid en maximale veiligheid behelst, houdt enigszins stand. De vrijheid vinden de respondenten belangrijk, maar deze mag niet gepaard gaan met het idee dat de ‘beveiligers’ in het gevaar komen. Om deze reden moet volgens de respondenten de overheid een prominente rol blijven spelen.

Castells (2004) beweerde dat de staat geen actor meer is die alle processen in de netwerksamenleving kan beheersen. De afzonderlijke individuen, die elk op hun manier macht proberen te verkrijgen zijn belangrijker geworden (Castells, 2004:337). Ook hier kan de conclusie getrokken worden dat in dit onderzoek dit niet het geval is, want ondanks dat de staat niet alle processen meer kan beteugelen, en er organisaties opstaan die proberen de macht van de staat te ondermijnen, zal de aanwezige symbolische macht over de burger ervoor zorgen dat het traditionele patroon niet zal verdwijnen. Juist die afzonderlijke organisaties of groeperingen die macht proberen te verkrijgen, worden gezien als vijanden en worden daarmee niet als positief beschouwd.

Verschillende wetenschappers als Bauman (2000), Boutellier (2010) en Beck (1993) hebben geconcludeerd dat de vloeibare netwerksamenleving gekenmerkt wordt door begrippen als risico en onzekerheid en het gebrek aan stabiele instituties. Geconcludeerd kan worden dat dit idee in dit onderzoek wel mee valt. Juist de instituties blijven stabiel, omdat de respondenten deze instituties zien als belangrijk. Zij vinden dat instituties als bijvoorbeeld de overheid niet in een slecht daglicht gezet mag worden en ook niet aan macht mogen inboeten. De onzekerheid zoals de wetenschappers deze bedoelen komt volgens de respondenten niet voort uit het gebrek aan stabiele instituties, maar juist uit organisaties die de macht van deze instituties ondermijnen. Organisaties als Wikileaks. Deze uitkomst sluit aan bij de visie van Houtman over de vloeibare netwerksamenleving.

“Het steeds grotere streven naar vrijheid en zelfbeschikking heeft, hoewel door velen omarmd, bij velen ook geleid tot gevoelens van cultureel onbehagen. Deze gevoelens, door sociologen aangeduid als ‘anomie’, voeden een autoritair verlangen om de orde in het land te herstellen door alles wat afwijkt van ‘het vertrouwde’ en ‘het gewone’ met harde hand te bestrijden” (Houtman et al., 2008:67-68).

In dit onderzoek vormt deze conclusie de boventoon. Het lijkt erop dat de respondenten in dit onderzoek hetzelfde reageren op nieuwe verschijnselen in de samenleving. Zij zien deze liever niet. De vanzelfsprekendheid en de symbolische macht zorgen ervoor dat men niet positief is over organisaties die op wat voor manier dan ook de macht van de overheid en andere machtige instanties of organisaties doen wankelen. De theorieën over de vloeibare netwerksamenleving van onder andere Bauman, Boutellier en Beck zijn te abstract en algemeen gebleken.

Een andere opvallende uitkomst heeft betrekking op de rol van de media. Benkler (2006) stelde dat de rol van de massamedia afneemt in de vloeibare netwerksamenleving. De burger zou mondiger worden en de informatieverstrekking wordt zo talrijk dat de burger meer en meer zelf kan achterhalen hoe situaties in elkaar zitten. Ook kunnen zij meer voor zichzelf opkomen. Zo noemt Castells dit de *mass self-communication* (Castells, 2007:246). Uit dit onderzoek is gebleken dat de massamedia wel degelijk nog een belangrijke rol speelt in de vloeibare netwerksamenleving. Er worden frames uit de media aangehaald en respondenten baseren hun mening veelal op de framing van gebeurtenissen in de media. Ook gaf elke respondent aan vertrouwen te hebben in de media en veelal de informatie die hij bezit daaruit te halen. De respondenten voelen niet de noodzaak voor zichzelf op te komen, omdat zij zich

niet ondergeschikt voelen aan machtige instanties. De vanzelfsprekendheid en de symbolische macht zorgen er ook in dit geval voor dat men niet gebaat is bij een mondige samenleving. Men mag wel protesteren, maar daarentegen is het niet nodig dat er organisaties komen voor het belang van de burgers. Deze worden namelijk nog meer gewantrouwd dan de organisaties die reeds aan de macht zijn. Een factor die eveneens een belangrijke rol bleek te vervullen in dit onderzoek was die van gevaar. Wikileaks wordt gezien als een mogelijk gevaar. Ook als er geen gronden zijn voor dit idee van gevaar zijn de respondenten toch sceptisch en proberen zij te verklaren waarom het toch gevaarlijk zou kunnen zijn. Geconcludeerd kan worden dat men angstig is voor nieuwe fenomenen en nieuwe machtsverhoudingen in de vloeibare samenleving. De vanzelfsprekendheid en de symbolische macht weerhoudt de burgers ervan gebreken of misstanden waar te nemen en de schuldigen ter verantwoording te roepen.

5.2. Deelvraag 2: Hoe wordt Wikileaks ervaren?

De verwachting dat Wikileaks in deze tijd met open armen ontvangen wordt is niet uitgekomen. Daar waar sommige respondenten wel ietwat enthousiast waren, bleven de negatieve uitingen de boventoon voeren gedurende dit onderzoek. Men is niet ontevreden over de samenleving van vandaag de dag. Ondanks dat iedereen weet dat er fouten gemaakt worden en misstanden gepleegd worden, dan nog is het niet nodig deze geheimen te openbaren. Dit is een opvallende uitkomst in een tijd dat informatie snel voor handen is, burgers inderdaad meer zelf op kunnen zoeken, er meer individuele vrijheid is, enzovoorts. Toch nemen deze veranderingen niet weg dat de traditionele hiërarchie zoals deze aanwezig is, onaantast moet blijven volgens hen. De vanzelfsprekendheid waarmee de respondenten antwoordden was overduidelijk aanwezig. Dit verklaarde waarom ook niemand helemaal voor een organisatie als Wikileaks is. Juist die overheid en de traditionele machten zorgen voor houvast in de vloeibare netwerksamenleving. Zodra deze machten ondermijnd worden zal de bevolking hier tegen zijn of hiertegen in opstand komen. De vanzelfsprekendheid waarmee de onaantastbaarheid van de overheid werd aangeduid werd duidelijk uit de feiten dat de respondenten vonden dat de overheid recht op geheimen heeft, een sceptische houding ten opzichte van Wikileaks hebben, niet enthousiast zijn over een rebellerende idealist als de organisatie Wikileaks en vanzelfsprekend loyaal zijn aan de Verenigde Staten en het leger. Opvallend is dat de respondenten over Wikileaks enorm terughoudend en negatief zijn en over andere vormen van idealisme wel positief kunnen zijn. Dit heeft er mee te maken dat

andere vormen van idealisme reeds bekend zijn in de samenleving. Een organisatie als Wikileaks is dat niet. Een wereldwijde klokkenluiderorganisatie is een nieuw fenomeen. Ondanks dat burgers wel degelijk weten dat er misstanden zijn, hebben zij niet de behoefte hiervan meer te weten te komen. Toch is duidelijk geworden dat men in de vloeibare netwerksamenleving niet helemaal het hoofd in het zand steekt. Over tal van andere onderwerpen, met name Wikileaks zelf, zegt men te willen weten hoe bepaalde organisaties in elkaar zitten. Dit is een tegenstrijdige uitkomst. Als men inderdaad wil weten hoe het er achter de schermen bij Wikileaks uitziet zou men ook minder gemakkelijk frames uit de media overnemen. De respondenten zijn volgens eigen zeggen wel degelijk geïnteresseerd in hoe het er achter de schermen van bepaalde organisaties aan toe gaat, maar niet bij de overheid. Men is op bepaalde gebieden kritisch, maar de symbolische macht weerhoudt hen ervan kritisch te zijn ten opzichte van de overheid. De verwachting dat Wikileaks door groepen ook zeer positief zou worden bevonden is niet uit dit onderzoek naar voren gekomen.

Bij het framen ofwel betekenis geven aan Wikileaks wordt veelal geput uit de media. De toon van de media wordt overgenomen door de respondenten. Mensen nemen bepaalde meningen betreffende gevaar over, maar kunnen niet uitleggen waarom zij dat vinden. Om hun mening toch enigszins houdbaar te laten overkomen wordt gespeculeerd. Dit is een interessante aanvulling op Gamson (1992). Niet alleen maakt men gebruik van experimentele wijsheid, populaire wijsheid en informatie uit de media. Ook gaat men over op speculatie om op deze manier betekenis te geven aan een verschijnsel.

De respondenten reageerden op het fenomeen Wikileaks op een vrijwel identieke manier. Er was weinig verschil in de meningen wanneer gekeken wordt naar politieke dispositie en digitale vaardigheden. Gesteld kan worden dat de politieke dispositie geen goed uitgangspunt is wanneer een verschijnsel als Wikileaks onderzocht wordt. Hier wordt in de volgende sectie onder deelvraag drie verder op ingegaan.

5.3. Deelvraag 3: Hoe kan de variatie tussen de respondenten verklaard worden?

De verwachtingen die aan het begin van dit onderzoek gecreëerd waren, hebben nauwelijks stand gehouden: het idee dat autoritair negatief zullen staan tegenover alles wat de traditionele verhoudingen ondermijnt en het idee dat de libertairen positiever zullen staan tegenover verandering, openheid en transparantie is niet uitgekomen zoals verwacht. De autoritair waren inderdaad negatief tegenover een fenomeen als Wikileaks, maar de

grondredenen voor deze negatieve houding zijn niet volkomen voortgekomen uit de politieke dispositie. Evenals de autoritaireren waren de libertairen ook negatief gestemd. Weliswaar niet zo negatief als de autoritaireren, maar ook deze respondenten antwoordden vanuit een vanzelfsprekendheid waarbij zij toch negatiever dan positiever waren. Naast de begrippen autoritair en libertair, is ook rekening gehouden met digitale vaardigheden. Omdat de respondenten niet op voorhand geselecteerd zijn bestond de groep digibeten uit twee libertairen en zes autoritaireren. Opvallend was dat de digibeten grotendeels hetzelfde antwoordden als de libertaire niet-digibeten. De digibeten waren net als de libertairen wat positiever gestemd dan de autoritaire niet-digibeten. De vanzelfsprekendheden zijn bij alle respondenten zichtbaar geworden. Aan deze uitkomst kan niet getwijfeld worden. Het lijkt erop dat de respondenten met een gebrek aan digitale vaardigheden het wel beter zouden vinden dat kleine geheimen openbaar worden, als het niemand schaadt. Deze gedachte zou kunnen voortkomen uit het gebrek aan verbeeldingskracht van deze respondenten. Zij kunnen immers in een tijd waarin alles om computer en digitale levens draait niet goed meekomen. Deze onvrede kan ervoor zorgen dat zij graag willen dat dingen transparanter worden om op die manier meer te weten te komen. Geconcludeerd kan worden dat de vanzelfsprekendheid, de symbolische macht en de invloed van de media bij alle respondenten aanwezig is. Hiermee kan tevens worden aangetoond dat politieke disposities en digitale vaardigheden voor dit onderwerp geen goede verklarende kenmerken zijn. Het onderwerp Wikileaks en de vloeibare netwerksamenleving zorgt ervoor dat de verschillen tussen politieke disposities en digitale vaardigheden verdwijnen. Het zijn van libertair, autoritair, digibeet of niet-digibeet, het heeft geen tot nauwelijks invloed op de mening over Wikileaks en op de houding in de vloeibare netwerksamenleving.

Daarnaast is duidelijk geworden dat de respondenten allemaal enorm beïnvloed worden door de media. De *cultural strategies*, zoals Gamson (1992) deze benoemde komen bij de respondenten het meest voor. Deze mensen worden grotendeels beïnvloed door frames die bestaan in de media. Ook zijn deels de geïntegreerde strategieën teruggevonden in dit onderzoek. Deze respondenten werden deels beïnvloed door de media en deels door de populaire wijsheid en experimentele wijsheid. Over het onderwerp Wikileaks valt te concluderen dat men hier alleen gebruik maakt van de *cultural strategies* en wanneer de mening niet gegrond kan worden wordt een uitvlucht gezocht door middel van speculatie, ofwel cognitieve dissonantie. De media is een factor die ervoor zorgt dat de respondenten passief zijn in hun denken. Dit is een opvallende uitkomst, gegeven het feit dat volgens de vele theoretici burgers juist mondiger worden en meer voor zichzelf op kunnen komen in die

vloeibare netwerksamenleving. Dit onderzoek zelf kan geen bijdrage leveren aan het vaststellen van de veranderingen in de vloeibare netwerksamenleving ten opzichte van een eerdere samenleving.

Ook de culturele theorie van Douglas houdt geen stand in dit onderzoek. De houding die mensen hebben tegenover risico's in de samenleving wordt niet bepaald door hun onderliggende assumpties en waarde over orde, hiërarchie en een juiste samenleving (Draper, 1993:642). Voor dit onderzoek kan vastgesteld worden dat ongeacht een egalitaire houding, een hiërarchische houding of een centralistische houding; respondenten antwoorden vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid en daarmee vervallen de achtergrondkenmerken van deze respondenten. Ondanks dat deze theorie geen leidende rol heeft gespeeld in dit onderzoek en deze theorie meer zal zeggen over verschillend in culturele achtergronden, kan wel degelijk aangenomen worden dat de vanzelfsprekendheid en de symbolische macht een invloed zullen hebben op de theoretische noties.

Als antwoord op deze deelvraag kan gesteld worden dat de variatie tussen de respondenten niet goed verklaard kan worden op basis van verschillen in politieke dispositie en digitale vaardigheden. De vanzelfsprekendheden waarmee verschijnselen geframed worden, zorgen ervoor dat de respondenten ervan weerhouden worden misstanden waar te nemen en de schuldigen ter verantwoording te roepen.

6. Conclusies & aanbevelingen

In dit onderdeel zal antwoord gegeven worden op de vraagstelling die al die tijd in dit onderzoek centraal heeft gestaan. Namelijk: *Hoe ervaren mensen de vloeibare netwerksamenleving?*

Omdat de vloeibare netwerksamenleving *an sich* een abstract onderwerp is, is ervoor gekozen een case te zoeken die deze vloeibare netwerksamenleving belichaamt; Wikileaks.

Mensen ervaren de vloeibare netwerksamenleving niet geheel zoals verwacht. Openheid, transparantie, netwerken en vloeibaarheid zijn allemaal kenmerken van die vloeibare netwerksamenleving. In een samenleving als deze zullen de traditionele machthebbers aan macht moeten inboeten en wordt de burger mondiger en beter in staat voor zichzelf op te komen. Deze uitkomsten waren niet terug te vinden in dit onderzoek. In plaats daarvan is duidelijk geworden dat men liever de kant van de overheid kiest dan de kant van een organisatie die geheimen wil openbaren. In plaats van transparantie kiest men voor veiligheid en in plaats van positief te zijn over Wikileaks is een omgekeerd beeld van toepassing. De traditionele macht van de overheid mag niet ondermijnd worden, omdat dit het enige nog stabiele instituut is. Wikileaks probeert deze te ondermijnen en daar is men angstig voor. De samenleving is dus niet zo vloeibaar als gedacht. De traditionele hiërarchie wordt juist door de burgers zelf in stand gehouden. Dit gebeurt niet bewust; de macht van de vanzelfsprekendheid en de symbolische macht zorgen voor dit denken bij de respondenten. Geconcludeerd kan worden dat de theorieën van verschillende wetenschappers betreffende de vloeibare netwerksamenleving te abstract en te algemeen zijn. Dit onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er meer invloeden zijn die de vloeibare netwerksamenleving vorm geven dan reeds beschreven is.

Niet alleen is de invloed van de symbolische macht terug te vinden in dit onderzoek. Ook de invloed van de media speelt een sleutelrol bij het tot stand komen van denkbeelden onder de respondenten. Frames die bestaan in de media worden overgenomen door de respondenten. Wanneer deze frames geen feitelijke gronden bezitten, wordt getracht een alternatieve verklaring te vinden die deze frames ondersteunt. Het idee dat de massamedia naar de achtergrond verdwijnt in de vloeibare netwerksamenleving, gaat niet op. De media is een beïnvloedbare bron. Bepaalde frames uit die media nemen respondenten over en bepaalde frames niet.

De verwachting dat verschillende groepen bepaalde situaties verschillend zullen beoordelen is niet uitgekomen. In plaats daarvan zijn de respondenten eensgezind en is duidelijk dat

onderwerpen als Wikileaks en de vloeibare netwerksamenleving juist zorgen voor het verdwijnen van verschillen tussen respondenten.

Hiermee zijn we aangekomen bij de slotfase van dit onderzoek, namelijk de aanbevelingen. Vervolgonderzoek zou dieper in kunnen gaan op de aanwezige vanzelfsprekendheden en symbolische machten in de samenleving. Deze waren in dit onderzoek eigenlijk verrassende, niet ingecalculerde uitkomsten. Onderzocht zou kunnen worden of men op meer gebieden in plaats van alleen Wikileaks antwoordt vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid en zich onderbewust laat leiden door symbolische machten. Daarnaast is duidelijk geworden dat de verschillende theorieën over de vloeibare netwerksamenleving te abstract en algemeen bleken te zijn. Vervolgonderzoek zou ook hier dieper op in kunnen gaan.

Met bepaalde zaken is in dit onderzoek geen rekening gehouden, namelijk verschillende determinanten van respondenten die niet in de theorie zijn opgenomen. Te denken valt aan leeftijd, opleidingsniveau en geslacht. Voor dit onderzoek is dit achteraf niet nodig geweest, aangezien alle respondenten eenduidig antwoordden en de theoretische verzadiging reeds bereikt was in dit onderzoek. De hoger en lager opgeleiden hanteerden wel een verschillende manier om het gebrek aan steun voor Wikileaks te verwoorden, maar ondanks deze verschillen waren de overeenkomsten opvallend groot. Toch zou onderzocht kunnen worden of deze determinanten iets zullen zeggen wanneer hier in vervolgonderzoek rekening mee gehouden wordt.

Daarnaast is met dit onderzoek onbewust een bijdrage geleverd aan het globaliseringdebat dat ook een belangrijke rol speelt in de hedendaagse sociale wetenschappen. In dit debat staat de vraag centraal of de natiestaat door globalisering aan macht zal moeten inboeten of niet. Met dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat de vanzelfsprekendheden een grote rol spelen in de samenleving en om deze reden een nieuw licht kunnen werpen op dit debat. Zo stelt Weiss (2000) dat globalisering niet zal bijdragen aan veranderende patronen in de macht van de natiestaten en hun regeringen. Dit onderzoek pleit voor eenzelfde visie. Ook al zou de overheid ondergraven worden, zullen objectieve processen de macht van de overheid beperken en al zouden de traditionele machts patronen aan het wankelen worden gebracht, de grotendeels onbewuste structuren zullen de macht in stand houden en zorgen ervoor dat de burgers de overheid in bescherming nemen.

Als slotconclusie kan gesteld worden dat Wikileaks geen vriend is in tijden waarin vloeibaarheid en transparantie centraal staan. Respondenten zien Wikileaks juist als vijand in een tijd waar veel vrijheid en tevens veel onzekerheid heerst.

Bibliografie

Auyero, J., Swistun, D. (2008). The Social Production of Toxic Uncertainty. *American Sociological Review*, 73(3), pp. 357-379.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Benkler, Y. (2006). The Wealth of Networks – How Social Production Transforms Markets and Freedom. Verkregen van www.benkler.org

Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1), pp. 14-25.

Boutellier, H. (2010). *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Den Haag: Boom/Lemma.

Bryman, A. (2008). *Social research methods (3rd ed.)*. Oxford: Oxford University Press.

Castells, M. (2007). "Communication, Power and Counter-power in the Network Society". *International Journal of Communication*, 1, pp. 238-266.

Castells, M. (2004). *The information age: Economy, society and culture, Volume II: The power of identity*. Oxford: Blackwell.

Castells, M. (2000). *The information age: Economy, society and culture, Vol. III: End of millennium*. Oxford: Blackwell.

Castells, M., Cardoso, G. (2005). *The Network Society: From Knowledge to Policy*. Washington: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations.

Dijk, J., Hacker, K. (2003). 'The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon'. *The Information Society*, 19(4), pp. 315-326.

Draper, E. (1993). Review: Risk, Society, and Social Theory. *Contemporary Sociology*, 22(5), pp. 641-644.

Flick, U. (2009). *An Introduction To Qualitative Research*. London:Sage.

Gamson, W. (1992) *Talking Politics*. New York: Cambridge University Press.

Gamson, W. A., Croteau, D., Hoynes, W., Sasson, T. (1992). Media Images and the Social Construction of Reality. *Annual Review of Sociology*, 18, pp. 373-393.

Hochschild, A. R. (1979). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *The American Journal of Sociology*, 85(3), pp. 551-575.

Houtman, D. (2003). *Class and Politics in Contemporary Social Science: 'Marxism Lite' and Its Blind Spot for Culture*. New York:Aldine de Gruyter.

Houtman, D. (2006). Op de ruines van de traditie: Individualisering, culturele verandering en de toekomst van de sociologie. In: Engbersen, G., Haan, J. (eds.). *Balans en toekomst van de sociologie*. Amsterdam:Amsterdam University Press. pp. 211-223.

Houtman, D., Achterberg, P., Waal, J. van der. (2007). 'Klasse is niet dood – Zij is levend begraven: Klassengebonden stemgedrag en cultureel stemgedrag sinds de Tweede Wereldoorlog (1956-1990)'. In: *Res Publica*, vol 49(4), pp. 559-576.

Houtman, D., Achterberg, P., Duyvendak, J.W. (2008). De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving. In: Snels, B., Thijssen, N (eds). *De grote kloof: Verhitte politiek in tijden van verwarring*. Amsterdam:Boom. pp. 61-80.

Jong, M. J. de. (2003). *Grootmeesters van de Sociologie*. Amsterdam:Boom.

Jurgenson, N. (2010). *Wikileaks and our liquid modernity*. Verkregen van <http://thesocietypages.org/cyborgology/2010/12/06/wikileaks-and-our-liquid-modernity/>

Komter, A. (2006). *Omstreden Gelijkheid: De Macht van de Vanzelfsprekendheid in huwelijksrelaties*. Amsterdam: University Press.

Overwalle, F., van., Jordens, K. (2002). An Adaptive Connectionist Model of Cognitive Dissonance. *Personality and Social Psychology Review*, 6(3), pp. 204-231.

Sociaal en Cultureel Planbureau. (2009). De Sociale Staat van Nederland 2009.
<http://www.scp.nl/dsresource?objectid=23461&type=org>

Weiss, L. (2000). Globalization and State Power. *Development and Society*: 29(1). pp. 1-15

Wildavsky, A., Dake, K. (1990). Theories of Risk Perception: Who Fears What and Why? *Daedalus*, 119(4), pp. 41-60.

Bijlage 1: Selectie van nieuwsartikelen

1. Negatief nieuwsbericht m.b.t. Wikileaks

'Publicatie WikiLeaks gevaarlijk'

BERLIJN - Na de Verenigde Staten heeft nu ook de NAVO gewaarschuwd tegen de klokkenluiderswebsite WikiLeaks, die binnenkort honderdduizenden geheime documenten wil publiceren, naar verluidt over de oorlog in Irak.

Daarmee brengt de site levens van militairen en burgers in gevaar, zei NAVO-chef Anders Fogh Rasmussen vrijdag.

Eerder deze week had het Amerikaanse ministerie van Defensie de druk op media opgevoerd. Een woordvoerder drong erop aan niets te publiceren uit de gelekte rapporten, en deed WikiLeaks af als een "dubieuze organisatie".

In juli publiceerde de website 77.000 geheime documenten over de Amerikaanse rol in de oorlog in Afghanistan. Hoe WikiLeaks aan de verslagen komt, wordt nog onderzocht. Een Amerikaanse militair in Irak is opgepakt op verdenking van het lek.

Bron: www.nu.nl

2. Positief nieuwsbericht m.b.t. Wikileaks

'WikiLeaks verdient Nobelprijs voor Vrede'

OSLO - Het Noorse parlamentslid Snorre Valle vindt dat WikiLeaks de Nobelprijs voor de Vrede moet krijgen. Hij heeft dat laten weten aan het comité dat de onderscheiding toekent, zo meldde het Noorse persbureau NTB woensdag.

Volgens de parlementariër behoort de klokkenluiderssite tot de belangrijkste bijdragen van deze eeuw aan vrije meningsuiting en transparantie.

Valle noemt de ontwikkelingen in Tunesië als voorbeeld. WikiLeaks heeft volgens hem bijgedragen aan de val van dictator Zine al-Abidine Ben Ali door te berichten over de zelfverrijking van de voormalige heerser.

De onthullingssite heeft met zijn publicaties corruptie en schendingen van rechten door overheden en bedrijven in talloze landen aan het licht gebracht, aldus de parlementariër.

Bevoegd

Mensen die daartoe bevoegd zijn, hadden tot dinsdag de tijd om nominaties in te dienen voor de Nobelprijs voor de Vrede. Onder meer bewindslieden en parlementsleden uit alle landen, hoogleraren, voormalige laureaten en leden van verscheidene internationale instellingen mogen kandidaten voordragen voor de prestigieuze vredesprijs.

De winnaar van de Nobelprijs van dit jaar wordt in oktober bekendgemaakt. De namen van de genomineerden blijven in de regel vijftig jaar lang geheim, maar degenen die een voordracht hebben gedaan, mogen daar zelf vrij over spreken.

Bron: www.nu.nl

3. Neutraal nieuwsbericht m.b.t. Wikileaks

'RTL en NRC publiceren Nederlandse WikiLeaks'

DEN HAAG - RTL Nieuws en NRC Handelsblad publiceren vanaf vrijdag 16.00 uur een reeks diplomatieke berichten van de Amerikaanse ambassade in Nederland aan de Verenigde Staten.

De nieuwsorganisaties zeggen dat ze inzage hebben gehad in alle codeberichten vanuit Nederland in de ruim 250.000 WikiLeaks-documenten.

RTL en NRC kregen toegang tot de duizenden stukken via de Noorse krant Aftenposten, die enkele weken geleden alle diplomatieke berichten in handen kreeg.

Uruzgan

De eerste stukken waarover RTL Nieuws bericht, gaan over de val van het kabinet vorig jaar februari over de kwestie-Uruzgan.

In de afgelopen maanden zijn al diverse documenten over Nederland naar buiten gekomen via klokkenluiderswebsite WikiLeaks.

Kernwapens

Het ging daarbij bijvoorbeeld om een verslag van een ontmoeting in de zomer van 2009 tussen toenmalig minister Maxime Verhagen van Buitenlandse Zaken en zijn Amerikaanse ambtgenoot Hillary Clinton. Uit dat document bleek dat toenmalig premier Jan Peter Balkenende op dat moment ervan overtuigd was dat ons land actief zou blijven in Afghanistan.

In een ander WikiLeaks-document bevestigde een Amerikaanse diplomaat de aanwezigheid van kernwapens in Nederland.

Rosenthal

Minister Uri Rosenthal van Buitenlandse Zaken wacht af wat RTL Nieuws en NRC Handelsblad gaan melden over diplomatieke berichten van de Amerikaanse ambassade in Nederland aan de Verenigde Staten.

Hij wilde er vrijdag na afloop van de ministerraad inhoudelijk niets over zeggen.

Dat laat hij over aan premier Mark Rutte, die vrijdagmiddag zijn wekelijkse persconferentie geeft. Rosenthal gaf aan dat er "natuurlijk" contact is met de Amerikaanse ambassade.

Op zijn ministerie zijn verschillende mensen al maanden bezig om informatie die via WikiLeaks naar buiten komt, door te nemen op zaken die voor Nederland van belang zijn.

Inhoud

Rosenthal wilde niet zeggen of hij de inhoud al kent van de Nederlandse documenten die RTL en NRC zullen publiceren.

Op de vraag of hij rekening houdt met een verrassing, zei hij: "Ik houd rekening met alles, zoals altijd in het leven". Rosenthal gaf verder aan dat hij niet wil treden in de vrije nieuwsgaring van RTL en NRC.

Bron: www.nu.nl

Bijlage 2: Format gestructureerde vragenlijst

VRAGENLIJST

A. Wikileaks

1. *Wat weet u over de klokkenluidersorganisatie Wikileaks?*

1. Veel
2. Weinig
3. Niet heel veel

2. *Weet u wat Wikileaks doet?*

1. Ja
2. Nee
3. Iets

3. *Is het goed of slecht dat bijvoorbeeld staatsgeheimen openbaar worden gemaakt om voor meer transparantie in de samenleving te zorgen?*

1. Goed
2. Slecht
3. Geen mening

4. *Hoe bent u aan uw informatie over Wikileaks gekomen?*

1. Via de media (kranten, internet, televisie, etc.)
2. Via vrienden of bekenden
3. Anders, namelijk:

5. *Is het positief dat burgers meer te weten komen over wat zich achter de schermen van bijvoorbeeld de overheid afspeelt?*

1. Ja
2. Nee
3. Ja en nee
4. Geen mening

6. *Geef voor de volgende uitspraken aan of u het zeer eens, eens, oneens of zeer oneens bent met de uitspraak.*

a. *''Wikileaks komt niet rechtmatig aan documenten en is om deze reden onbetrouwbaar''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

b. *''Het openbaar maken van geheime documenten kan gevaarlijk zijn''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

c. *''Wikileaks komt op voor de belangen van burgers''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

d. *''Eindelijk kunnen nu ook de burgers achter de schermen van de overheid kijken in plaats van andersom''*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

e. *''Wat Wikileaks doet is slecht, omdat ze alleen maar onrust veroorzaken in de wereld. De burger hoeft niet alles te weten''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

f. *''Totale transparantie zorgt voor minder misstanden en dwingt overheden zorgvuldiger te werk te gaan''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

g. *''Overheden hebben nu eenmaal geheimen voor de burgers, dat is altijd zo geweest. Wikileaks kan daar niets aan veranderen''.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

B. Samenleving en politiek

1. Hoe tevreden bent u over het algemeen over de Nederlandse regering?

1. Zeer tevreden
2. Min of meer tevreden
3. Nogal ontevreden
4. Erg ontevreden

2. "De Nederlandse overheid functioneert goed". Bent u het met deze uitspraak zeer eens, eens, oneens of zeer oneens?

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

3. Heeft u vertrouwen in bepaalde instellingen? Kruis hieronder aan of u wel of geen vertrouwen heeft in :

	Wel vertrouwen	Geen vertrouwen	Geen mening
a. de politie	0	0	0
b. de politieke partijen	0	0	0
c. het overheidsbeleid	0	0	0
d. de media	0	0	0
e. het rechtssysteem	0	0	0

4. Beschouwt u zichzelf, politiek gezien, eerder rechts, links, of geen van beide?

1. Eerder links
2. Eerder rechts
3. Geen van beide

5. Op welke partij heeft u voor het laatst gestemd?

.....

6. Zijn de straffen in Nederland te laag?

1. Ja
2. Nee
3. Soms wel, soms niet
4. Geen mening

7. *Wat is de ideale rol van de overheid volgens u?*

1. De overheid moet een centrale rol spelen in de samenleving
2. De overheid moet zich meer op de achtergrond houden in de samenleving
3. Beide
4. Geen mening

8. *''Het immigratiebeleid moet strenger worden''*. *Geen hieronder aan in hoeverre u het eens bent met deze uitspraak.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens
4. Zeer oneens

C. Digitalisering

1. *Werkt u vaak met de computer?*

1. Zeer vaak
2. Redelijk vaak
3. Niet vaak
4. Bijna niet of nooit

2. *Kunt u gemakkelijk iets opzoeken op het internet?*

1. Zeer makkelijk
2. Redelijk makkelijk
2. Niet makkelijk
3. Totaal niet makkelijk

3. *Neemt u actief deel aan de sociale media als Hyves, Twitter, Facebook, e.d.?*

1. Ja, zeer actief
2. Nee, ik heb geen account op dergelijke sites
3. Ik heb wel een account, maar ben niet zeer actief

4. *(Indien van toepassing) Zijn deze sociale netwerken voor u belangrijk?*

1. Ja, heel belangrijk
2. Ja, redelijk belangrijk
3. Nee, niet belangrijk
4. Nee, totaal niet belangrijk

5. *''Het internet is gevaarlijk''*. *Geef aan in hoeverre u het eens bent met deze uitspraak.*

1. Zeer eens
2. Eens
3. Oneens

4. Zeer oneens

6. *Is het belangrijk dat uw computer goed beveiligd is tegen bijvoorbeeld hackers en virussen?*

1. Zeer belangrijk
2. Belangrijk
3. Onbelangrijk
4. Geheel onbelangrijk

7. *Is het beangstigend dat 'internetcriminelen' zeer gemakkelijk aan geheime gegevens kunnen komen en bijvoorbeeld belangrijke sites kunnen hacken?*

1. Zeer beangstigend
2. Beangstigend
3. Niet beangstigend
4. Totaal niet beangstigend

8. *Hoe komt u vooral aan uw informatie over het dagelijkse nieuws? (meerdere antwoorden mogelijk)*

1. Via de kranten
2. Via de televisie
3. Via het internet
4. Via mijn sociale netwerken
5. Anders, namelijk

9. *Het internet en de digitalisering hebben een belangrijke plaats ingenomen in het maatschappelijke leven. Wat zijn volgens u de grootste veranderingen ten opzichte van de tijd van voor het internet?*

.....
.....

D. Achtergrondkenmerken

1. *Wat is uw burgerlijke staat?*

1. Getrouwd
2. Alleenstaand
3. Gescheiden
4. Weduwe/weduwenaar
5. Samenwonend met partner

2. *Wat is uw leeftijd?*

3. *Uit hoeveel personen bestaat uw huishouden?*

4. *Welk type huishouden heeft u?*

- a. Alleenwonend
- b. Met partner, zonder kinderen
- c. Met partner en kinderen
- d. Alleenwonend met kinderen
- e. Anders, namelijk:

5. *In welk land bent u geboren?*

6. *In welk land zijn uw ouders geboren? (Meerdere antwoorden mogelijk)*

7. *Welke is uw hoogst behaalde opleiding?*

- 1. Geen opleiding
- 2. Basisschool, lagere school
- 3. Lager voorgezet onderwijs (LTS/LBO)
- 4. Middelbaar voortgezet onderwijs (MAVO/VMBO)
- 5. Middelbaar beroepsonderwijs (MBO/MEAO)
- 6. Hoger voortgezet onderwijs (HBS/HAVO/VWO)
- 7. HBO/ Universitair

8. *Wat is uw beroep?*

9. *Wat zijn de inkomstenbronnen van uw huishouden?*

- 1. Salaris
- 2. Werkloosheidsuitkering
- 3. WAO
- 4. Pensioen
- 5. Andere personen (ouders, vrienden, familie, etc.)
- 6. Andere inkomstenbronnen, namelijk:.....
- 7. Weet niet/ geen antwoord

(Enkele vragen zijn ontleend aan het Sociaal Cultureel Planbureau, *De sociale staat van Nederland*, 2009).

Bijlage 2a: Antwoorden vragenlijst onderdeel A¹²

<i>Autoritair Libertair</i>	A1	A2	A3	A4	A5	A6a	A6b	A6c	A6d	A6e	A6f	A6g
Resp. 1	<i>Veel</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ Nee</i>	<i>Onee ns</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>Ze er o n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>
Resp. 2	<i>Weini g</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ Nee</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 3	<i>Weini g</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ Nee</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er o n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>
Resp. 4	<i>Niet h e e l v e e l</i>	<i>Ja</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 5	<i>Wein ig</i>	<i>Ja</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 6	<i>Niet h e e l v e e l</i>	<i>Ja</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er o n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>
Resp. 7	<i>Weini g</i>	<i>Nee</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 8	<i>Niet h e e l v e e l</i>	<i>Ja</i>	<i>Geen m e n i n g</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ Nee</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 9	<i>Wein ig</i>	<i>Ja</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>
Resp. 10	<i>Niet h e e l v e e l</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 11	<i>Veel</i>	<i>Ja</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>Ze er o n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 12	<i>Weini g</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ nee</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 13	<i>Weini g</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Nee</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 14	<i>Wein ig</i>	<i>Ja</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ nee</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>
Resp. 15	<i>Wein ig</i>	<i>Nee</i>	<i>Geen m e n i n g</i>	<i>Media</i>	<i>Ja</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>
Resp. 16	<i>Wein ig</i>	<i>Nee</i>	<i>Goed</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ nee</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>
Resp. 17	<i>Weini g</i>	<i>Nee</i>	<i>Slecht</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ nee</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>
Resp. 18	<i>Weini g</i>	<i>Nee</i>	<i>Geen m e n i n g</i>	<i>Media</i>	<i>Ja/ nee</i>	<i>E e n s</i>	<i>Ze er e e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>E e n s</i>	<i>O n e e n s</i>	<i>E e n s</i>

¹² Deze antwoorden hebben alleen betrekking op de vragen uit de voorgestructureerde vragenlijst. Alle vragen die later in dit onderzoek en gedurende het interview ontwikkeld zijn staan niet in deze tabel.

Resp. 19	Weinig	Nee	Goed	Media/vrienden	Ja/nee	Oneens	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens
Resp. 20	Weinig	Ja	Geen mening	Media	Ja	Oneens	Eens	Eens	Eens	Oneens	Oneens	Oneens
Resp. 21	Weinig	Ja	Goed	Media	Ja	Oneens	Eens	Eens	Eens	Eens	Eens	Oneens
Resp. 22	Weinig	Ja	Goed	Media/vrienden	Ja/nee	Eens	Zeereens	Eens	Zeereens	Eens	Eens	Zeereens
Resp. 23	Weinig	Nee	Slecht	Media	Nee	Eens	Eens	Oneens	Oneens	Eens	Eens	Eens
Resp. 24	Weinig	Nee	Slecht	Media	Ja	Oneens	Eens	Eens	Eens	Oneens	Oneens	Eens

Bijlage 2b: Antwoorden vragenlijst onderdeel B¹³

<i>Autoritair Libertair</i>	B1	B2	B4	B5	B6	B7	B8
Resp. 1	<i>Zeer tevreden</i>	<i>Zeereens</i>	<i>Eerder rechts</i>	VVD	Ja	<i>Overheid meer op achtergrond</i>	Eens
Resp. 2	<i>Zeer tevreden</i>	Eens	<i>Rechts</i>	VVD	Ja	<i>Overheid meer op achtergrond</i>	Zeereens
Resp. 3	<i>Min of meer tevreden</i>	Eens	<i>Eerder rechts</i>	VVD	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	Zeereens
Resp. 4	Nogal ontevreden	Oneens	Eerder links	Groenlinks	Soms wel, soms niet	Beide	Oneens
Resp. 5	Min of meer tevreden	Oneens	Geen van beide	PvdA	Soms wel, soms niet	Beide	Oneens
Resp. 6	Erg ontevreden	Zeereens	Eerder links	PvdA	Soms wel, soms niet	Beide	Oneens
Resp. 7	<i>Min of meer tevreden</i>	Eens	<i>Eerder rechts</i>	VVD	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	Eens
Resp. 8	Min of meer tevreden	Eens	Eerder links	Groenlinks	Geen mening	Overheid moet centrale rol spelen	Oneens
Resp. 9	Min of meer tevreden	Oneens	Geen van beide	D66	Nee	Overheid moet zich meer op de achtergrond houden	Oneens
Resp. 10	Min of meer tevreden	Eens	Eerder links	SP	Soms wel, soms niet	Overheid moet zich meer op de achtergrond houden	Eens
Resp. 11	Min of meer tevreden	Zeereens	Eerder links	PvdA	Ja	Overheid moet zich meer op de achtergrond houden	Eens

¹³ Vraag B3 is niet in de tabel opgenomen omdat deze vraag niet in dit onderzoek gebruikt is voor het bepalen van de politieke dispositie. Daarnaast zijn niet alleen deze antwoorden van invloed geweest, maar ook de vragen uit het diepte-interview.

Resp. 12	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Zeer eens</i>	<i>Eerder rechts</i>	<i>VVD</i>	<i>Ja</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Eens</i>
Resp. 13	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Eerder rechts</i>	<i>PVV</i>	<i>Ja</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Zeer eens</i>
Resp. 14	<i>Nogal ontevreden</i>	<i>Oneens</i>	<i>Eerder links</i>	<i>PvdA</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Oneens</i>
Resp. 15	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Oneens</i>	<i>Eerder links</i>	<i>PvdA</i>	<i>Ja</i>	<i>Geen mening</i>	<i>Oneens</i>
Resp. 16	<i>Zeer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Eerder links</i>	<i>PvdA</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Oneens</i>
Resp. 17	<i>Zeer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Eerder rechts</i>	<i>Leefbaar Rotterdam</i>	<i>Ja</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Eens</i>
Resp. 18	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Zeer eens</i>	<i>Eerder rechts</i>	<i>PVV</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Beide</i>	<i>Zeer eens</i>
Resp. 19	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Oneens</i>	<i>Eerder links</i>	<i>PvdA</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Eens</i>
Resp. 20	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Geen van beide</i>	<i>VVD</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Beide</i>	<i>Eens</i>
Resp. 21	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Eerder rechts</i>	<i>VVD</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Beide</i>	<i>Eens</i>
Resp. 22	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Eens</i>	<i>Eerder links</i>	<i>D66</i>	<i>Soms wel, soms niet</i>	<i>Beide</i>	<i>Oneens</i>
Resp. 23	<i>Min of meer tevreden</i>	<i>Oneens</i>	<i>Geen van beide</i>	<i>Leefbaar Rotterdam</i>	<i>Ja</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Eens</i>
Resp. 24	<i>Erg ontevreden</i>	<i>Zeer oneens</i>	<i>Geen van beide</i>	<i>-</i>	<i>Ja</i>	<i>Overheid moet centrale rol spelen</i>	<i>Zeer eens</i>

Bijlage 3: Achtergrondkenmerken respondenten

Respondent	Geslacht	Politieke dispositie	Digibeet/ Niet-digibeet	Beroep	Hoogst behaalde opleiding	Leeftijd	Woonplaats	Nationaliteit
1. C.	Man	Autoritair	Niet-digibeet	Politieagent	Hoger voortgezet onderwijs	20	Nieuw-Beijerland	Nederlandse
2. G.	Man	Autoritair	Niet-digibeet	Gemeenteraadslid VVD/ teamleider	HBO	26	Oud-Beijerland	Nederlandse
3. J.	Man	Autoritair	Niet-digibeet	Student	Hoger voortgezet onderwijs	21	Oud-Beijerland	Nederlandse
4. I.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ verkoopmedewerkster	HBO/Universitair	22	Rotterdam	Marokkaanse
5. S.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ kassamedewerkster	HBO/Universitair	24	Dordrecht	Turkse
6. N.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ projectmedewerker	HBO/Universitair	22	Vlaardingen	Nederlandse
7. R.	Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Student/ kassamedewerkster	HBO/Universitair	19	Oud-Beijerland	Nederlandse
8. F.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ community assistent	HBO/Universitair	24	Den Haag	Nederlandse
9. Su	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ medewerkster telecombedrijf	HBO/Universitair	25	Delft	Nederlandse
10. W.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Beleidsmedewerkster Welzijn en Zorg	HBO/ Universitair	51	Strijen	Nederlandse
11. Y.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Student/ doktersassistent	Middelbaar beroepsonderwijs	23	Oud-Beijerland	Nederlandse
12. K.	Man	Autoritair	Niet-digibeet	Accountmanager	Middelbaar beroepsonderwijs	24	Oud-Beijerland	Marokkaanse
13. I.	Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Gemeentesecretaresse	Middelbaar voortgezet onderwijs	55	Heinenoord	Nederlandse
14. M.	Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Teamleidster bij Albert Heijn	HBO/ Universitair	26	Dordrecht	Nederlandse
15. Sj	Vrouw	Libertair	Digibeet	Bode op een gemeentehuis	Basisschool/ lagere school	57	Strijen	Nederlandse
16. Gi	Vrouw	Libertair	Digibeet	n.v.t (AOW)	Hoger voortgezet onderwijs	83	Rotterdam	Nederlandse
17. Fr	Man	Autoritair	Digibeet	n.v.t. (AOW)	Lager voortgezet onderwijs	77	Rotterdam	Nederlandse
18. Ni	Vrouw	Autoritair	Digibeet	n.v.t. (AOW)	Basisschool/ lagere school	85	Rotterdam	Nederlandse
19. Mi	Vrouw	Libertair	Niet-Digibeet	Onderwijsassistent	Middelbaar Beroepsonderwijs	23	Oud-Beijerland	Nederlandse
20. Gu	Man	Autoritair	Digibeet	Financial Controller	Hoger voortgezet onderwijs	60	Oud-Beijerland	Indonesische
21. Ma	Vrouw	Autoritair	Digibeet	Parttime verkoopster	Hoger voortgezet onderwijs	58	Oud-Beijerland	Nederlandse
22. A	Vrouw	Libertair	Niet-Digibeet	Adviseur	HBO/Universitair	24	Spijkensisse	Nederlandse
23. We	Man	Autoritair	Digibeet	Hefbrug monteur	Geen opleiding	45	Ridderkerk	Nederlandse
24. In.	Vrouw	Autoritair	Digibeet	Verkoopster	Middelbaar voortgezet onderwijs	57	Oud-Beijerland	Nederlandse

Bijlage 4: Strategische vragen m.b.t. de nieuwe concepten. (Het meten van vanzelfsprekendheid, media-invloed en cognitieve dissonantie).

(Bij 1 t/m 5, respondent confronteren indien tegenstrijdige antwoorden gegeven worden).

1. Geheimhouding

Heeft de overheid recht op geheimen?

Waarom mogen deze geheimen niet naar buiten komen?

Is het nodig dat de bevolking alles weet?

Als bijvoorbeeld de Nederlandse overheid (belangrijke) fouten heeft gemaakt in Afghanistan of dichterbij in de financiële sector, zou de bevolking dat dan moeten weten?

2. Sceptische houding

Waarom ben je sceptisch? (alleen van toepassing als dat het geval is)

Hoe sta je tegenover bijvoorbeeld documentairemakers die misstanden van de overheid aan de kaak stellen? Michael Moore heeft bijvoorbeeld documentaires gemaakt over 9/11 en over andere misstanden. (Hier kan tegelijkertijd loyaliteit mee gemeten worden)

3. Tegen rebellerende idealisten

Wat vind je van idealisten? Mensen die opkomen voor hun idealen en misstanden aantonen? (bijv. nu de demonstraties tegen misstanden in de financiële sector en tegen het kapitalisme)

Zijn deze mensen nodig?

Wat vind je van de rellen in het Midden Oosten? Mensen werd onrecht aangedaan door een leider van een land en de bevolking is in opstand gekomen. Wat vind je daarvan?

4. Vanzelfsprekende loyaliteit

Wat vind je van Amerika, hoe zie jij dit land in verhouding tot de rest van de wereld?

Wat kan je zeggen over de Amerikaanse politiek of over de leiders van dat land?

5. Identificatie leger/Verenigde Staten

Heb je het filmpje gezien dat Wikileaks onder de naam 'Collateral Murder' naar buiten heeft gebracht in 2010?

(uitleggen wat er in te zien is. Als men de nadruk legt op de soldaten of op 'het westen' dan kan er sprake zijn van vanzelfsprekende loyaliteit)

Wat vind je daarvan?

6. Gevaar

Als je nu, na alles wat je gelezen en gehoord hebt, moest zeggen wat je vind van een organisatie als Wikileaks, wat zeg je dan?

Wat is het belangrijkste?

7. Speculatie

Wat zou er kunnen gebeuren wanneer geheimen openbaar worden gemaakt?

Waarom zou het gevaarlijk kunnen zijn? (Indien de respondent het gevaarlijk acht)

Wat zouden de gevolgen dan kunnen zijn? (Indien gespeculeerd wordt: laten weten aan respondent dat het apart is deze mening te hebben als het bewijs voor gevaar nooit geleverd is)

Bijlage 5: itemlijst

Concept 1: Geheimhouding

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ik vind het niet ehh, in wat ik hier net lees in dit stukje, vind ik het inderdaad goed dat mensen dit kunnen zien, maar vooral omdat iemand aan zelfverrijking doet hierdoor.. Maar in het geval van Amerika dat over de oorlog in Irak publiceert vind ik het slecht, omdat mensen in gevaar kunnen komen. En het zijn gewoon staatsgeheimen en staatsgeheimen moeten in ieder geval... Het zijn niet voor niets staatsgeheimen.
1.			Ja het is toch altijd zo geweest? En het is toch altijd goed gegaan? Dus waarom zou je dan in een keer alles moeten weten? Je hoeft niet alles te weten.
1.			Ja overheid is er om jou te leiden en te helpen. Dan zijn er geheimen die je moet hebben en andersom werkt dat niet. Als iedereen altijd alles maar zou moeten weten, dan werkt het niet en zou het een zooi worden.
2. G. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ja, omdat er bepaalde dingen zijn die het volk niet hoort te weten. Dat kan te maken hebben met bepaalde belangen die spelen en met bepaalde risico's. Ehh het kan financieel gevolgen hebben voor bepaalde landen en gebieden, het kan ehh risico's vormen voor militairen en dat is iets dat we altijd moeten zien te voorkomen. Ehh verder kan het zorgen dat onderlinge banden tussen landen en overheden dat die slecht worden, omdat één persoon toevallig iets gezegd heeft. Ja en alles eigenlijk een beetje in die trend. Er is gewoon een heleboel informatie die hoort het volk gewoon niet te weten in hun veiligheid, maar ook de veiligheid van anderen. Het belang van één dient niet boven die van een meerderheid uit te komen.
2.			<i>En bijvoorbeeld het publiceren van bankgegevens als er fraude wordt gepleegd?</i> Ja kijk dat is wel iets waarvan is zeg, nou dat is weer in het belang van een meerderheid. Er zijn namelijk mensen die willen zich niet conformeren aan de Nederlandse wetgeving en in dat soort gevallen zeg ik van ja daar moet de overheid alle middelen daartoe gebruiken. En dat die middelen niet openbaar gemaakt worden lijkt me logisch in verband met vertrouwelijkheid van persoonsgegevens, ehh alsmede dat als het bekend wordt van te voren dan haalt iedereen zn geld daar weg en dan is het een kat en muis spel, wat de burger weer meer geld kost.
3. J. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ja, ik vind het aan de ene kant goed, omdat je meer openheid krijgt, maar aan de andere kant, het zijn niet voor niets staatsgeheimen dus je kan het beter niet doen. Je krijgt er alleen maar gezeik mee.
6. N. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Nou ik denk dat het tot op zekere hoogte wel goed is, maar ook dat je bepaalde informatie gewoon niet moet geven, omdat dat meer onrust veroorzaakt terwijl dat niet nodig is

7. R. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Ja nouja gewoon, omdat het ehh... je leeft toch ook gewoon op dezelfde wereld? Het is soms wel dat je zelf wilt weten wat er speelt, maar je hoeft toch niet alles te weten? Als je echt helemaal weet hoe het is veroorzaakt enzo heb je mensen die allemaal vragen gaan stellen
9. Su. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	ehhmm opzich wel goed dat er dus wel meer informatie wordt verspreid waar je normaal gesproken niks van af weet, maar aan de andere kant denk ik dat niet alle documenten er voor zijn om het openbaar te maken. Omdat het ook wel heel veel onrust met zich mee kan brengen
10. W. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ik vind niet dat alles openbaar moet worden. Dus je moet kiezen tussen twee dingen goed slecht. Aan de ene kant goed want ik ben voor transparantie, maar er zijn nu eenmaal dingen die kan je beter niet openbaar maken
10.			Ik vind wel dat het gemeentebestuur openbaarheid moet geven. <i>Dus landelijk en wereldwijd?</i> Ja maar behalve als het heel gevoelig is. <i>Zoals?</i> Nouja bijvoorbeeld meneer Osama bin Laden. Moet iedereen dat weten? Dat vind ik moeilijk zulke dingen. Sommige dingen wil ik ook niet weten
12. K. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Hoe doortastend en hoe zichtbaar is Wikileaks zeg maar hoe kan je daar op terug komen, hoe kan je daarachter komen. Als alles geheim is, de overheid zal niet voor niets dingen geheim willen houden. Misschien om angst te onderdrukken of om stress bij mensen te voorkomen.
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ehhm gemengde gevoelens heb ik erover, ik vind dat bepaalde dingen, dat het niet nodig is dat bekend te maken. Je veroorzaakt er vaak meer onrust mee dan werkelijk nodig is. <i>Kan je dat uitleggen die onrust?</i> Nou je krijgt natuurlijk een hele toestand in de media. En de media blaast natuurlijk bepaalde dingen wel een beetje op. En dat stapelt zich dan op, en dat is vaak niet nodig, waardoor het alleen maar ernstiger, terwijl als het niet bekend was gemaakt, dat er dan geen haan naar kraait.
14.			Ja. Ja het moet geen stalinistisch regime worden haha, maar ja ik denk ook bij bepaalde dingen dat het nuttig is dat bepaalde dingen dat mensen die daar verstand van hebben ervan af weten, maar ik denk dat als bepaalde dingen in de media belanden, ja dat ze het opblazen dan denk ik ja jongens dat is nergens voor nodig. Dat is hetzelfde dat je ehh op het internet gaat vertellen hoe je een bom moet maken. Dat is gewoon dom
14.			<i>En stel, wanneer de overheid belangrijke fouten heeft gemaakt in Afghanistan of in de financiële sector. Zou de bevolking dat dan moeten weten?</i> Ja dat denk ik wel, ja. <i>Als meerwaarde?</i> Ja als het om fouten gaat bijvoorbeeld, waardoor je ook stemgedrag kan veranderen bijvoorbeeld dat soort dingen. Maar als het alleen maar achtergrondinformatie is waar je helemaal niks mee kan behalve dan er ophef mee veroorzaken, dan vind ik het geen meerwaarde hebben.

15. Sj. Vrouw	Libertair	Digibeet	Ik denk het wel dat er geheimen zijn. En dat dat niet naar buiten komt. <i>En dat vind u goed?</i> Ja toch wel, je hoeft toch niet alles te weten? <i>Ja want als bijvoorbeeld de Nederlandse overheid geheimen heeft, zouden de burgers dat moeten weten?</i> Nee maar we horen het toch wel denk ik. Het is wel belangrijk als burgers dat weten.
15.			<i>Wat vind u positief aan Wikileaks? Aan het publiceren van overheidsgeheimen?</i> Niet echt iets, ze kunnen het beter voor dr eigen houden. Al die onrust enzo.
15.			Nee mailtjes mogen niet naar buiten komen hoor, dat mag eigenlijk niet mogen dat soort dingen. Of papieren die op straat liggen dat soort dingen.
16. Gi. Vrouw	Libertair	Digibeet	Ja het is geen zwart-wit ehh. Ja soms kan het goed zijn en soms niet. Maar ik geloof niet dat je alles kan publiceren. Dan krijg je een onrustig volk.
16.			Nou ik denk wel dat er bepaalde dingen zijn die boven water moeten komen, maar niet aanhouden, want dan krijgen we weer zo'n onrustig land. En dan gooien ze de regering er weer uit. En ja ik weet het niet. Je moet geloof ik het schip in het midden laten zeggen ze dan, Nederland.
17. Fr. Man	Autoritair	Digibeet	<i>Wat Wikileaks doet is slecht, omdat ze alleen maar onrust veroorzaken, de burger hoeft niet alles te weten.</i> Nou waarom niet? Je mag wel alles eten maar niet alles weten! Nou andersom is het ook niet best hoor. Ja dat de burger de overheid moet controleren, dat is zeer zeker zo, want je leeft in een democratie. Dus ehh je moet wel dingen vasthouden, maar moeilijk punt.
18. Ni. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja aan de ene kant is het natuurlijk goed he. Ja tenminste dat vind ik. Want anders dan kom je het nooit te weten. Ja die klokkenluiders die heb je nodig, maar ik heb altijd geleerd, je mag niet klikken. En ergens zit dat toch in me. En dan is dat zo moeilijk.
19. Mi. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Is het nodig dat de bevolking alles weet?</i> Nee, dat ook weer niet. Ik denk dat als je dat in een kring houdt waar beslissingen moeten worden genomen dat dat wel de beste manier is, maar sommige dingen, zoals ik zei van ehh met oorlogen, je man wordt uitgezonden of je vrouw. Informeer die mensen dan wel en zeg ook waar het over gaat. Ik vind wel dat je daar recht op hebt
19.			Nou de financiële sector sowieso, want daar hebben we direct mee te maken. Dus ik vind wel dat je als burger daar recht op hebt om te weten van nouja zo staan we ervoor met ons land en hoe gaan we dat oplossen en ja met de oorlog is natuurlijk een beetje dubieus, want ik als persoon zijnde heb er niet veel mee te maken, maar als je de overheid een fout maakt waardoor Nederland zelf in gevaar zou kunnen komen, dus als er aanslagen hier zijn, dan vind ik wel dat dat moet gezegd worden. En dan niet in één keer acht uur savonds het luchtalarm gaat van wat is hier aan de hand.
22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja tot op zekere hoogte. Ik vind dat wel goed, want ehh ik bedoel ehh, overheden maken beslissingen voor ons en daar leiden wij ook onder als zij beslissen om oorlog te gaan maken met een of ander land, dan zijn wij daar de dupe van. Maar aan de andere kant vind ik het ook goed dat wij niet alles weten, want waar zou je je druk om moeten maken, want het creëert ook onrust.

22.			<i>Doel je dan op die video Collateral Murder?</i> Ja zoiets ja, het is niet precies wat ik in mn hoofd had, maar wel inderdaad ehh ik bedoel dat zijn dingen die hoeft niet iedereen te zien, dat zijn dingen die gebeuren enne ja daar moeten de mensen die er verstand van hebben maar mee omgaan
22.			<i>Dus je maakt eigenlijk onderscheid in burgers?</i> Ja, ja dat is natuurlijk ook niet eerlijk, want je moet wel gelijkheid hebben, maar er zou misschien een soort van ehm select groepje van bepaalde mensen die er verstand van hebben, die zouden dat soort informatie moeten kunnen krijgen. Bijvoorbeeld mensen die de samenleving representateren en niet die daar zelf winst van kunnen krijgen daar mee om te gaan
22.			<i>En ehm als bijvoorbeeld de Nederlandse overheid belangrijke fouten heeft gemaakt, of dat er onschuldige slachtoffers gevallen zijn, of ja dat ze misstappen hebben begaan in de financiële sector. Vind jij dat de bevolking dat zou moeten weten?</i> Ja dat denk ik wel. Ja ja ja. <i>Waarom?</i> Ja waarom. Ja ehh ik bedoel. We sturen toch een hoop van onze burgers daar naartoe en je moet toch weten waarvoor jou samenleving daar zit en op het moment dat daar allerlei rare dingen gebeuren, dan vind ik ook dat wij dat horen te weten. Wij zetten onze levens daarvoor in en dan vind ik niet dat dat allemaal maar stil moet worden gehouden en dat je maar mag vechten zonder daar vragen over te stellen.
22.			Ja ik denk dat dat per situatie afhankelijk is. In sommige situaties is het gewoon belangrijker dat je iets niet weet. Kijk je hoeft ook niet alles tegen je vriend te zeggen. Kijk je weet bij sommige dingen die je zegt, terwijl dat totaal niks te betekenen heeft, dat dat enorm veel ophef kan veroorzaken. Ja, waarom zou je het dan doen? De ander wordt er ook niet beter van. De burgers wordt er ook niet beter van om te weten hoe alles is
22.			Ja tot op zekere hoogte. Ik bedoel wat ik net zei, van ehh, waar bereik je meer mee, door iets te vertellen en daar een hoop ophef mee te veroorzaken of door iets niet te vertellen en dan maar een geheim te hebben. Ja en in sommige situaties is het inderdaad belangrijk om openheid, transparantie en zichtbaarheid te doen, maar ja ja ik weet niet, waarom ik dat vind. Ja moeilijk.....
23. B. Man	Autoritair	Digibeet	Ja soms, wat is onbetrouwbaar. Aan de ene kant zeg ik ja je mag het niet uitlekken, niet aan de burgers, maar ik denk gooi het dan bij de regering neer. Lek het niet uit aan de burgers, maar gooi het bij de regering neer. Doen die er niks mee, ga dan verder, maar niet alles rondstrooien.
23.			<i>Heeft de overheid recht op geheimen?</i> Ja recht op geheimen, ik denk et, ja ik denk dat de mensen gek worden en daarom denk ik ja jongens je mot niet alles weten. Ik bedoel wat nou ook in Griekenland gebeurt, dat is precies hetzelfde, de mensen begrijpen het niet. Ze hebben het over zoveel nullen, maar wat is nou zoveel nullen met zoveel landen? Het is eigenlijk niks, waar hebben we het over?
23.			Ik denk alles moet niet uitgelekt worden, het moet meer binnenskamers blijven denk ik.

23.			<i>Net als Peter R. de Vries enzo?</i> Ja ik weet, als je de programma's bekijkt dan denk ik van ja het is wel eens goed dat ze erachteraan gaan. Maar dan vind ik ook dat de regering er te weinig aan doet. Of de politie of wat dan ook. Ze worden op een dienblaadje aangegeven, maar dan worden ze nog niet gepakt. Ja dan denk ik van ja het is wel leuk om te zien, maar het is jammer dat er dan zo weinig aan gedaan wordt. En dat heb gewoon met de wet- en regelgeving te maken hiero, want die zit heel ingewikkeld in elkaar
24. In. Vrouw	Autoritair	Digibeet	<i>U vind dat de bevolking wel mag weten wat er speelt?</i> Ja we hoeven toch niet dom gehouden te worden? <i>En ook in alle gevallen?</i> Of zijn er geheimen waar van u denkt nou... Ja staatsgeheimen misschien, maar het merendeel mag wel Zou u een voorbeeld kunnen noemen? Ja staatsgeheimen, dus qua oorlogstoestanden enzo met Nederland ofzo, maar verders...neehoor.
24.			<i>Vind u dat de overheid recht heeft op geheimen?</i> <i>Enigszins?</i> Enigszins ja, ze hoeven niet alles op straat te gooien, maar ook niet onder het mom van wij zijn de overheid en we vertellen maar niks.
24.			Nou over het koninklijk huis ofzo, dan denk ik nou daar mogen ze toch ook open over zijn? Dat hoeft toch niet zo stiekem? Iedereen weet toch dat daar een hoop geld verspilt wordt? Ja dan mogen ze best naar buiten brengen
24.			En als de Nederlandse overheid belangrijke fouten heeft gemaakt in bijvoorbeeld Afganistan of in de financiële sector of...Nou dat mag wel boven tafel komen hoor! Als jij fouten maakt wordt dat toch ook bekend gemaakt?
21. Ma. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja het kan natuurlijk voor onderhandelingen soms handig zijn bepaalde dingen niet te zeggen, maar echt geheimen, dan krijg je toch weer z'n onsmakelijk idee van het wordt in de doofpot gestopt. Dus ja dat vind ik wel een beetje engig
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	<i>En vind u dat de overheid enigszins recht heeft op geheimen?</i> Jaja bij tactische overwegingen misschien, want soms met de islamisering kan dat wat gevoelig zijn. Dan gooi je juist olie op het vuur. Soms is het wel tactisch om het niet te doen. Maar dat hangt van de situatie af he zei ik al.
20.			Ja dat kan, maar dat is afhankelijk van de situatie, maar dat kan gebeuren en dat is dan helaas. Dat moet ik zelfs toegeven helaas, enne het heeft nog een gevolg, want achteraf wat meer duidelijkheid geven waarom ze dat gedaan hebben, dat zou wel kunnen. Maar ook dan is het niet altijd gewenst

Concept 2: Sceptische houding

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Nee ik kan me niet voorstellen dat iemand, ja mensen in het dagelijks leven met een gewone baan, echt de gewone burger daar nou voordeel uit haalt. Ik denk niet dat mensen zich echt interesseren in van nou ik zou wel eens willen weten wat die mensen nu eigenlijk doen
2. G.Man	Autoritair	Niet-digibeet	<i>Je hebt aangegeven dat je weinig weet over de klokkenluiderorganisatie Wikileaks, maar aan de andere kant weet je wel wat ze doen?</i> Ja, ja dat weet ik. Ik weet dat ze geheime documenten of semi-geheime documenten openbaar maken op het internet. Over verschillende overheden.
3. J. Man	Autoritair	Niet-digibeet	<i>Oke en wat versta je onder staatsgeheimen? En wanneer is het wel goed en wanneer niet?</i> Ja eigenlijk is het helemaal niet goed natuurlijk, maar het is wel leuk dat een keer te zien. Het heeft natuurlijk helemaal geen meerwaarde voor de burger, want je krijgt er alleen maar gedonder mee.
3.			Ja ik denk dat iedereen dat weet dat dat soort dingen bestaan, maar dat het nu vrij is gekomen dat geeft wel meteen iets extra's. Wat sensatie, ik denk dat het meer voor de media is dan dat het echt een positief effect kan hebben.
3.			<i>Oke en vind je Wikileaks onbetrouwbaar?</i> Nee, nouja het is net zo onbetrouwbaar als de overheid nu.
3.			<i>Maar Wikileaks komt wel op voor de belangen van burgers?</i> Ja dat zeggen ze, maar ik denk dat dat meer voor hun ook een leuk projectje is wat ze kunnen doen, en ehh dan komt het toevallig bij de burgers terecht, maar als ze het andersom hadden kunnen doen hadden ze dat ook graag gedaan.
3.			<i>Maar je vind wel dat Wikileaks iets kan veranderen?</i> Ja dat kunnen ze ook wel als ze dat blijven doen en ze blijven goeie documenten krijgen, want dat is natuurlijk ook nog maar de vraag. Maar ze kunnen er wel wat aan doen, ze kunnen wel enige invloed hebben, maar ik weet niet of dat zoveel gaat uithalen dat dat echt voordeel gaat opleveren ofzo.
5. S. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja westerse landen doen echt alsof ze heilig zijn, geen corruptie, nooit iets fout, maar nu zie je juist andersom. Ik denk niet dat het echt voor het volk is, want Wikileaks heeft daar ook zijn eigen belang bij, maar gewoon om staatsgeheimen openbaar te maken en overheden en regeringen kapot te maken dan voor de burgers.
5.			Komt Wikileaks op voor de belangen van burgers? Ja zoals ik net al zei, niet echt denk ik. Misschien voor een deel wel, maar ze doen het echt voor eigen belang
6. N. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja ik heb ook het idee dat ze meer een statement willen maken, dat ze meer idealistisch zijn. Het volk

			komt niet op de eerste plek denk ik
10. W. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Is Wikileaks betrouwbaar?</i> Ja ik geloof namelijk niet... Je kan dingen ook in scene zetten heb ik het idee. Is het echt waar allemaal wat we zien. Dat is de vraag, maar dat is altijd de vraag. Of ga je niet ehh dingen... ja hoe moet ik het zeggen.... Dat het averechts.... Ik geloof wel dat ik ehh als ik iets zie dan geloof ik het altijd niet gelijk. Want je kan dingen zo alles manipuleren op internet. Wikileaks doet het natuurlijk niet zelf... Ze krijgen documenten aangeleverd..
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Nou ik weet vooral dat ze inderdaad ehm documenten op de een of andere manier ergens vandaag halen en mm dat in de publiciteit brengen. Zodat wij achter meer informatie komen achter wat de overheid geheim wil houden voor ons. De dingen uit de doofpot komen juist nu naar buiten en het is niet bekend hoe ze aan die informatie komen en het zal wel illegaal zijn uiteindelijk
11.			<i>je vind Wikileaks niet onbetrouwbaar?</i> Deels je weet niet waar de bronnen vandaan komen dus het kan ook allemaal verzonnen zijn. Ik denk ook niet dat ze het allemaal zelf gaan verzinnen want ze weten ook heus wel wat voor problemen ze veroorzaken denk ik.
11.			<i>In welke opzichten denk jij dat Wikileaks opkomt voor de belangen van burgers. In hoeverre?</i> Uhm ja deels denk ik dat ze toch ook wel ja wat zal het zijn. 70 procent ofzo en 30 procent meer aan zichzelf denken wat ze ermee kunnen bereiken.
11.			Ik denk niet dat hun dat zo dusdanig kunnen veranderen dat de overheid opeens open boekje gaat doen want er zullen altijd dingen blijven.. ja die je dan weer risico meenemen net zoals met die militairen dat die namen maar altijd bekend zullen zijn. Dat geloof ik niet want dat is voor hun ook een gevaar.
12. K. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Een beetje dubieus, want ik vraag me bijvoorbeeld ook af, hoe komt Wikileaks daaraan. Verder ja al die geheime documenten, wie zegt dat die betrouwbaar zijn vraag ik me een beetje af
12.			Nou over het algemeen, het komt toch achteraf. Of het nou een geheim is of iets dat de overheid later wil bekennen, het komt toch achteraf, dus wat heeft het voor nut dan om het dan nog te weten
13. I. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Ja ze zetten alles op internet wat je maar wilt weten, waar of niet waar.
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Nou je krijgt natuurlijk een hele toestand in de media. En de media blaast natuurlijk bepaalde dingen wel een beetje op. En dat stapelt zich dan op, en dat is vaak niet nodig, waardoor het alleen maar ernstiger, terwijl als het niet bekend was gemaakt, dat er dan geen haan naar kraait.

14.			(over Collateral Murder) Ja dat vind ik misstanden die je best wel bekend mag maken. Ehhm het kan natuurlijk nooit de bedoeling zijn geweest, maar dat is natuurlijk iets anders dan dat je de correspondenties tussen ambasades bekend gaat maken. Daarvan denk ik nou lekker boeiend. Dat heeft voor mij heel weinig meerwaarde. Kijk dat soort dingen van Irak dat vind ik wel ja
14.			En je hebt ook aangegeven dat je het ermee eens bent dat Wikileaks niet rechtmatig aan documenten komt en om deze reden onbetrouwbaar is. Ja ik neem het wel met een korreltje zout als je niet goed weet waar het vandaan komt. Nee want jij denkt dat het een beetje hier sprokkelen een beetje daar sprokkelen is? Ja. Ja dat er meer een hype van wordt gemaakt.
14.			Ik heb er meer sympathie voor als mensen voor hun rechten willen opkomen. En voor de samenleving. Dan dat het gaat over correspondentie over email en zoals ik al zei. Dan denk ik ja waarom wordt het klakkeloos naar buiten gebracht? Dat vind ik een ander iets dan wanneer je bepaalde idealen nastreeft.
15. Sj. Vrouw	Libertair	Digibeet	<i>U denkt dat Wikileaks niet rechtmatig aan documenten komt?</i> Nee ik denk het niet. Dat is mijn idee bij Wikileaks.
16. Gi. Vrouw	Libertair	Digibeet	Ja ik vind wel dat het in de gaten moeten worden gehouden. Ja ze horen eigenlijk helemaal geen geheimen te hebben voor het volk. Anders krijg je zo'n raar land. Nouja met al die berichtgevingen kom je toch wel een hoop te weten. Maar buiten Wikileaks wordt er natuurlijk ook wel naar gekeken of alles klopt. Je hebt hele kritische kranten en journalisten
16.			Ehh, ja ik weet natuurlijk niet in hoeverre ze scheef schaatsen, maar de meeste Nederlanders hebben er geen last van zoals het gaat. Ik zie niet allemaal ongeruste menen rond lopen van wat zijn ze daar nu allemaal weer aan het uitvreten. Ik vind toch wel dat ja er wordt veel gepubliceerd en er zijn veel journalisten. En als er wat fout gaat wordt dat wel breed uitgemeten
19. Mi. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Ik merk dat je een beetje sceptisch bent?</i> Jawel, ja misschien dat dat het meer in fases moet worden gebracht. Per onderwerp gewoon naar buiten. Maar opzich zou het wel... Ik denk ja we hebben het ook zonder gedaan en onwetendheid is denk ik ook niet iets dat slecht is.
22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Ehm je hebt eens gezet bij Wikileaks komt niet rechtmatig aan documenten en is om deze reden onbetrouwbaar.</i> Ja nouja, zoals in dat ene artikel al stond... Zij weten niet waar zij die informatie vandaan halen en er is een of andere militair in Irak is daarvoor ontslagen, maarja dat weten we ook niet waar dat vandaan komt. Ik vind dat je je bronnen altijd goed moet nachecken en ja als dat niet duidelijk is. Ik weet niet waar het vandaan komt, dus waarom zou je het geloven.

23. B. Man	Autoritair	Digibeet	<i>Vind u Wikileaks betrouwbaar?</i> Ja soms, wat is onbetrouwbaar. Aan de ene kant zeg ik ja je mag het niet uitlekken, niet aan de burgers, maar ik denk gooi het dan bij de regering neer. Lek het niet uit aan de burgers, maar gooi het bij de regering neer. Doen die er niks mee, ga dan verder, maar niet alles rondstrooien.
24. In. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Nou niet a la minute denk ik, maar misschien op de lange duur...Hoe meer aandacht overal aan gegeven wordt, ja. En je steekt toch je kop in het zat als je iets zou horen dat niet klopt? Wat niet weet wat niet deert.... Ja we zijn toch geen struisvogels
21. Ma. Vouw	Autoritair	Digibeet	Nouja goed, ja als je niks te verbergen hebt dan hoef je ook niet bang te zijn, dus ik denk dat de reacties dus ook een beetje daar door komen en geen ene overheid is te vertrouwen, dus zo dat ze ook aan zelfverrijking gaan doen enzo. Maar ja ik vind het wel goed. Het kan natuurlijk ook verkeerd uitpakken, maar goed ik denk dat de voordelen toch uitslaan in die richting.
21.			Ehh nou ik zie het wel positief, maar het blijft altijd wel.... Ik heb wel bepaalde terughoudendheid daarin hoor, maar als je het heel zwart-wit wilt stellen, dan hou ik het bij het positieve
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Dus u vindt dat het de taak is van Wikileaks om te nuanceren? Ja daar moeten ze wel in nuanceren ja en dat is moeilijk, want wie doet dat dan wel bij Wikileaks. Dat moeten ze niet ongenueanceerd doen, dat is niet altijd wijs. Maar met de overheid vind ik wel, alleen daar moeten ze inderdaad genuanceerd mee omgaan

Concept 3: Tegen rebellerende idealisten

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Nee ik kan me niet voorstellen dat iemand, ja mensen in het dagelijks leven met een gewone baan, echt de gewone burger daar nou voordeel uit haalt. Ik denk niet dat mensen zich echt interesseren in van nou ik zou wel eens willen weten wat die mensen nu eigenlijk doen
3. J. Man	Autoritair	Niet-digibeet	<i>Oke en wat versta je onder staatsgeheimen? En wanneer is het wel goed en wanneer niet?</i> Ja eigenlijk is het helemaal niet goed natuurlijk, maar het is wel leuk dat een keer te zien. Het heeft natuurlijk helemaal geen meerwaarde voor de burger, want je krijgt er alleen maar gedonder mee.
3.			Ja ik denk dat iedereen dat weet dat dat soort dingen bestaan, maar dat het nu vrij is gekomen dat geeft wel meteen iets extra's. Wat sensatie, ik denk dat het meer voor de media is dan dat het echt een positief effect kan hebben.
3.			Maar Wikileaks komt wel op voor de belangen van burgers? Ja dat zeggen ze, maar ik denk dat dat meer voor hun ook een leuk projectje is wat ze kunnen doen, en ehh dan komt het toevallig bij de burgers terecht, maar als ze het andersom hadden kunnen doen hadden ze dat ook graag gedaan.
5. S. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja westerse landen doen echt alsof ze heilig zijn, geen corruptie, nooit iets fout, maar nu zie je juist andersom. Ik denk niet dat het echt voor het volk is, want Wikileaks heeft daar ook zijn eigen belang bij, maar gewoon om staatsgeheimen openbaar te maken en overheden en regeringen kapot te maken dan voor de burgers.
10. W. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja niet voor alle burgers. Hoe moet ik het zien. Ehhmm niet opkomt. .. Gaan mensen ermee gebaat om dingen te weten? Dat is meer mijn punt. Het zal wel wel zijn dan nu ik het zo goed beschouw. Maar ik heb een beetje het idee van het is de overheid tegen de burgers. Dat het twee kampen zijn
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>In welke opzichten denk jij dat Wikileaks opkomt voor de belangen van burgers. In hoeverre?</i> Uhm ja deels denk ik dat ze toch ook wel ja wat zal het zijn. 70 procent ofzo en 30 procent meer aan zichzelf denken wat ze ermee kunnen bereiken. En kijk iedereen maakt fouten, ook leidinggevende, dus ik vind niet dat ze alles naar buiten moeten brengen
12. K. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Hoe doortastend en hoe zichtbaar is Wikileaks zeg maar hoe kan je daar op terug komen, hoe kan je daarachter komen. Als alles geheim is, de overheid zal niet voor niets dingen geheim willen houden. Misschien om angst te onderdrukken of om stress bij mensen te voorkomen. Ik vraag me af, hoe komen ze eraan
12.			Nou de politiek waar ik me van op de hoogte ben is dat de politiek na een x aantal jaren moet zelf documenten vrijgeven, dus is het dan toch nog transparant. Dus ik vraag me af wat Wikileaks ermee wil bereiken het nu al transparant te maken

12.			Ik denk dat Wikileaks een uit de grond gegroeide organisatie is die journalistiek op een hele verkeerde manier toepast
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja. Ja het moet geen stalinistisch regime worden haha, maar ja ik denk ook bij bepaalde dingen dat het nuttig is dat bepaalde dingen dat mensen die daar verstand van hebben ervan af weten, maar ik denk dat als bepaalde dingen in de media belanden, ja dat ze het opblazen dan denk ik ja jongens dat is nergens voor nodig. Dat is hetzelfde dat je ehh op het internet gaat vertellen hoe je een bom moet maken. Dat is gewoon dom
14.			<i>Wat vind je bijvoorbeeld van, want ik merk dat je een klein beetje sceptisch bent over Wikileaks en hetgeen wat ze doen, maar ben je toevallig bekend met Michael Moore, documentaire maker die misstanden van de Amerikaanse overheid aan het daglicht brengt.</i> Ja ehhm, wel prima. Ik ehh, wat ik al zeg, als het een groter doel dient vind ik het hartstikke leuk en aardig. En hij wil daar ook iets sociaals mee bereiken en dat mis ik af en toe een beetje bij Wikileaks. <i>Wat vind je van idealisten? Mensen die opkomen voor een bepaald ideaal? Nu zie je toevallig dat mensen aan het demonstreren zijn tegen misstanden in de financiële sector en het kapitalisme. Wat vind je daarvan?</i> Ja dat recht heb je om te demonstreren. Ik hoef er niet achter te staan, maar ik heb er zeker geen last van. Ja ik ehh, vergeleken met jaren tachtig bijvoorbeeld zijn we een redelijk rustig volk op het moment. Nee weer eens wat nieuws
14.			ze willen graag transparantie, maar ik vind het er ondoorzichtig van worden. Allerlei verschillende onderwerpen, dan streef je je doel voorbij en dat vind ik zonde...
15. Sj. Vrouw	Libertair	Digibeet	<i>Wat vind u ervan dat veel mensen laatste tijd aan het demonstreren zijn tegen de financiële sector?</i> Ja dat vind ik wel belangrijk. We zitten er allemaal in zulke dingen. Ja toch? . (over documentairemakers) Ja ik vind het wel goed dat het zo uitgezocht wordt. Dat het voor de dag komt. Want in een gevangenis toen pas geleden geloof ik en een tijdje terug verleden jaar was het met de militairen enzo. Dat ze makkelijk op die basis konden komen. Ik vind het wel goed dat je dat doet. Ja dat ze es een keer goed ernaar kijken. Want ze konden zondag ook heel makkelijk bij die rare mensen komen. Die zaten in die gevangenis, nou daar konden ze zo opkomen. Je zou toch neergeschoten worden ofzo.
19. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja dat is meer wat ik zeg een stukje discretie wat je moet hebben tijdens het lekken van informatie, want ja je hoeft niet alles te weten, want stel je weet alles dan kan er ook weer iets gebeuren wat niet de bedoeling is zeg maar. In een keer een opstand hier tegen onze regering omdat er in Irak iets gebeurd waar wij het totaal niet mee eens zijn.

22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ehm je hebt eens gezet bij Wikileaks komt niet rechtmatig aan documenten en is om deze reden onbetrouwbaar. Ja nouja, zoals in dat ene artikel al stond... Zij weten niet waar zij die informatie vandaan halen en er is een of andere militair in Irak is daarvoor ontslagen, maarja dat weten we ook niet waar dat vandaan komt. Ik vind dat je bronnen altijd goed moet nachecken en ja als dat niet duidelijk is. Ik weet niet waar het vandaan komt, dus waarom zou je het geloven.
22.			Nou kijk. Heel de overheid, alle overheden zijn er tegen dat alle informatie wordt uitgelekt, maar de enige die de juiste informatie heeft zijn zij. Dus dan moet er ergens een lek zijn. Nou hoe betrouwbaar kan dat zijn... Ik denk gewoon, voordat ik alles geloof wat er in staat dat ik eerst gewoon zeker wil hebben waar die informatie vandaan komt en pas dan weet ik wat je ermee kan en niet kan denk ik
			<i>Waarom ben je over Wikileaks sceptisch en andere vormen van opstand niet? Ja ik denk toch omdat het een organisatie is. Ik bedoel zij zetten die documenten op een website en ja wat daar verder mee gebeurt, ja daar hebben ze misschien wel een mening over, maar daar doen zij niet zoveel mee. En zo'n burger leeft in zulke omstandigheden heel zn leven en op het moment dat hij daar dan wat tegen kan doen en hij doet er dan wat tegen dan vecht je voor je eigen recht weet je wel en zoiets als dat soort dingen.... Ja ik denk niet dat het echt te vergelijken is, omdat wij in een samenleving wonen waar je alles gewoon redelijk voor elkaar hebt. Ja...</i>
22.			Nou tot op zekere hoogte goed, ik vind wel dat de bronnen waar Wikileaks informatie vandaan haalt ook moeten worden gepubliceerd om zo wat meer credibility te krijgen laat maar zeggen. Maar of ik nou echt vind dat alle burgers recht hebben om te weten wat er gebeurt in de wereld. Ik denk dat er gewoon een soort comite moet worden opgebouwd van mensen die verder geen bedoelingen hebben op dat gebied, dat zij daar meningen over kunnen vormen. Want ja als het in verkeerde handen komt dan ben je verder van huis. Soms is onwetendheid beter dan wetendheid denk ik.
23. B. Man	Autoritair	Digibeet	Ja zeker wel, ik denk dat later... Ja later dan kijk ie een koe in zn kont zeggen ze ook wel, daar ken je later over praten, maar op dat moment is het wel, ja het is oorlog en dan gebeuren er rare dingen, dat is gewoon zo.
23.			Nee om alles zomaar vrij te gooien, dat is onrust. En mensen worden gek van onrust. Als je op het werkt bent. En mn pensioen en dit en dat en demee gaan we meer betalen en dan denk ik waar hebben we het over? Ik heb in juni een procent erbij gehad, in januari krijg ik er weer 1,2% bij, dus ik bedoel... Ja en als je een of twee tientjes meer moet betalen per maand, ja wat is dat, een pilsje minder
21.Ma.Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja ja natuurlijk, het geeft altijd onrust. Maar het ligt eraan wat voor impact het heeft natuurlijk. Het kan goed en slecht zijn allebei, maar goed ja door onrust, hoe zou je dat moeten zeggen. Het geeft onrust als het geheim blijft en je wordt belazerd en het uitkomt dan geeft dat ook onrust. Dus uit komt het toch. Je kan mensen niet altijd voor de gek houden. Maarja het geeft altijd onrust, zonder

			meer
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Ja die zijn altijd al geweest en ik kan me best voorstellen het is per situatie. Maar in principe houd je dat altijd. Je kan niet zeggen dat je alles ehh bekend moet ehh.. Zo werkt het ook niet, is in het zakenleven ook niet. Het moet wel ehh allemaal wel verantwoordelijk zijn wat ze naar buiten gooien. Ze moeten zich wel een beetje realiseren wat ze naar buiten gooien

Concept 4: Vanzelfsprekende loyaliteit

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Nee dat vind ik... mensen kiezen ervoor om op straat te gaan en die man omver te krijgen. Ze weten dat hun onrecht wordt aangedaan door diezelfde man. Maar in het geval van Irak... mensen worden erop uitgestuurd, zitten in het leger en die moeten dingen gaan doen. Waarvan ze weten dat is mijn taak en dat is geheim. Maar op het moment dat iemand gaat lekken, dan worden ze in gevaar gebracht.
6. N. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ik vraag me af of die militairen inderdaad wel weten wat voor gedachtegang erachter zit. Want ik denk dat 9 van de 10 militairen dat niet weten en alleen de mensen die heel hoog zitten dat die dat echt weten, maar de mensen die wat lager zitten er helemaal niet bij stil staan en dat je wederom alleen de onschuldige mensen slachtoffer worden
7. R. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Ja kijk al die oorlogen hoeft niet helemaal uitgeplozen te worden, maar gewoon die kleine dingetjes. Dat je weet wat er een beetje speelt. Zolang de overheid maar niet in gevaar komt.
8. F. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja dus als je bijvoorbeeld bekend maakt dat de Amerikaanse regering ten onrechte Afghanistan binnen is gevallen en je daarmee gelijk de ehh de terroristen daar ehh, hoe je dat ook wilt vertalen dat in ieder geval de legitimiteit van de Amerikaanse regering daarmee ondermijnd wordt.
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>aan de andere kant heb jij aangegeven dat eh je het ermee eens bent uh dat overheden altijd geheimen hebben gehad voor burgers en dat Wikileaks daar niets aan kan veranderen. Denk jij dat?</i> Ja, ja dat denk ik. Ik denk niet dat hun dat zo dusdanig kunnen veranderen dat de overheid opeens open boekje gaat doen want er zullen altijd dingen blijven.. ja die je dan weer risico meenemen net zoals met die militairen dat die namen maar altijd bekend zullen zijn. Dat geloof ik niet want dat is voor hun ook een gevaar.
13. I. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Ja ik vind het gevaarlijk voor de mensen die daar zitten voor de landen die daar aan het vechten zijn. Ik vind het niet goed nee. Ben het er niet mee eens dat dat gepubliceerd wordt op zo'n site
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Ja zou je concreet misschien een voorbeeld kunnen noemen voor wie het gevaarlijk is? Misschien voor bevolking of...</i> Nou niet eens zo zeer voor een bevolking, maar je hebt de oorlog in Irak inderdaad en je wil als Nederland of Amerika dingen geheim houden en vervolgens als ehm komt dat toch bij Irak terecht. Daar breng je militairen bijvoorbeeld mee in gevaar. Die dan bijvoorbeeld al tactische dingen doorgeven. Ja soort bedrijfsspionage maak je daarvan.
15. Sj. Vrouw	Libertair	Digibeet	(over meevechten met amerika) Ja ik vind dat, ze moeten dat wel doen, maar als ze nu maar niet gesneuveld worden. Ja het zijn van die jonge mannen en als ze dan niet meer terug komen, das ook wat hoor. Ik vind het wel goed hoor dat ze dat doen eigenlijk zoiets, maar...
16. Gi. Vrouw	Libertair	Digibeet	Ja maar ik denk dat die Irakezen toch ook wel aardig geschoten hebben hoor, dat moet je toch wel een beetje...het

			is twee kanten.
18. Ni. Vrouw	Autoritair	Digibeet	(Over collateral murder) Ja dat vind ik ook niet netjes. Nee natuurlijk niet. Dan zetten ze die mensen in een kwaad daglicht. Ja kijk weet je wat het is. Ik hou me natuurlijk niet met dergelijke zaken op. Een ieder mens denkt daar anders over. Ja dat vind ik in dit geval heel moeilijk. Hoe moet je daar nou een oordeel over vellen. Er zijn zoveel moeilijkheden waar wij niks van af weten en ook wat die mensen betreft. Dus hoe moet je een oordeel vellen?
22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja ja ik bedoel dat het wat anders is, betekent niet dat je daar geen sympathie voor op hoeft te brengen natuurlijk. Ik bedoel zij zullen misschien ook over Europa denken waar zijn die nou mee bezig. Het is natuurlijk een bepaalde omgeving waar je natuurlijk opgegroeid bent. Wat voor soort idealen en denkbeelden je daar aan over houdt
21. Ma. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja dat is iets dat is gevaarlijk, maar dan neem ik aan dat er mensen daar werken daar bij Wikileaks die dan wel verstand van dingen hebben die dan kunnen bepalen van ja luister eens, hier moeten we zorgvuldig mee omgaan. Kijk als jij een naam van iemand in het buitenland gaat publiceren terwijl hij bezig is, dan in vijandelijk gebied is, dan ben je wel heel erg dom. Maar ik neem aan dat ze gewoon kunnen denken.
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Nou je, in dit geval meer openheid omdat zoals hier staat toezeggingen zijn gedaan dat we ons uit Uruzgan zouden terugtrekken en de regering zich niet aan zn afspraken houdt. En ik vind dat er ehh sowieso.... Nee ze houden zich niet aan de belofte laat ik zo zeggen. Aan de buitenkant bleven ze constant beweren dat ze zich terug zouden trekken en dat ehh...
20.			Ja daar geef ik je helemaal gelijk in, mensen moeten niet in gevaar komen als ze daar nog zitten en in gevaar kunnen komen. Net als die commandant in Uruzgan, die man wist dat de soldaten in gevaar kwamen, maar aan de andere kant kon hij anders? hij had ook helemaal geen steun dus eh ja tuurlijk hebben ze gelijk dat. Ik denk dat het makkelijke lullen is van die hoge piefen, maar ga er maar zelf staan. De regering blijft verantwoordelijk

Concept 5: Identificatie leger/Vs.

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Nee dat vind ik... mensen kiezen ervoor om op straat te gaan en die man omver te krijgen. Ze weten dat hun onrecht wordt aangedaan door diezelfde man. Maar in het geval van Irak... mensen worden erop uitgestuurd, zitten in het leger en die moeten dingen gaan doen. Waarvan ze weten dat is mijn taak en dat is geheim. Maar op het moment dat iemand gaat lekken, dan worden ze in gevaar gebracht.
4. I. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja bijvoorbeeld die militairen in wat ik net heb gelezen. En ja zoals Osama bin Laden ofzo, stel je voor dat dat uitgelekt was. Ik vind het een hele lastige kwestie, maar ik kan me gewoon goed voorstellen dat militairen, mensen die daaraan meewerken dat zij gewoon in gevaar komen.
6. N. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ik vraag me af of die militairen inderdaad wel weten wat voor gedachtegang erachter zit. Want ik denk dat 9 van de 10 militairen dat niet weten en alleen de mensen die heel hoog zitten dat die dat echt weten, maar de mensen die wat lager zitten er helemaal niet bij stil staan en dat je wederom alleen de onschuldige mensen slachtoffer worden
8. F. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja dus als je bijvoorbeeld bekend maakt dat de Amerikaanse regering ten onrechte Afghanistan binnen is gevallen en je daarmee gelijk de ehh de terroristen daar ehh, hoe je dat ook wilt vertellen dat in ieder geval de legitimiteit van de Amerikaanse regering daarmee ondermijnd wordt.
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Wat voor problemen?</i> Ja wat ik net heb gelezen inderdaad. Dat er namen en adressen gegeven worden, naar buiten komen van eh militairen die hebben gevochten in een niet eerlijke oorlog en dat die dan opeens de sjaak zijn....Ik denk eerder dat het om de olie ging dan om eh terrorisme wat daar misschien zat of om een wapen wat daar misschien verstopt was. Dus er is altijd wel iets wat ze kunnen gebruiken
12. K. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ik vind het moeilijk om dat te zeggen, want een ministerie van defensie bijvoorbeeld, die handelt vanuit de berichten die zij vernemen. Zij handelen op dat moment, wie zegt dat ze fout zijn. Net als de militairen in Irak, als ze een vrouw of een kind op zich af ziet komen in een zone waar ze niet mogen komen, ja dan schiet die ook. Misschien zijn ze zich niet op de hoogte van de regels. Zijn hun dan per definitie fout of is Wikileaks fout omdat ze dat dat soort mensen in een verkeerd daglicht zetten. Aan de andere kant ze nemen het weer op voor de burgers
13. I. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Nou ik vind met dit soort dingen, zoals in Afghanistan, vind ik het slecht dat er gelekt wordt. En ik zie ook niet het nut ervan in dat dat gelekt wordt. Wat een land daar gezegd heeft over een bepaald iets. Daar ben ik het gewoon niet mee eens dat dat allemaal naar buiten komt

14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>Ja zou je concreet misschien een voorbeeld kunnen noemen voor wie het gevaarlijk is? Misschien voor bevolking of... Nou niet eens zo zeer voor een bevolking, maar je hebt de oorlog in Irak inderdaad en je wil als Nederland of Amerika dingen geheim houden en vervolgens als ehm komt dat toch bij Irak terecht.</i>
19. Mi. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Nou ik vind het aan de ene kant wel goed, want je tast heel erg in het duister, want nouja je weet dat die mensen weggaan en dat ze daar naartoe gaan om de vrede te bewaren, maar ondertussen hoor je wel op het nieuws dat er geschoten is of er is. Van er is dit gebeurt of dat en je hoort alleen het oppervlakte verhaal en niet de reden ertoe eigenlijk. Dus ik denk eigenlijk als jij bijvoorbeeld in zo'n gezin zit er recht op hoort te hebben dat te weten....
22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja ook wel... Ja kijk als bepaalde informatie in de verkeerde handen terecht komt. Want het is natuurlijk ook niet alleen maar dat burgers daar inzicht in hebben. Het zijn ook landen of hoe noem je dat... Osama, die organisatie Al Qaida. Als die dat soort informatie in handen krijgen, wat bereik je daar dan mee weet je wel. Het is niet zozeer zodra een burger het in handen heeft, maar het is ook voor iedereen. En het is niet wijselijk ook bepaalde terroristische groeperingen inzicht te laten krijgen in hoe jou overheid bepaalde dingen regelt
21. Ma. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja dat is iets dat is gevaarlijk, maar dan neem ik aan dat er mensen daar werken daar bij Wikileaks die dan wel verstand van dingen hebben die dan kunnen bepalen van ja luister eens, hier moeten we zorgvuldig mee omgaan. Kijk als jij een naam van iemand in het buitenland gaat publiceren terwijl hij bezig is, dan in vijandelijk gebied is, dan ben je wel heel erg dom. Maar ik neem aan dat ze gewoon kunnen denken.
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Nou je, in dit geval meer openheid omdat zoals hier staat toezeggingen zijn gedaan dat we ons uit Uruzgan zouden terugtrekken en de regering zich niet aan zn afspraken houdt. En ik vind dat er ehh sowieso.... Nee ze houden zich niet aan de belofte laat ik zo zeggen. Aan de buitenkant bleven ze constant beweren dat ze zich terug zouden trekken en dat ehh...
20.			(over blootgeven namen militairen). Ja dat vind ik wel te ver gaan, want zij voeren een opdracht uit. Zij hebben er niks mee te maken. Die hogere piefen, die regeringen hebben ermee te maken. Nee dat is schuiven van, om het af te wenden naar die mensen. Nee dat vind ik een luizenstreek. Tuurlijk zitten er gasten bij die ehh niet sporen, die mariniers. Die heb je hier ook, die zijn helemaal getraind en gedrild die zitten vol met hormonen, maar die zeggen ook befehl ist befehl, net als die Duitsers, dus wat dat betreft is dat niet anders, alleen, zij voeren gewoon opdrachten uit. En ze krijgen er nog een medaille voor ook als ze het goed doen en dat is ehh, jaa. Zij moeten niet de schuld krijgen.

Concept 6: Gevaar

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Nou zoals mensen echt onrechtvaardige dingen doen, zoals zelfverrijking door hun positie zeg maar, maar als mensen in gevaar worden gebracht, dan vind ik het slecht. In Irak bijvoorbeeld. Is slecht dat ze dat doen.
1.			Maar in het geval van Irak... mensen worden erop uitgestuurd, zitten in het leger en die moeten dingen gaan doen. Waarvan ze weten dat is mijn taak en dat is geheim. Maar op het moment dat iemand gaat lekken, dan worden ze in gevaar gebracht.
2. G. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Totale transparantie kan niet. Kijk er is een heleboel informatie die is nu geheim en die wordt volgend jaar openbaar. Dat is met een reden gedaan. Ik vind dat een overheid moet wel transparant zijn, maar alleen als het niemand anders kan schaden. Een situatie kan schaden. Dus daar zit voor mij wel een duidelijke nuancering in
3. J. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ja nouja zolang die staatsgeheimen, die niet voor niets geheim worden gehouden, als dat vrij komt, zitten daar altijd dingen tussen die mensen niet behoren te weten en daarom is het geheim dus als je dat vrij gaat geven, dan kan dat wel wrijving veroorzaken veroorzaken bij burgers. En dan is het wel gevaarlijk.
4. I. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja bijvoorbeeld die militairen in wat ik net heb gelezen. En ja zoals Osama bin Laden ofzo, stel je voor dat dat uitgelekt was. Ik vind het een hele lastige kwestie, maar ik kan me gewoon goed voorstellen dat militairen, mensen die daaraan meewerken dat zij gewoon in gevaar komen.
4.			Ja als je er echt over nadenkt is dat eigenlijk waar de westerse wereld altijd naar streeft; democratie, transparantie. Het principe sta ik achter van transparantie en informatie voor het volk, maar ik kan me heel goed voorstellen dat bepaalde informatie ehh mensen gewoon in gevaar kunnen brengen. Maar die afweging moet je zelf maken vind ik
4.			Wikileaks vind ik gewoon goed vanwege de grondbeginselen van transparantie, openheid, waarheid, dat soort dingen. En maar aan de andere kant is het niet goed omdat het natuurlijk ook levens in gevaar kan brengen en dat er ook voor mensen die onschuldig zijn die er in meegenomen worden. Wat dan het beste is, wat zwaarder weegt, dat vind ik lastig. Ik denk dat Wikileaks gewoon voor elke publicatie moet realiseren moet mee laten wegen of ze het wel of niet publiceren. En ehh ja want het is gewoon een grijs gebied en er zijn geen regels voor. Gewoon het gezonde verstand gebruiken
5. S. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Gewoon transparant, minder corrupt, mensen gaan misschien twee keer nadenken over als ze iets gaan doen. Alleen wat er slecht aan is. Als je de eerste keer iets uitlekt breng je mensen in gevaar, maar je maakt mensen ook kritischer. En dus niet meteen doen wat ze wordt gezegd omdat ze daar geld voor krijgen. En als ze dus in gevaar komen is het hun eigen schuld, dan moeten ze ook niet alles zomaar doen. Ik weet niet of er echt slechte kanten aan zijn. En bij mij wegen de voordelen meer Op

			tegen de nadelen....
6. N. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	<i>En voor Nederland? Is transparantie goed?</i> Ja heel goed, maar ik denk dat wij lang niet weten wat voor gevolgen dat kan hebben, dan als je in zo'n organisatie zit zeg maar. Dat wij ons lang niet bewust zijn van de consequenties dat zoiets kan hebben zowel in positieve als negatieve zin
6.			Waarom het wel goed is? Ik denk dat het wel goed is, omdat, wat ik al eerder heb gezegd dat mensen toch even scherp worden gesteld, van joh er speelt veel meer dan je denkt en ik denk dat het toch voor ons als je niet in zo'n organisatie zit of een overheidssysteem dat je lang niet weet hoe corrupt soms dingen zijn. Net zoals nu die crisis is veroorzaakt door banken omdat ze niet goed met geld om zijn gegaan en dat wordt dan weer... de burgers moeten dat terug betalen. Dus in die zin is het toch wel goed dat dat soort onrechtvaardigheden aan het licht worden gebracht. Dat vind ik goed. Wat er minder goed aan is, is dat het toch ook wel gevaarlijk kan zijn, omdat je niet weet zelf, wat voor consequenties het kan hebben voor onschuldige burgers en dat sommige mensen zelf niet weten dat ze zelf aan dat soort praktijken mee werken en sommigen zijn zich daar waarschijnlijk wel heel bewust van. Des te erger, maar ik vind het wel goed dat mensen niet ongestoord hun gang kunnen gaan
7. R. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	Ja want ook mensen die slechte dingen kunnen doen weten die geheimen. Het ene kunnen ze wel openbaar maken en het ander niet.
9. Su. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	nou als bijvoorbeeld geheime documenten zouden zijn over, ja als je iets prijs zou geven waardoor levens van mensen in gevaar komen, denk ik dat het slecht is die prijs te geven.
9.			Nou nee ik vind het wel goed, omdat ik wel vind dat bijvoorbeeld bepaalde dingen gebeuren zonder dat je daar weet van hebt. Je weet dat je in een democratie leeft, je stemt op een partij, maar dat je vervolgens eigenlijk vrij weinig weet, wat de beweegredenen zijn voor bepaalde beleidsmaatregelen. Alleen het nadeel is wel dat bepaalde informatie verkeerd gebruikt kan worden.
10. W. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Het gaat mij erom, als het echt is zonder mensen in gevaar te brengen, dan vind ik het geen probleem
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Aan de andere kant is het ook wel gevaarlijk want je weet niet wat ze naar buiten gaan brengen en voor wie het schadelijk is. Het kan ook natuurlijk uh een heleboel problemen over ontstaan
11.			Goed is dat ze zorgen voor transparantie in de maatschappij en niet goed is dat ze eh ja toch niet echt goed omgaan met de privacy van persoonsgegevens.
11.			<i>aan de andere kant heb jij aangegeven dat eh je het ermee eens bent uh dat overheden altijd geheimen hebben gehad voor burgers en dat Wikileaks daar niets aan kan veranderen. Denk jij dat?</i> Ja, ja dat denk ik. Ik denk niet dat hun dat zo dusdanig kunnen veranderen dat de overheid opeens open boekje gaat doen want er zullen altijd dingen blijven.. ja die je dan weer risico meenemen net zoals met die militairen dat die namen maar altijd bekend zullen zijn. Dat geloof ik niet want dat is voor hun

			ook een gevaar.
12. K. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ik vind het lastig, want aan de ene kant het is handig dat je zelf kan zien wat er gebeurt en dat je het zelf kan nagaan met de documenten die de overheid wel vrijgeeft, maar zet je de overheid daarmee niet voor het blok. Als zij, ik bedoel. Het overheidswezen daar werken ook mensen in en mensen maken nu eenmaal fouten. En het vervelende van een dergelijke fout is dat het levens kan kosten
13. I. Vrouw	Autoritair	Niet-digibeet	ja ik denk als het geen gevaar oplevert voor andere mensen, dat ik het niet zo erg zal vinden, maar zo gauw, zoals nu met Wikileaks die Afghanistan kwestie, dat vind ik heel stom dat ze dat wereldwijd bekend maken. Maar ik denk politieke dingen misschien in een land wat de regering doet.. ja ik denk dat als er verder geen consequenties aan zitten, of ja geen derden mee gemoeid zijn, laat ik het zo maar zeggen he. Dat als het op de man af gaat dan ben ik het er meer mee eens dan als er derden mee gemoeid zijn die er niks aan kunnen doen. Snap je?
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja kijk je kan er wel degelijk mensen mee in gevaar brengen. Als het over oorlogsgebieden gaat of over militaire geheimen. Ehm daar ben ik het mee eens dat het gevaarlijk kan zijn. Of inderdaad correspondentie tussen ambassades, of over complete wapenarsenalen. Ik denk niet dat het verstandig is dat op je facebook te zetten zeg maar.
14.			Nou ik heb zeker zoiets. En door erover te praten wordt je mening wel een beetje bijgeschaafd. Ik heb gemengde gevoelens over Wikileaks, omdat ze klakkeloos dingen naar buiten brengen en andere mensen in gevaar brengen, daar ben ik wel op tegen. Misstanden over waarom je een oorlog begint en waarom niet. Daar heb ik wel sympathie voor. Ik heb op zich wel sympathie voor Wikileaks. Alleen de manier waarop dat vind ik af en toe wel een beetje roekeloos.
18. Ni. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja dat is gevaarlijk, natuurlijk. Maar daar staat tegenover dat de overheid niet eerlijk is. En daarom doen ze dat ook, om meer te weten te komen. Kijk dat mes snijdt aan twee kanten .Ja je hebt altijd hele rare individuen erbij, dus het kan altijd fout gaan. Ja. Nou dat mag je rustig opschrijven.
19. Mi. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	nouja er wordt hier in dit artikel ook naar namen gerefereerd ook van soldaten en militairen en ik kan me wel voorstellen dat als jij uitgezonden wordt en jij een geheime missie hebt laat maar zeggen, maar dat mensen wel zoiets hebben van ik ben het niet eens met wat jij hebt gedaan en ik wil daar zelf wel een oplossing voor zoeken en ik ga jou zelf wel achterna bijvoorbeeld. Er zit wel ook een keerzijde aan denk ik. Ik denk wel als je iets naar buiten brengt, dat je wel discreet moet zijn in wat je naar buiten brengt, qua naamgevoeligheid

22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja want je hebt ook aangegeven dat het gevaarlijk kan zijn. Ja, ja dan doel ik op dat verhaal van een of andere idioot die daar dan allerlei stappen voor gaat ondernemen, waardoor een hoop mensen dood gaan.
22.			<i>In oorlogsgebied ofzo?</i> Ja ook. Maar er zijn ook ehh op basis van die informatie denken een soort van hitler te worden weet je wel, weet niet zo goed hoe ik het uit moet leggen haha. <i>Mensen die het verkeerd interpreteren?</i> Ja inderdaad, ik denk ook dat het om interpreteren gaat. Ja ik vind wel dat mensen informatie moeten krijgen over dat soort zaken. Maar ja het lastige is dat niet iedereen daar goed mee om kan gaan
22.			Ja er zit gewoon een bepaalde nuance in, van bepaalde dingen mogen wel gezegd worden en bepaalde dingen die mogen niet gezegd worden. Bijvoorbeeld zaken over hoe een bepaald overheidsbeleid uitgepakt heeft. Ja... Is dat voor iedereen van belang? Ja ik weet niet... Ik denk zodra er met mensenlevens wordt gespeeld dan is dat wel iets wat ehhh
22.			Ehmm ja ik denk gewoon het moment dat het in verkeerde handen komt. Kijk een normaal denkend persoon, daar heb ik helemaal geen moeite mee dat dat soort informatie gewoon bij zo iemand terecht komt, want die kan daar gewoon rationeel over nadenken en die weet hij daar niet in zijn eentje wat aan kan doen, maar dat ie wel weet wat er aan de gang is. Maar als zo psycho dat soort informatie in handen krijgt en daar een beeld bij heeft en daarnaar gaat handelen dan kunnen er ook heel veel slachtoffers vallen denk ik
23. B. Man	Autoritair	Digibeet	<i>Waarom is het gevaarlijk?</i> Ja dat is effe moeilijk. Ja wat is gevaarlijk. Ja je heb wel es, net als over die Moslims en noem maar op, ja ik weet niet, je hebt er altijd verkeerde tussen natuurlijk.
24. In. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Nou oorlogsgeheimen is nog tot hier an toe, maar ehh van de, er zijn genoeg dingen die de overheid verzwijgt die ze best op straat mogen gooien. Kijk laten we oorlogsgeheimen nou dan toch tot hier an toe, maar er zijn dan dingen dan denk ik nou dat mag iedereen toch weten?
24.			Ja inderdaad, dat de mensen denken ach gut, dat gebeurt ons ook, dat mag van mij! Kijk ze hoeven niet te vertellen waar allerlei toestanden liggen in Nederland
21. Ma. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja het kan best wel, ja stond net ook in dat het gevaarlijk kan zijn, omdat mensen in kwaad daglicht worden gesteld, ja oke dat kan gebeuren. Maar goed dat kan allemaal besproken worden. Kijk als niemand wat zegt of doet, dat er toch wel een hoop verdoezeld wordt wat niet de bedoeling is.

20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Ja het kan best wel eens escalerend werken. Dat kan verkeerd, bij een heleboel andere mensen die ook niet sporen, die echt helemaal, dan kan dat verkeerd werken, een soort hesset weet je wel. Wat je vroeger in Amerika ook tegen die zwarten had, he maar ik heb gehoord dat, sommige mensen en dat een ander dat geloofd. En zeker in een situatie, een crisissituatie waarin mensen het slecht hebben, dan hebben ze iets om het te uitten. Onder het mom van dat, maar eigenlijk hun eigen crisis situatie waar zij slecht in zitten dan gooien ze dat eruit en dat is heel gevaarlijk. Is heel gevaarlijk bij grote groeperingen, daar moet je heel heel voorzichtig mee om gaan.
20.			Ja daar geef ik je helemaal gelijk in, mensen moeten niet in gevaar komen als ze daar nog zitten en in gevaar kunnen komen. Net als die commandant in Uruzgan, die man wist dat de soldaten in gevaar kwamen, maar aan de andere kant kon hij anders? hij had ook helemaal geen steun dus eh ja tuurlijk hebben ze gelijk dat. Ik denk dat het makkelijke lullen is van die hoge piefen, maar ga er maar zelf staan. De regering blijft verantwoordelijk
20.			Ja als je dat teveel doet wel. Doe het dan gedoseerd, want mensen geloven het op een gegeven moment niet meer. Als je het teveel doet hebben mensen een omgekeerde reactie zoiets van ah joh... he je moet echt gemotiveerd en goed en in bepaalde situaties met zulk soort informatie komen. En dat is ook veel geloofwaardiger. Dan zien ze ook dat je erover nagedacht hebt wat je naar buiten moet brengen. Wat echt geoorloofd is. Je kan ook je eigen land in gevaar brengen ook en dat zijn misverstanden ik bedoel dat is altijd relatief. Het zakelijke verkeer ook

Concept 7: Speculatie

Respondent	Politieke dispositie	Digibeet/niet-digibeet	Citaat
1. C. Man	Autoritair	Niet-digibeet	<i>Wikileaks komt niet op voor de belangen van burgers?</i> Ja ehh, nou kijk in het geval van dat stukje wel, dat is inderdaad waar, maar voor de rest vind ik niet. Over die ehh voor Nederland, waar die lijnen voor internet bijvoorbeeld bevinden zich ergens in Nederland, nou dat vind ik niet van belang, want als iemand er slechte bedoelingen mee heeft en dat leest, o wacht effe daar en daar en stel dat dat opgeblazen wordt, ja dan vallen er slachtoffers. Dus dan wordt er niet voor jou opgekomen, dan loop je zelf ook gevaar omdat zo nodig staatsgeheimen openbaar werden gemaakt.
3. J. Man	Autoritair	Niet-digibeet	Ja nouja zolang die staatsgeheimen, die niet voor niets geheim worden gehouden, als dat vrij komt, zitten daar altijd dingen tussen die mensen niet behoren te weten en daarom is het geheim dus als je dat vrij gaat geven, dan kan dat wel wrijving veroorzaken veroorzaken bij burgers. En dan is het wel gevaarlijk.
4. I. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja bijvoorbeeld die militairen in wat ik net heb gelezen. En ja zoals Osama bin Laden ofzo, stel je voor dat dat uitgelekt was. Ik vind het een hele lastige kwestie, maar ik kan me gewoon goed voorstellen dat militairen, mensen die daaraan meewerken dat zij gewoon in gevaar komen.
8. F. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ja ik denk niet alleen levens, ik denk ook andere dingen waar in die zin burgers niet heel erg ehhh individueel input op hebben, dus als jij laat maar zeggen een hele economische tak daarmee om zeep helpt, alleen maar om het kenbaar te maken aan burgers.
8.			<i>Het openbaar maken van geheime documenten kan gevaarlijk zijn?</i> Nou ik denk ehh als je bijvoorbeeld terroristenorganisatie ermee in de hand kan werken. <i>Dus als er levens mee gemoeid zijn?</i> Ja dus als je bijvoorbeeld bekend maakt dat de Amerikaanse regering ten onrechte Afghanistan binnen is gevallen en je daarmee gelijk de ehh de terroristen daar ehh, hoe je dat ook wilt vertalen dat in ieder geval de legitimiteit van de Amerikaanse regering daarmee ondermijnd wordt.
10. W. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ik vind wel dat het gemeentebestuur openbaarheid moet geven. <i>Dus landelijk en wereldwijd?</i> Ja maar behalve als het heel gevoelig is. <i>Zoals?</i> Nouja bijvoorbeeld meneer Osama bin Laden. Moet iedereen dat weten? Dat vind ik moeilijk zulke dingen. Sommige dingen wil ik ook niet weten
11. Y. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ik denk niet dat hun dat zo dusdanig kunnen veranderen dat de overheid opeens open boekje gaat doen want er zullen altijd dingen blijven.. ja die je dan weer risico meenemen net zoals met die militairen dat die namen maar altijd bekend zullen zijn. Dat geloof ik niet want dat is voor hun ook een gevaar. Je hebt natuurlijk ook geheime commando's ja die zijn niet voor niks geheim.
14. M. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Daar breng je militairen bijvoorbeeld mee in gevaar. Die dan bijvoorbeeld al tactische dingen doorgeven. Ja soort bedrijfsspionage maak je daarvan

15. Sj. Vrouw	Libertair	Digibeet	<i>Het openbaar maken van geheime documenten kan gevaarlijk zijn? Ja toch? Ja nou als er gelijk iets van gezegd is komt er misschien nog een schietpartij uit of een oorlog.</i>
17. Fr. Man	Autoritair	Digibeet	Jaa moet je luisteren.... Met de radioactiviteit enzo en die centrales. Daar sta je ook machteloos tegen. Dat gebeurt ook achter de schermen. Hier willen ze er een paar bij gaan bouwen... Maar als je nou naar Tsjernobyl kijkt of naar Japan, nou dat zijn toch verschrikkelijke dingen. Dat dat ken gebeuren.
19. Mi. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	En ja nouja als jij iets als overheid achter het land zn rug om gedaan hebt om maar de vrede te bewaren om maar zo te zeggen. En wat volgens die overheid het motto is geweest en bij wijze van Duitsland komt daarachter, nouja wie weet wat er dan gebeurt, dan krijg je daar weer discussies over en bij wijze van spreke een derde wereldoorlog, laat maar zeggen.
22. A. Vrouw	Libertair	Niet-digibeet	Ehhh nouja bepaalde dingen over bijvoorbeeld inderdaad die oorlog in Afghanistan en Irak en allemaal, dat soort dingen, als daar dan bepaalde informatie over uitlekt. Veel mensen die kunnen daar goed mee om gaan, maar andere mensen gaan daar hun mening over vormen en die gaan daarop reageren. En ik denk dat slimme mensen, die een beetje weten hoe het allemaal in de wereld zit daarmee mee om kunnen gaan, maar sommige mensen ook niet en die zullen daar dus vervelende dingen mee doen
22.			Ja niet specifiek een voorbeeld ofzo, maar gewoon ja ehh bepaalde informatie die dan uitlekt waar een of andere gek zoals die Noorse eilandfiguur dan allerlei manuscripten van gaat maken en weet ik het allemaal niet om er maar tegen te zijn en vervolgens de halve wereld uitmoord weetjewel. Op basis van die informatie omdat hij daar verkeerd mee om is gegaan.
22.			Ja ook wel... Ja kijk als bepaalde informatie in de verkeerde handen terecht komt. Want het is natuurlijk ook niet alleen maar dat burgers daar inzicht in hebben. Het zijn ook landen of hoe noem je dat... Osama, die organisatie Al Qaida. Als die dat soort informatie in handen krijgen, wat bereik je daar dan mee weet je wel. Het is niet zozeer zodra een burger het in handen heeft, maar het is ook voor iedereen. En het is niet wijselijk ook bepaalde terroristische groeperingen inzicht te laten krijgen in hoe jou overheid bepaalde dingen regelt
23. B. Man	Autoritair	Digibeet	Ja dat is effe moeilijk. Ja wat is gevaarlijk. Ja je heb wel es, net als over die Moslims en noem maar op, ja ik weet niet, je hebt er altijd verkeerde tussen natuurlijk.
24. In. Vrouw	Autoritair	Digibeet	Ja inderdaad, dat de mensen denken ach gut, dat gebeurt ons ook, dat mag van mij! Kijk ze hoeven niet te vertellen waar allerlei toestanden liggen in Nederland
24.			Ja ja natuurlijk, het geeft altijd onrust. Maar het ligt eraan wat voor impact het heeft natuurlijk. Het kan goed en slecht zijn allebei, maar goed ja door onrust, hoe zou je dat moeten zeggen. Het geeft onrust als het geheim blijft en je wordt belazerd en het uitkomt dan geeft dat ook onrust. Dus uit komt het toch. Je kan mensen niet altijd voor de gek houden. Maarja het geeft altijd onrust, zonder meer

24.			Ja ja, ja want stel dat niemand er ooit achter komt? De moord van Kennedy, dat zit mensen nog steeds dwars, mensen blijven toch zoeken naar antwoorden. Ja mensen zijn niet gek, ja sommige mensen interesseren zich er helemaal niet voor. Ja je ziet nou zoveel. Moet je eens naar tv kijken, je ziet zoveel. Je kan je ook niet overal druk om maken. ...Je wordt wel heel moe van alles.
20. Gu. Man	Autoritair	Digibeet	Dat ligt aan bepaalde situaties. Als strategisch ja ehhhh..... Het is verschillend per situatie. Misschien met die Islam, dat je daar soms niet teveel wat over zegt, omdat het anders te ophitsend is en mensen daar verkeerd op kunnen reageren. Maar dat is een kwestie dat moet je aanvoelen. Je kan niet teveel dingen zeggen want islam is wat gevoeliger enne zulk soort dingen, dan moet je wel eens zeggen, ja leugentje voor bestwil eigenlijk he haha.

